
Тема 1. СОЦІАЛЬНА СТАТИСТИКА

- 1. Поняття «соціальна статистика»*
 - 2. Предмет, метод та завдання соціальної статистики*
 - 3. Джерела інформації соціальної статистики*
 - 4. Зв'язок соціальної статистики з іншими науками*
-

1. Поняття «соціальна статистика»

Соціальна сфера – це сукупність галузей та взаємовідносин, що визначають умови та рівень життя населення країни, а саме матеріальне, духовне та культурне становище людей. До соціальної сфери відносять освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, комунальне обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок та ін.

Одним із основних понять соціальної політики є соціальна справедливість, тобто надання рівних стартових можливостей для розвитку кожної особистості. Соціальна справедливість передбачає встановлення та дотримання чітко визначених зрозумілих і справедливих правил, що надають однакові умови для громадян у виборі форми господарської діяльності, доступі до освіти, медицини, участь у державному та політичному житті країни, захист громадян тощо.

Суспільство представляє собою сукупність людей, які можна розділити на групи за певними ознаками, які розрізняються між собою та знаходяться у різних взаємовідносинах.

Вивчаючи масові суспільні явища за допомогою своїх чисел (статистичних показників) статистика показує стан та динаміку їх розвитку, характеризує взаємозв'язки та взаємозалежності між ними. Тому можна стверджувати, що статистика є один із засобів пізнання суспільного життя.

Статистика — складна, багатогалузева наука, яка складається з окремих самостійних й водночас пов'язаних між собою частин або галузей.

На даний час сформувались такі складові частини статистики:

1) теорія статистики, яка розробляє основні методи та прийоми вивчення соціально-економічних явищ;

2) економічна статистика вивчає явища і процеси, що мають місце в економіці, розробляє методи та систему економічних показників для економіки країни чи регіону як єдиного цілого;

3) галузеві статистики (промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту, податкова, митна, банківська статистика та ін.), які розробляють зміст і методи обчислення показників, що відображують особливості кожної окремої галузі;

4) соціальна статистика, яка кількісно та якісно оцінює стан та розвиток соціальних умов життя людей з допомогою відповідної системи показників (індикаторів)

Як і будь-яка наука соціальна статистика виникла із практичних потреб людей. Як окрема галузь науки соціальна статистика сформувалась у 19 столітті і почала стрімко розвиватись у 20 столітті.

Соціальна статистика – галузь статистики, яка вивчає кількісні та якісні характеристики масових явищ та процесів у житті суспільства.

У соціальній статистиці виділяють цілу низку соціальних структур населення: вікову, статеву, професійну, освітню тощо.

В період трансформації економіки та переходу на ринкові відносини та здійснення демократичних реформ особливої уваги заслуговують соціальні проблеми. Саме в період створення та утвердження державності вимагається проведення сильної соціальної політики, що служить важливою умовою успішного проведення соціальних та економічних реформ.

Достовірна та своєчасна інформація про соціальне та економічне життя забезпечує необхідним інструментом для проведення державного управління соціальними процесами.

Забезпечення надійних соціальних гарантій та заходів соціального захисту населення має бути основним пріоритетом на всіх етапах ринкових перетворень.

2. Предмет, метод та завдання соціальної статистики

Соціальна статистика є суспільною наукою, оскільки об'єктом її вивчення є суспільство у всій різноманітності його проявів і форм. Соціально-економічне життя суспільства проявляється у різного роду масових явищах. Кількісні характеристики цих явищ та процесів, закономірностей їх розвитку, взаємозв'язків між ними визначають предмет дослідження соціальної статистики.

Отже, предметом вивчення соціальної статистики є кількісна сторона соціальних процесів та явищ у нерозривному зв'язку із їх якісною визначеністю.

Предмет статистики тісно пов'язаний із статистичною закономірністю. Розрізняють два види закономірностей: динамічну та статистичну. Динамічна закономірність притаманна природним явища і проявляється у кожному окремому випадку однозначно і на неї не впливають кількість одиниць сукупності чи кількість спостережень. Статистична закономірність спирається на закон великих чисел, тому вона властива лише значній кількості елементів, так як вона проявляється при достатній кількості однорідних елементів сукупності. Окреме явище чи процес пов'язане із випадковістю і лише у сукупності статистична закономірність проявляється як закон, в якому погашається вплив випадкових причин.

Виділяють такі різновиди статистичних закономірностей:

- 1) закономірності розвитку (динаміка явищ);
- 2) закономірності структурних зрушень;
- 3) закономірності розподілу елементів сукупності (розподіл населення за віком, статтю, місцем проживання, статусом зайнятості, професією, рівнем освіти тощо);
- 4) закономірності співзалежності (зв'язку між явищами).

Основною метою соціальної статистики є розроблення системи показників для характеристики стану та розвитку соціальних умов життя людей в певний період розвитку суспільства. Соціальна статистика відображає усі сторони суспільного життя людини, його умови життя та досягнутий рівень.

Будь-яке масове суспільне явище має якісну основу і володіє специфічними якостями і властивостями, які відображають його особливість. Воно протікає у певний час та у визначеному місці, змінюється у динаміці та пов'язане з іншими явищами. Поряд з якісною визначеністю суспільні явища мають кількісну визначеність, так як в певний момент часу їх можна виміряти, порівняти та визначити кількісні співвідношення між ними.

Проведення статистичного дослідження соціально-економічного явища вимагає спочатку визначення якісної основи цього явища. Лише після визначення суті явища, статистика вивчає його кількісну сторону з допомогою таких кількісних характеристик:

- розмір явища;
- склад та структура окремих складових явища;

- досягнутий рівень та інтенсивність розвитку явищ;
- кількісні характеристики та показники залежності між явищами.

Оскільки соціальна статистика вивчає явища суспільного життя в конкретних умовах місця та часу, то і статистичний показник має у собі просторову та часову визначеність. Таким чином, конкретний статистичний показник містить:

- якісну визначеність;
- кількісну визначеність;
- визначеність простору або місця;
- визначеність часу.

У структурі соціальної статистики виділяють ряд окремих напрямів, для яких залежно від області дослідження розробляється система показників, визначаються джерела інформації та використовуються специфічні прийоми вивчення окремих явищ та процесів.

Соціальна статистика вивчає значну різноманітність соціальних процесів та явищ, у зв'язку з цим виникає ряд труднощів пов'язаних із обмеженістю інформації щодо окремих явищ та процесів.

Соціальна статистика вирішує цілу низку завдань, забезпечуючи достовірне пізнання явищ та процесів. Серед цих завдань виділяють методологічні та практичні завдання.

Методологічні пов'язані із створенням науково обґрунтованої статистичної методології, яка б відповідала запитам суспільства на сучасному етапі його розвитку та міжнародним стандартам статистики. Методичні завдання покликані забезпечити розробку та удосконалення теоретичних основ та методів при вивченні:

- рівнів та структури масових соціально-економічних явищ, взаємозв'язків між ними та ступінь впливу одних явищ на інші;
- динаміки соціально-економічних явищ та процесів;
- виявлення основних тенденцій та прогнозування розвитку явищ та процесів.

Практичні завдання соціальної статистики визначаються економічними та соціальними потребами суспільства на різних етапах його розвитку. В даний час перед сучасною статистичною наукою основним завданням є усестороннє висвітлення соціально-економічного становища країни. Вирішення цього завдання вимагає проведення таких заходів практичного характеру:

- завершення формування моделі державної статистики, яка б відповідала потребам суспільства, сучасним викликам ринкових відносин та міжнародним стандартам;
- сформувані єдині способи та правила збору та оброблення інформації, забезпечити порівнянність даних отриманих із різних джерел, забезпечити високу оперативність та достовірність статистичних даних;
- забезпечити повноту та наукову обґрунтованість усієї офіційної статистичної інформації, не допущення її двоякого тлумачення;
- забезпечити доступ користувачів до відкритої статистичної інформації шляхом публікацій статистичних звітів та офіційних даних про соціальне становище країни;
- розробка нових та удосконалення діючих статистичних показників, які б реально відображали ситуацію у соціальній та економічній сферах та методику їх обчислення;
- аналіз тенденцій, зв'язків та закономірностей розвитку окремих сфер соціальної та економічної інфраструктури.

3. Джерела інформації соціальної статистики

Статистична інформація - це офіційна документована державна інформація, яка дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя. (Стаття 19 Закону України «Про інформацію»)

У сучасному світі країни із ринковою економікою отримують інформацію про соціальну сферу з різних джерел, які різняться залежно від типу та ступеня деталізації, охоплення, періодичності, концепцій та визначень, покладених в основу очікуваної інформації, а також одиниць виміру, вартості отримання і якості інформації, своєчасності результатів.

Основним та найбільш важливим джерелом отримання інформації про сферу соціального життя населення є переписи населення.

Перепис населення – періодичне суцільне державне статистичне спостереження, що включає в себе збирання демографічних і соціально-економічних даних, які на встановлену дату характеризують чисельність та склад населення країни, а також оброблення, узагальнення, поширення та

використання його результатів [Закон України «Про всеукраїнський перепис населення» //Відомості Верховної Ради України. – 2000. - № 5152. – С.446].

Хоча є ряд інших джерел отримання інформації про населення, роль переписів не можна недооцінювати. Достовірні дані про зайнятість населення як у країні так і у регіонах не можуть бути отримані на основі статистичних звітів підприємств та відомчого контролю безробітних. Перепис населення дозволяє отримати відомості про те, яка частина населення є самозайнятою, яка має додаткові доходи, скільки людей у даному регіоні хоча і не зареєстровані у службі зайнятості класифікуються у відповідності із вимогами Міжнародної Організації Праці як безробітні.

Дані перепису є надійною основою для прогнозування розвитку системи освіти. На базі цих даних розраховується потреба у вчителів, шкільних приміщеннях, дитячих дошкільних закладах тощо.

Дані перепису, які характеризують житлові умови населення – площу будинків та квартир, кількість житлових кімнат, благоустрій приміщень дають можливість проводити ефективну політику у цій сфері, адже житлове питання досить гостро стоїть на порядку денному в нашій країні тривалий час.

Перепис населення є чи не єдиним джерелом даних, який дає комплексну характеристику людям пенсійного віку, які складають близько 30 % (13, 7 млн. на початок 2010 р.) населення нашої країни. Дані перепису дають відповідь на питання, скільки пенсіонерів проживає у сім'ях, скільки самотніх, скільки працює після досягнення пенсійного віку. Особливо необхідні дані для проведення оцінки кількості сімей, які особливо потребують соціального захисту для розрахунку обсягу адресної допомоги.

Дані перепису також містять інформацію про міграційні процеси, такі як приплив та відплив робочої сили, що у значній мірі впливають на соціальні та економічну ситуацію в окремих регіонах країни.

Отже, перепис населення дає змогу отримати найповніші дані щодо усього населення та його трудового потенціалу, динаміку та міграційного руху, його статевовікову структуру, рівень бідності, процеси урбанізації та географічного розподілу населення, зайнятості людей, діяльності систем освіти та охорони здоров'я. Однак, перепис населення є найдорожчим і найскладнішим заходом із збору даних, тому терміни його проведення обмежуються 10 роками, через це дані з часом втрачають свою актуальність та практичну цінність.

В сучасних умовах вибіркові обстеження населення в більшості країн світу стають основним джерелом інформації, що використовується для моніторингу та аналізу найважливіших соціальних явищ і процесів, розробки ефективних заходів соціальної політики. Удосконалення методологічного та технічного забезпечення заснованих на сучасних інформаційних технологіях обстежень надає можливість як розширення меж і масштабів застосування традиційних методів збору даних, так і розробки та впровадження нових методів, що сприяють зростанню обсягів отриманої від населення інформації та скороченню термінів її обробки.

Базовими державними вибірковими обстеженнями в Україні є обстеження економічної активності населення, умов життя домогосподарств та обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств в сільській місцевості.

Обстеження населення з питань економічної активності впроваджені в практику постійної роботи Держкомстату України з 1999 року. Проводяться щоквартально за місцем постійного проживання населення шляхом безпосереднього опитування (на добровільних засадах) громадян України віком 15-70 років (включно), які проживають у домогосподарствах, що потрапили до квартальної вибіркової сукупності.

З 1 січня 1999 року Держкомстатом України запроваджено вибіркоче обстеження умов життя домогосподарств, яке здійснюється на постійній основі і відповідає міжнародним стандартам.

Вибіркова сукупність репрезентує все населення України, за виключенням військовослужбовців строкової служби, осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі, осіб, що постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку, а також маргінальних прошарків населення. Починаючи з 2004 року в обстеженні беруть участь мешканці усіх типів гуртожитків (сімейних, студентських тощо). У 1999-2003 роках обстежувалися лише мешканці сімейних гуртожитків.

Вибіркова сукупність формується з використанням процедури відбору з ймовірністю, пропорційною розміру (чисельності населення). Домогосподарства приймають участь в обстеженні один рік.

Матеріали даних обстежень використовуються:

- для комплексного дослідження рівня життя населення в цілому та окремих соціальних груп;
- для моніторингу бідності;
- для розрахунків соціального бюджету;

- для обґрунтування пріоритетних заходів щодо соціального захисту окремих груп населення;
- для аналізу та оцінки тенденцій на ринку праці;

У ході обстеження вивчається широке коло питань: характеристика домогосподарства в цілому: склад, житлові умови, наявність та використання земельних ділянок тощо, а також – рівень освіти та статус зайнятості членів домогосподарства; суб'єктивна оцінка стану здоров'я членів домогосподарств, рівень доступності для них медичної допомоги, можливості придбати ліки тощо; наявність у домогосподарств товарів тривалого користування; заборгованість з оплати житлово-комунальних послуг; самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів.

Матеріали обстеження використовуються для комплексного дослідження рівня життя населення в цілому та окремих соціальних груп, для спостереження за диференціацією населення за рівнем добробуту, розрахунків макроекономічних показників, у тому числі при обчисленні індексу інфляції за загальноприйнятою в міжнародній практиці методологією, для моніторингу стратегічних напрямів подолання бідності.

Звітність як форма спостереження має стабільний характер, що дає можливість співставлення даних різних періодів, будувати динамічні ряди з тих чи інших показників тощо. Форми статистичної звітності та інструкції щодо їх заповнення затверджуються Державним комітетом статистики України. Статистична звітність є обов'язковою для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності і подається органам статистики за встановленими формами і у встановлені терміни.

На відміну від бухгалтерської звітності статистична подається не тільки суб'єктами господарювання, але й органами державної влади і містить показники підприємницької діяльності та інші, що не мають прямого відношення до виробничої діяльності (інформація про кадри, соціальні показники та ін.).

Звітність як форма спостереження характеризується наступними основними особливостями:

- обов'язковість (будь-яка підзвітна організація чи установа зобов'язана подавати звітність за встановленим переліком показників і за формами та термінами, які визначені у встановленому порядку);
- юридична сила (форми звітності є офіційним документом стверджуються керівником організації чи підприємства і головним

бухгалтером, які несуть відповідальність за достовірність даних та правильність їх оформлення та представлення);

- документальна обґрунтованість (усі дані статистичної звітності базуються на даних первинного бухгалтерського та оперативно-технічного обліку).

Соціальна статистика досить широко використовує адміністративну інформацію. Адміністративні дані збираються, використовуються та поширюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування (за виключенням органів державної статистики), юридичними особами щодо явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах людського життя.

4. Зв'язок соціальної статистики з іншими науками

Соціальна статистика як і будь-яка інша наука в тій чи іншій мірі пов'язана з іншими науками. Вивчаючи зв'язок соціальної статистики з іншими науками дає можливість глибше розкрити предмет, об'єкт та методологію соціальної статистики.

Соціальна статистика ґрунтується на методах математичної статистики та теорії статистики. Теорія статистики розробляє загально методичну базу для галузевих статистик. Для кожної галузі конкретизуються і модифікуються єдині методичні прийоми стосовно конкретних завдань та умов аналізу соціальних явищ та процесів. У ряді випадків набір статистичних методів не дає можливості комплексно дослідити явище чи процес, тому соціальна статистика використовує методи вивчення інших наук: соціології, психології, економіки та ін.

Однак на відміну від інших наук, соціальна статистика вивчає масові явища та процеси, а саме різні сторони умов життя, детально вивчає не все населення як сукупність, а окремі групи населення: інвалідів, пенсіонерів, зайняте населення тощо.

Соціальна статистика відрізняється від інших галузевих статистик не тільки своїм предметом та об'єктом вивчення. Її відмінність полягає також у способах та джерелах отримання первинної інформації, у застосуванні спеціальних прийомів оброблення та узагальнення інформації та у шляхах використання результатів аналізу.

Статистичний аналіз соціально-економічних явищ та процесів здійснюється з допомогою специфічних для статистики методів – методів узагальнення показників. Ці методи дають кількісну характеристику якісної та кількісної сторони об'єктів, зв'язків між ними, тенденції їх розвитку.

Вивчення умов життя населення ведеться за такими напрямками: соціальна і демографічна структура населення та його динаміка; рівень життя населення, добробуту, культура та освіта, моральна статистика, суспільна думка, політичне життя. Відповідно до названих напрямів розробляється своя система показників.

Термінологічний словник

Вибіркове обстеження - вид вибіркового статистичного спостереження, що ґрунтується на використанні вибіркового методу

Вибіркове обстеження населення (домогосподарств) - науково-обґрунтований вид несущільного спостереження, при якому обстежуються не всі одиниці сукупності, а лише певним чином відібрана їх частина, а одиницею спостереження є особа чи домогосподарство.

Вибірковий метод - метод спостереження у статистиці, за яким для визначення характеристики всієї сукупності явищ, фактів або речей (генеральної сукупності) за певною системою вибирають для обстеження лише їх певну частину (вибіркову сукупність).

Звітність - це система узагальнених і взаємопов'язаних економічних показників поточного обліку, що характеризують результати діяльності підприємства за звітний період і подаються у відповідні строки за встановленими формами.

Моніторинг – систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певного соціально-економічного явища, а також його прогнозування.

Соціальна інфраструктура - це особливий комплекс галузей народного господарства - як освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва, житлового і комунального господарства, торгівля, транспорту тощо

Соціальна справедливість - міра рівності (нерівності) життєвого становища людей, класів і соціальних груп, що об'єктивно зумовлюється рівнем матеріального та духовного розвитку суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою соціальна сфера?
2. Назвіть складові частини статистики.
3. Значення статистичної інформації про суспільне життя населення.

4. Що виступає предметом вивчення соціальної статистики?
5. Статистична закономірність та її різновиди.
6. Методологічні та практичні завдання соціальної статистики.
7. Основні переваги та недоліки перепису населення як джерела інформації про населення.
8. Значення вибірових спостережень населення у вивченні соціальних явищ і процесів.
9. Адміністративні дані та звітність підприємств, організацій та установ.
10. Зв'язок соціальної статистики і іншими науками.

Тема 2. СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ

1. Населення як об'єкт вивчення соціальної статистики
2. Джерела інформації про населення
3. Статистичне вивчення складу (структури) населення
4. Статистичне вивчення руху населення
5. Середньорічні та перспективні розрахунки чисельності населення

1. Населення як об'єкт вивчення соціальної статистики

Проведення ефективної соціально-економічної та демографічної політики вимагає володіння інформації про населення, його структуру, розподіл, зміни та тенденції.

Під населенням розуміють сукупність людей, які проживають на визначеній території. Статистика населення вивчає явища та процеси, які відбуваються у суспільстві і мають кількісне вираження.

Статистичні дані необхідні для визначення потреб населення у продуктах харчування, предметах першої необхідності, матеріальних ресурсах, а також для визначення обсягів виробництва основних матеріальних та соціально-побутових благ.

Для забезпечення дієвого соціального захисту та підвищення ефективності політики щодо зайнятості та безробіття потрібні дані про чисельність пенсіонерів, інвалідів, безробітних, багатодітних сімей і малозабезпечених.

Об'єктом статистичного спостереження у статистиці можуть бути різні сукупності: населення в цілому, окремі групи населення (зайняті, безробітні, пенсіонери, чоловіче і жіноче населення, міське і сільське та ін.), а також окремі сім'ї та домогосподарства.

Одиницею спостереження у статистиці є окрема людина, сім'я або домогосподарство.

Під сім'єю розуміють засновану на шлюбі чи кровному спорідненні невелику групу людей, які пов'язані спільним побутом, взаємною відповідальністю та взаємодопомогою, правами та обов'язками.

Вивчення структури сімей та їх матеріального становища, побуту і т. д. є важливою передумовою вирішення найважливіших соціальних завдань. Внутрішньосімейні процеси тісно пов'язані із суспільними процесами. У країнах, де сім'ї мають низькі доходи спостерігається значно вища смертність, кількість нещасних випадків на виробництві тощо.

Низький рівень народжуваності та високий рівень смертності у сучасному українському суспільстві вимагає нових підходів щодо планування сім'ї і створення науково-обґрунтованої концепції розвитку суспільства, яка б реалізовувалась у розробленні та впровадженні суспільних заходів спрямованих на збільшення чисельності населення. Зниження чисельності населення України в останні роки відбулось також через виїзд громадян за кордон у пошуках роботи. Так, за період з 1991 р. до 2008 р. населення України зменшилось на млн.осіб., і за деякими оцінками фахівців...

Як правило, серед більшості мігрантів, що залишили країну - працездатні, фізично здорові, освічені люди, які не змогли реалізуватись у сучасному українському суспільстві.

Для розбудови програм у житловому будівництві необхідна інформація про кількість сімей та сімейну структуру. Особливий інтерес при цьому має статистичні дані про кількість подружніх пар у сім'ях, наявність дітей, їх стать та вік. При розробці програм з молодіжного будівництва необхідні дані про вік подружжя.

Для забезпечення жіночої зайнятості необхідні дані про забезпеченість жінок та осіб чоловічої статі робочими місцями, вакансіями, а також у потребі відкриття нових робочих місць.

Ринкові перетворення в Україні призвели до значного зменшення кількості працюючих серед жіночого населення. Багато людей працює не за спеціальністю. Ряд професій стало незатребуваними у сучасних умовах. Тому для організації ефективної політики необхідно проводити перенавчання, а для цього необхідна відповідна статистична інформація.

Дані сімей про кількість дітей та їх вікову структуру використовують для організації роботи дитячих дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл різних типів (ліцеїв, коледжів тощо), а також спортивних, музичних, шкіл для дітей з фізичними вадами тощо. У свою чергу ці дані є необхідними для визначення потреби у вчителів, лікарів, психологів, тренерів та ін..

Особливу роль відіграє статистична інформація щодо кількості інвалідів, пенсіонерів, самотніх людей, багатодітних сімей, матерів-одиночок та інших малозабезпечених верств населення. Достовірна інформація щодо цих груп населення дає змогу виробити дієву соціальну політику, надати необхідні допомоги та дотації.

Розподіл сімей за рівнем доходів на 1 особу дає можливість визначити різні типи сімей. Різниця в рині доходів визначає диференціацію населення у залежності від її матеріального становища. У свою чергу рівень

благополуччя впливає на якість забезпечення сімей необхідними предметами тривалого користування, якості харчування, доступу до медичних закладів, закладів освіти тощо.

Окрему групу населення становлять студенти, їх кількість повинна відповідати потребам суспільства. Доступність до навчання у ВУЗах. Політика першого робочого місця тощо.

Вивчення побуту і забезпеченості життя сільських та міських сімей, їх доступність до закладів культури, освіти.

Для проведення глибокого аналізу особливостей та закономірностей соціальних процесів потрібна інформація про сімейну структуру населення, а також вивчення різних типів сімей за демографічними, соціальними, економічними, територіальними та іншими ознаками. Тому населення поділяють на зайняте і незайняте, працездатне і непрацездатне, міське і сільське тощо.

Характерною ознакою сім'ї є спільне життя, а не спільне проживання чи спільний побут.

У сучасному світі найбільш прогресивною системою вважається змішана економіка, яка передбачає існування в одній країні різних економічних секторів. Одним із них виступають домашні господарства.

Під домашнім господарством (домогосподарством) розуміють особу або групу осіб, які об'єднані місцем проживання, спільним бюджетом з метою придбання матеріальних благ для забезпечення власної життєдіяльності. У публікаціях ООН домогосподарство трактується як «особа чи група осіб, які забезпечують себе їжею та усім необхідним для життя» [1].

Домогосподарства як і сім'ї не є однотипними за своєю природою та функціями, тому виникає потреба у їх класифікаціях та групуваннях. При цьому у якості критерію групувальної ознаки можуть виступати різні характеристики. Основними з них можуть бути: розмір, місце розташування (міські, сільські), розміри доходів і витрат, житлові умови, зайнятість, соціальний статус та інші.

Тому, при вивченні населення для проведення соціально-економічних перетворень особливе значення відведено групуванням населення за демографічними, соціальними, професійними, етнічними та територіальними ознаками.

Отримання достовірної статистичної інформації дозволяє вирішити ряд практичних завдань, які можна об'єднати за трьома напрямками:

1. Виявлення тенденцій та факторів демографічних процесів. Для визначення напрямку розвитку явища необхідно комплексно використовувати абсолютні, відносні та середні величини, а також низку статистичних методів визначення основної тенденції та обов'язково пов'язувати це з природою та

суттю даного соціально-економічного явища. Так, наприклад, збільшення кількості народжень не завжди призведе до збільшення чисельності населення, тому що на показник чисельності населення впливає ряд інших факторів: смертність і міграція.

2. Розроблення демографічних прогнозів. Демографічні процеси тісно пов'язані із іншими соціально-економічними процесами та явищами, які в свою чергу можуть бути як результативними, так і факторними. Тому саме на демографічній інформації базується управління соціально-економічними процесами: виробництво і споживання товарів і послуг, житлове та комунальне будівництво, підготовка та перепідготовка кадрів, кількість дитячих дошкільних закладів, шкіл, лікарень, санаторіїв, розвиток транспортної галузі тощо.

3. Розроблення заходів демографічної політики. Прогрес у суспільстві вимагає досягнення більш високого рівня добробуту населення, покращення обслуговування медичними та культурно-освітніми установами та закладами, покращення житлового фонду, транспортного забезпечення, освітнього рівня тощо.

До основних завдань статистичного вивчення населення відносять:

- визначення чисельності населення та його розміщення по території;
- вивчення складу (структури) населення за демографічними, соціальними та іншими ознаками;
- вивчення природного та механічного руху населення;
- оцінка перспективної чисельності населення та окремих його складових частин.

2. Джерела інформації про населення

Демографічна ситуація є одним із важливих індикаторів рівня життя населення та успішності проведення ринкових реформ у країні.

Кількісні та якісні зміни у чисельності населення є досить динамічними і відбуваються під впливом народжень, смертей, одруження, розлучення, зміни місця проживання, соціального статусу, освіти тощо. Дані зміни мають значний вплив на розвиток економіки та суспільства в цілому.

Виділяють чотири основних джерела інформації про населення:

- переписи населення;
- поточний облік основних демографічних процесів;
- вибіркові та спеціальні демографічні обстеження;
- реєстри, списки, картотеки.

Основним джерелом даних про населення є перепис населення, який проводиться, як правило, один раз у десять років. Перепис населення - це спеціально організоване статистичне спостереження, яке проводиться з метою отримання інформації про чисельність і склад населення. ООН рекомендує країнам проводити переписи населення раз у десять років і в рік,

який є близьким до кінця десятиріччя та включати у програму перепису необхідну кількість запитань для забезпечення міжнародних зіставлень.

Проведення перепису населення супроводжується дотриманням певних принципів та правил його проведення:

1. Суцільність спостереження. Облік населення проводиться без виключень, тобто усього населення, що проживає на даній території.

2. Періодичність. Проведення перепису вимагає залучення значних матеріальних та трудових ресурсів, тому терміни його проведення мають задовольняти ряд вимог.

3. Незалежність. Перепис населення проводиться для отримання даних щодо населення усієї території (країни), а не для отримання даних про окремі категорії чи групи населення.

4. Загальні правила проведення перепису та єдина програма на усій території країни.

5. Індивідуальність. Інформація збирається окремо про кожну одиницю сукупності.

6. Безпосереднє отримання інформації від населення.

7. Анонімність.

8. Принцип самовизначення. Інформація реєструється зі слів самих опитуваних і не потребує надавання підтверджуючих документів.

9. Одномоментність. Перепис проводиться станом на певний момент часу.

10. Централізоване управління проведенням перепису.

Проведений у 2001 році перепис населення (попередній у 1989 році) мав на меті отримати інформацію щодо чисельності, розміщення і складу населення країни за статтю, віком, сімейним станом, рівнем освіти, національністю, рідною мовою, у розрізі областей, районів, міст, відповідно до адміністративно-територіального поділу України.

Вибіркові та спеціальні демографічні обстеження використовують для розширення програми перепису, отримання попередніх результатів та пришвидшення розроблення матеріалів за ширшою програмою.

Поточний облік основних демографічних процесів зводиться до реєстрації процесів народжуваності, смертності, шлюбів, розлучень, а також процесів прибуття та вибуття. Поточний облік населення ведуть статистичні та адміністративні і державні органи.

Населення в економіці виступає одночасно як виробник і споживач матеріальних та духовних цінностей.

У ряді європейських країн з добре налагодженою системою обліку використовують реєстри населення, які є основним джерелом інформації про людину. Усі процеси (народження, одруження, народження дітей, навчання, робота та ін.) реєструються у спеціально заведеній картці, що дає змогу оперативно отримувати достовірну інформацію. В Україні у програму

формування державного реєстру населення передбачено включити основні розділи, що характеризують демографічну, територіальну, трудову діяльність, освіту, доходи і витрати, житлові умови, стан екології, майновий стан, стан здоров'я та окремі індивідуальні характеристики (національність, релігія тощо).

3. Статистичне вивчення складу (структури) населення

Під структурою (складом) населення розуміють розподіл людей на окремі типологічні групи за тими чи іншими групувальними атрибутивними ознаками.

Розрізняють наявне та постійне населення.

Постійне населення (ПН) – це сукупність людей, які постійно проживають на даній території, незалежно від того чи перебувають на даний час на цій території.

В якості критерію для постійного населення використовується проміжок часу шість місяців: до постійного населення відносять всіх, хто проживає на даній території постійно, а також тих, які відсутні на даній території не більше шести місяців та осіб, які прибули на навчання чи роботу на термін більше шести місяців.

За даними Держкомстату України станом на 1 січні 2009 року постійне населення України становило 45963, 3 тис. осіб. (відповідно, міське і сільське населення: 31331,5 тис. і 14631,8 тис. осіб).

Наявне населення (НН) – сукупність людей, які присутні на даній території, незалежно від місця проживання та тривалості перебування.

Між чисельністю постійного і наявного населення існує наступна залежність:

$$\text{ПН} = \text{НН} - \text{ТП} + \text{ТВ},$$

де ТП, ТВ – відповідно чисельність тимчасово присутнього і тимчасово відсутнього населення.

На 1 січня 2009 року населення України становило 46143,7 тис. осіб., в тому числі - 31587,2 тис. міського та 14556,5 тис. осіб сільського населення.

Звідси, знаючи відомі 3 показники можна визначити невідомий:

$$\text{НН} - \text{ТВ} - \text{ТП} - \text{ПН} \text{ або}$$

$$\text{НН} - \text{ТВ} - \text{ТП} - \text{ПН} \text{ або}$$

$$\text{НН} - \text{ТВ} - \text{ТП} - \text{ПН}$$

При проведенні перепису населення використовується категорія наявного або постійного населення або обидві разом. Чисельність наявного та постійного населення може значно відрізнятись, тому для соціальної інфраструктури (розвиток торгівлі, транспорту, мережі освітніх та культурних закладів тощо) важливе значення має наявне населення.

Ряд демографів виділяють **юридичне населення**, як сукупність людей

які зазначені у списках жителів даної території та зареєстровані на ній.

Залежно від завдань статистичного вивчення населення можна поділити на чоловіче і жіноче, міське і сільське, на тих, хто має той чи інший рівень освіти, на економічно активне і пасивне населення, а також за приналежність до тієї чи іншої соціальної, етнічної чи конфесійної групи.

Можна виділити три групи структур населення:

1. Демографічні структури, які безпосередньо пов'язані із відтворенням населення:

- статева структура;
- вікова структура;

2. Структури, які безпосередньо не впливають на відтворення населення, але тісно пов'язані:

- шлюбна структура;
- сімейна структура;
- міграційна структура;
- розподіл населення на міське і сільське;

3. Соціально-економічні структури, що мають певний вплив на відтворення населення:

- освітня структура;
- структура зайнятості;
- розподіл населення за джерелами доходів;
- релігійна, конфесійна та інші структури.

Статева структура населення являю собою розподіл населення на чоловіків і жінок. Співвідношення статей змінюється у процесі демографічного розвитку. В молодого населення кількісно переважають чоловіки, що пояснюється переважанням хлопчиків перед дівчатками при народженні (на 100 дівчаток припадає 105-106 хлопчиків). Переважання кількості жіночого населення у старшому віці перекидає переваги чоловічого населення і тому по мірі старіння населення поступово збільшується питома вага жіночого населення.

Крім цього, на співвідношення статей може впливати міграційні процеси, які залежать від територіального розміщення промислового виробництва. На чисельність чоловічого населення значний вплив мають війни та інші військові конфлікти. Значні втрати чоловічого населення працездатного віку призводять до тривалих порушень статевовікової структури населення, що має тривалі негативні наслідки для розвитку демографічних процесів.

Таким чином, при проведенні аналізу статевої структури населення слід враховувати сучасну демографічну ситуацію та тенденції минулих років.

Під віковою структурою населення розуміють розподіл його за віковими групами і віковими контингентами з метою вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. У віковій структурі населення використовують, як правило за одно- або п'ятирічними інтервалами.

Для отримання загальної оцінки структурних зрушень застосовують поділ населення на три вікові групи: 0—14 років, 15—59 років, 60 років та більше. У світовій практиці використовують поділ населення на дві групи: до 14 років, 15—64 роки.

Вікова структура населення є базою для проведення прогнозування чисельності та складу населення на перспективу. Дані про вікову структуру використовуються для визначення перспектив розвитку охорони здоров'я, закладів освіти, визначення потреби у товарах та послугах, при проведенні політики у сфері пенсійного забезпечення.

За результатами Всеукраїнського перепису населення, кількість чоловіків становила 22 млн. 441 тис. осіб, або 46,3%, жінок - 26 млн. 16 тис. осіб, або 53,7%.

Шлюбна структура населення це розподіл населення по відношенню до шлюбу. За даними Всеукраїнського перепису населення кількість чоловіків та жінок, які перебували у шлюбі, склала 23,7 млн. осіб. Серед населення виділено такі категорії:

- перебувають у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі;
- ніколи не перебували у шлюбі;
- удівці;
- удови;
- розлучені (розійшлися).

Удівцями (удовами) вважаються особи, які раніше перебували у шлюбі (зареєстрованому чи незареєстрованому), який закінчився у зв'язку зі смертю чоловіка або дружини, і не одружилися знову. До розлучених відносять осіб, які раніше перебували в зареєстрованому шлюбі, а на дату перепису у шлюбі не перебували і їхнє розлучення оформлене РАГСом. До осіб, які вказали себе як такі, що розійшлися, відносять особи:

- які раніше перебували в зареєстрованому шлюбі, але на дату перепису у шлюбі не перебували і їхнє розлучення в органах РАГС не зареєстроване;
- які раніше перебували в незареєстрованому шлюбі, але на дату перепису розійшлися.

Шлюбний вік в Україні встановлений чинним законодавством для чоловіків - 18 років і жінок - 17 років.

Сімейна структура відображає розподіл населення за ознакою сімейності, тобто відрізняються за типом, розміром чи складом сімей. На відміну від сім'ї, де в її склад входять особи, які об'єднані родинними зв'язками, спільним проживанням та веденням домашнього господарства, домогосподарство може нараховувати осіб, які не є членами однієї родини, однак спільно проживають та ведуть господарство разом.

У структурі домашніх господарств України згідно перепису 2001 року виділяли:

- домогосподарства, які складаються з однієї особи;

- домогосподарства, які складаються з однієї подружньої пари з дітьми і без дітей;
- домогосподарства, які складаються з однієї подружньої пари з дітьми та без дітей, з одним із батьків подружжя;
- домогосподарства, які складаються з однієї подружньої пари з дітьми та без дітей, з одним із батьків подружжя (або без нього), та з іншими родичами або не родичами;
- домогосподарства, які складаються з двох подружніх пар з дітьми та без дітей, з одним із батьків подружжя (або без нього) та з іншими родичами або не родичами (або без них);
- домогосподарства, які складаються з трьох та більше подружніх пар з дітьми та без дітей, з одним із батьків подружжя(або без нього) та з іншими родичами або не родичами (або без них);
- домогосподарства, які складаються з матері з дітьми;
- домогосподарства, які складаються з батька з дітьми;
- домогосподарства, які складаються з матері з дітьми та одним із батьків матері (батька);
- домогосподарства, які складаються з батька з дітьми та одним із батьків батька (матері);
- домогосподарства, які складаються з осіб, які не пов'язані спорідненням або свояцтвом;
- інші домогосподарства.

Розподіл населення за сімейним станом

	Частка осіб даного сімейного стану у відповідному віці, %							
	Чоловіки				Жінки			
	перебувають у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі	ніколи не перебували у шлюбі	удіючі	розлучені (розійшлися)	перебувають у зареєстрованому або незареєстрованому шлюбі	ніколи не перебували у шлюбі	удіючі	розлучені (розійшлися)
Постійне населення у віці 15 років і старші	64,6	24,3	3,9	6,8	54,0	16,1	19,2	10,4
15-19	1,0	98,6	0,0	0,1	7,3	92,1	0,0	0,4
20-24	24,8	73,1	0,0	1,6	48,1	45,8	0,3	5,3

25-29	60,8	32,0	0,1	6,6	70,1	16,3	0,9	12,4
30-39	77,4	10,9	0,4	10,9	75,2	6,1	2,5	15,8
40-49	82,5	4,9	1,2	11,1	73,6	3,6	6,4	16,1
50-59	84,5	2,7	3,4	9,0	66,0	3,1	16,8	13,8
60-69	83,6	1,6	9,3	5,3	51,4	3,6	36	8,9
70 років і старші	71,8	0,8	25,1	2,1	23,6	5,6	66,4	4,2

В розрізі кожного типу домогосподарств виділяють домогосподарства, в яких є діти у віці до 18 років.

У міграційній структурі населення проводиться розподіл населення за термінами проживання на певній території, при цьому можуть використовуватись різні інтервали групування залежно від мети дослідження.

4. Статистичне вивчення руху населення

До абсолютних демографічних показників руху населення відносять:

- чисельність населення S (на певний момент часу, як правило на 1 січня);
- кількість народжених (M);
- кількість померлих (N);
- природний рух (Π);
- кількість вибулих (B);
- кількість прибулих (Π);
- механічний рух ().

Основні демографічні показники України за 2008 рік

	2004	2005	2006	2007	2008 ¹
Чисельність наявного населення на кінець року (тис. осіб)	47280,8	46929,5	46646,0	46372,7	46143,7
Середня чисельність наявного населення (тис. осіб)	47451,6	47105,2	46787,8	46509,4	46258,2
Природне скорочення населення (осіб)	-334002	-355875	-297724	-290220	-243874
Кількість народжених (осіб)	427259	426086	460368	472657	510588
Кількість померлих (осіб)	761261	781961	758092	762877	754462
Кількість померлих дітей віком до 1 року (осіб)	4024	4259	4433	5188	5049

Число шлюбів (одиниць)	278225	332143	354959	416427	321992
Число розлучень (одиниць)	173163	183455	179123	178364	166845
Сальдо міграції (осіб)	-7615	4583	14245	16838	14879
Природне скорочення (на 1000 жителів)	-7,0	-7,6	-6,4	-6,2	-5,3
Рівень народжуваності (на 1000 жителів)	9,0	9,0	9,8	10,2	11,0
Рівень смертності (на 1000 жителів)	16,0	16,6	16,2	16,4	16,3
Смертність дітей віком до 1 року (на 1000 живонароджених)	9,5	10,0	9,8	11,0	10,4
Рівень шлюбності (на 1000 жителів)	5,9	7,1	7,6	9,0	7,0
Рівень розлучуваності (на 1000 жителів)	3,6	3,9	3,8	3,8	3,6
Сальдо міграції (на 1000 жителів)	-0,2	0,1	0,3	0,3	0,3

¹ Дані за 2008 рік попередні.

Для розрахунку коефіцієнта росту населення за певний період необхідно обчислити відношення чисельності на кінець періоду до чисельності на початок періоду. Показник темпів приросту знаходиться як відношення різниці між чисельністю населення на початок і кінець періоду (загальний приріст або загальне зменшення) до чисельності населення на початок періоду.

Чисельність населення змінюється під впливом двох факторів: природного руху та міграції. Динаміку чисельності населення можна описати з допомогою рівняння динамічного балансу:

$$S_{кр} = S_{н.р} + H - M + П - B,$$

де $S_{кр}$, $S_{н.р}$ - відповідно чисельність населення на кінець і початок року

Показники кількості народжених та кількості померлих відображають зміни у чисельності населення під впливом природного руху населення. Різниця між кількістю народжених і померлих називається природним приростом (ПП) і визначається за формулою:

$$ПП = N - M$$

Природний рух – це сукупність процесів, які призводять до змін в чисельності населення під впливом народжень і смертей. Джерелами інформації про природний рух населення є акти громадського стану в загсах.

Природний рух населення у 2008 році

<i>(осіб)</i>			
	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст (скорочення)

	2008	2007	2008	2007	2008	2007
Україна	510588	472657	754462	762877	-243874	-290220

Механічний рух населення або міграція – це переміщення людей через кордони тих чи інших територій. В залежності від характеру переміщення розрізняють:

- внутрішню міграцію (міжрегіональна міграція населення);
- зовнішню міграцію (міждержавна міграція населення).

Під внутрішньою міграцією розуміють переміщення в межах країни із одного адміністративно-територіального району в інший із зміною місця проживання із міста в інше місто, із міста в село або навпаки. Зовнішня міграція пов'язана із перетином державного кордону. Статистика розподіляє зовнішніх мігрантів на мігрантів:

- з країнами СНД;
- з іншими країнами.

Дані про механічний рух населення отримують із даних переписних столів, органів внутрішніх справ, даних інформації сільських (селищних) та міських рад.

Сальдо міграції або механічний приріст характеризує зміну чисельності населення та обчислюється як різниця між кількістю прибулих (П) (іммігрантів) та вибулих (В) (емігрантів):

$$\mathbf{MP=P-V}$$

Валова міграція характеризує обсяг міграційних потоків за рік і є сумою прибулих та вибулих та визначається за формулою:

$$\mathbf{VM=P+V}$$

До відносних показників відносять: загальний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт смертності, коефіцієнт природного приросту, коефіцієнт прибуття, коефіцієнт вибуття, коефіцієнт механічного приросту, коефіцієнт загального приросту. Для обчислення даних коефіцієнтів використовують середньорічну чисельність населення (\bar{S}).

Загальний коефіцієнт народжуваності обчислюється відношенням загальної кількості народжених живими протягом року до середньорічної чисельності населення :

$$n = \frac{N}{\bar{S}} 1000$$

Загальний коефіцієнт смертності визначається відношенням загальної кількості померлих протягом року до середньорічної чисельності населення:

$$m = \frac{M}{\bar{S}} 1000$$

Коефіцієнт природного руху характеризує збільшення (зменшення) населення в розрахунку на 1000 осіб і визначається :

$$K_m = n - m = \frac{N - M}{S} 1000$$

Загальні коефіцієнти природного руху населення у 2008 році

(на 1000 жителів)

	Кількість народжених		Кількість померлих		Природний приріст (скорочення)	
	2008	2007	2008	2007	2008	2007
Україна	11,0	10,2	16,3	16,4	-5,3	-6,2

Загальні коефіцієнти міграції (прибуття, і вибуття; рухомості та механічного приросту) обчислюють до середньорічної чисельності населення.

Коефіцієнт прибуття характеризує кількість прибулого населення на 1000 осіб середньорічного населення:

$$K_n = \frac{\Pi}{S} 1000$$

Кількість вибулого населення на 1000 осіб середньорічного населення відбиває коефіцієнт вибуття:

$$K_e = \frac{B}{S} 1000$$

Кількість мігрантів у середньому на 1000 населення характеризує коефіцієнт рухомості (валової міграції)

$$K_n = \frac{\Pi + B}{S} 1000$$

Інтенсивність зміни чисельності населення за рахунок міграції характеризує коефіцієнт міграції:

$$K_{mp} = K_n - K_e = \frac{\Pi - B}{S} 1000$$

Міграція населення за регіонами

(осіб)

	Число прибулих	Число вибулих	Приріст (скорочення)
--	----------------	---------------	----------------------

	2008	2007	2008	2007	2008	2007
Україна	710748	758292	695869	741454	14879	16838

Спеціальні коефіцієнти міграції визначаються для окремих контингентів або груп населення, наприклад, окремо для чоловіків та жінок; для працездатного населення, а також для тих, чий вік перевищує встановлену межу працездатності або ще не досяг її, для сільського та міського населення.

Часткові коефіцієнти міграції розраховуються окремо для кожної вікової групи мігрантів.

Коефіцієнт загального приросту враховує зміни у чисельності населення під впливом природного та механічного руху і визначається за формулою:

$$K_{zn} = K_{nn} + K_{mp}$$

5. Середньорічні та перспективні розрахунки чисельності населення

Чисельність населення є динамічним показником. Тому для розрахунків показників у статистиці використовують середньорічну чисельність населення.

Якщо відомі дані через нерівні проміжки часу як середньомісячна чисельність, то для розрахунку середньорічної чисельності населення (\bar{S}) використовують формулу зваженої середньої арифметичної величини:

$$\bar{S} = \frac{\sum S_i t_i}{\sum t_i},$$

де S_i – чисельність населення за певний період; t – показник часу.

При наявності даних про чисельність населення через рівні проміжки часу (наприклад, на початок кожного місяця або кварталу), то середньорічна чисельність населення розраховується за формулою середньої хронологічної:

$$\bar{S} = \frac{\frac{1}{2} S_1 + S_2 + \dots + \frac{1}{2} S_n}{n - 1},$$

де S_1, S_2, \dots, S_n – чисельність населення на певну дату; n – кількість дат.

За наявності даних на початок і кінець року середньорічну чисельність населення можна визначити як середньоарифметичну величину із цих даних за формулою:

$$\bar{S} = \frac{S_{np} + S_{kp}}{2},$$

де S_{np} , $S_{кр}$ – чисельність населення на початок та кінець року (періоду).

Якщо необхідно обчислити середньорічну чисельність населення на основі даних на початок і кінець досить тривалого відрізка часу, і враховуючи, що зміна населення відбувається приблизно за геометричною прогресією, то середнє значення показникової функції визначають як відношення приросту чисельності населення до приросту натуральних логарифмів цієї чисельності.

Існує багато способів та видів прогнозування, під яким розуміють передбачення стану явища чи процесу на базі ретроспективних даних про минуле та сучасний стан при наявності причинно-наслідкового зв'язку між минулим та майбутнім. Основна вимога, яка висувається до будь-якого прогнозу (передбачення) є зменшення (мінімізація) помилок у відповідних оцінках. Найбільш досконалими є прогнози, які базуються на використанні методів статистичного аналізу.

Прогнозувати чисельність населення на перспективу можна на основі використання таких динамічних статистичних характеристик: середнього абсолютного приросту, середнього темпу росту та приросту населення.

Роблячи припущення про незмінність цих характеристик у майбутньому можна обчислити перспективну чисельність населення за формулами:

$$\begin{aligned} S_t &= S_o + t\bar{\Delta}_t \\ S_t &= S_o \times \bar{T}_p^t \\ S_t &= S_o \times (1 + \bar{T}_{np})^t \end{aligned}$$

Одним із основних завдань статистики населення є моделювання демографічного стану чи процесу на перспективу. Моделюванням визначаються прогнозні значення чисельності та складу населення (перспективні розрахунки), а також реставруються страчені дані далекого чи близького минулого (ретроспективні розрахунки).

До перспективних розрахунків відносять обчислення очікуваної чисельності та статевовікової структури населення певного регіону.

Розрізняють короткострокові (на міжпереписний період і стосуються чисельності й статевовікового складу населення країни та її регіонів), середньострокові (на перспективу в 20 – 30 років і стосуються загальної чисельності населення країни) та довгострокові (перспектива 50 – 100 років і стосується лише загальної чисельності населення) розрахунки населення.

Короткострокові перспективні розрахунки загальної чисельності населення:

$$S1 = S0 + \Delta e + \Delta M.$$

Перспективна чисельність населення регіону в цілому розраховується за наступною формулою:

$$-Si = S0 + \frac{\Delta M}{2} - K + \frac{\Delta M}{2}$$

де K – фактичний середньорічний темп зростання (скорочення) чисельності населення.

У даному випадку робиться припущення, що з усіх мігрантів лише половина братиме участь у процесі відтворення населення цього регіону, а інша половина - у другому регіоні, що прийняв мігрантів.

Глосарій

Еміграція (від лат. emigro - виселяюсь, переселяюсь), зміна місця проживання (добровільна або вимушена, самостійна або організована) в іншу державу на постійне або тимчасове (на тривалий термін) проживання.

Імміграція (від лат. immigro - вселяюсь), переїзд (в'їзд) в країну на постійне або тимчасове (як правило, на тривалий термін) проживання громадян іншої країни.

Питання для самоконтролю

1. Значення статистичних даних про населення для вироблення соціально-економічної політики.
2. Назвіть основні та додаткові джерела інформації про населення.
3. Які основні завдання статистичного вивчення населення?
4. Категорії населення та їх взаємозв'язок.
5. Абсолютні та відносні показники природного руху населення.
6. Механічний рух населення та його основні статистичні показники.
7. Дайте коротку характеристику стану та руху населення України.
8. Способи обчислення перспективної чисельності населення.

Література

1. Принципы и рекомендации в отношении проведения переписей населения и жилого фонда. Статистические документы. Серия М.- №67.- ООН, Нью – Йорк, 1981. - С.68.

Тема 3. СТАТИСТИКА РІВНЯ І ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

3. Сутність категорій рівень та якість життя

4. Методологічні підходи до визначення якості та рівня життя

5. Індекс людського розвитку

6.

1. Сутність категорій рівень та якість життя

Підвищення добробуту населення є однією із найважливіших завдань соціальної та економічної політики будь-якої держави. Ринкові відносини внесли кардинальні зміни у регулювання доходів, які в основному і визначають добробут людей. Насамперед зменшилась роль держави у цій сфері, збільшилась самостійність регіонів та підприємств і на перший план виступили ринкові регулятори.

Тому розроблення ефективної економічної та соціальної політики, яка б враховувала інтереси різних груп населення, дієву систему зайнятості та заохочення за виконану роботу та в кінцевому результаті забезпечення достойного життя повинно бути пріоритетним у політиці держави.

Рівень життя – поняття багатогранне, яке залежить від множини різноманітних причин, починаючи від території, на якій проживає населення, і закінчуючи економічною, екологічною ситуацією та політичною ситуацією у країні. У цій чи іншій мірі на рівень життя впливає і демографічна ситуація, і житлово-побутові умови, виробничі умови, обсяг і якість споживчої продукції і т.д. Усі найбільш значимі фактори можна об'єднати у групи:

- політичні та економічні фактори;
- соціальні фактори;
- науково-технічний прогрес;
- екологічні фактори та ін.

До основних завдань статистики вивчення рівня життя населення відносять:

- уточнення поняття рівня життя та розроблення показників для її характеристики;
- оцінка рівня життя населення та визначення її змін у динаміці;
- аналіз факторів, що впливають на динаміку рівня життя;
- виявлення проблем та перспектив підвищення життєвого рівня населення.

Термін «рівень життя» був введений організацією об'єднаних націй у 1961 р., однак його кількісна характеристика до цього часу точно не визначена.

Для вивчення рівня життя вивченню підлягають:

- населення загалом;
- окремі соціальні та професійні групи;

- домогосподарства та їх доходи.

Джерелами інформації для побудови системи показників рівня життя населення є дані різних розділів державної статистики (демографічної, статистики праці, статистики цін), дані вибіркового обстеження, матеріали переписів населення.

За час існування незалежної української держави склалося досить суперечливе ставлення до поняття рівень життя. З однієї сторони зниження реальних доходів населення, ріст інфляції, зменшення споживання якісних продуктів свідчить про стійке зниження рівня життя населення з року в рік. Однак, з іншої сторони, статистичні дані про ситуацію на ринку нерухомості, купівлю автомобілів (особливо дорогих) та динаміку забезпеченості населення товарами тривалого користування свідчать на покращення добробуту українських громадян.

У сучасній науковій літературі поняття рівня життя включає три аспекти:

- добробут населення;
- накопичення людського капіталу;
- рівень людського розвитку.

Добробут населення являє собою рівень забезпечення потреб населення матеріальними та нематеріальними благами. Визначається в абсолютному виразі та у відносному в порівнянні з стандартами або нормами, які прийняті у даному суспільстві або для даної соціальної групи. Розрізняють два якісних рівня добробуту:

- задоволення первинних потреб людини в їжі, одязі, освіті, здоров'ї, житлі в обсязі необхідному для підтримки нормальної життєдіяльності організму.
- матеріальний добробут, який дозволяє перейти до оптимального індивідуально направленої типу задоволення різноманітних потреб як сім'ї так і окремих її членів.

Під накопиченням людського капіталу розуміють стан здоров'я населення, його освітній, професійний та культурний рівень.

Рівень людського розвитку характеризує можливості реалізації людини як особистості і як окремої одиниці суспільства. До цього аспекту включають два основних елемента:

- якість життя, що включає демографічні, медичні, екологічні та інтелектуальні умови їх існування та самореалізації;
- інтеграцію певної людини у суспільство та її вплив на суспільні процеси (участь в управлінні, політичних заходах, наявність чи відсутність дискримінації окремих соціальних груп населення тощо).

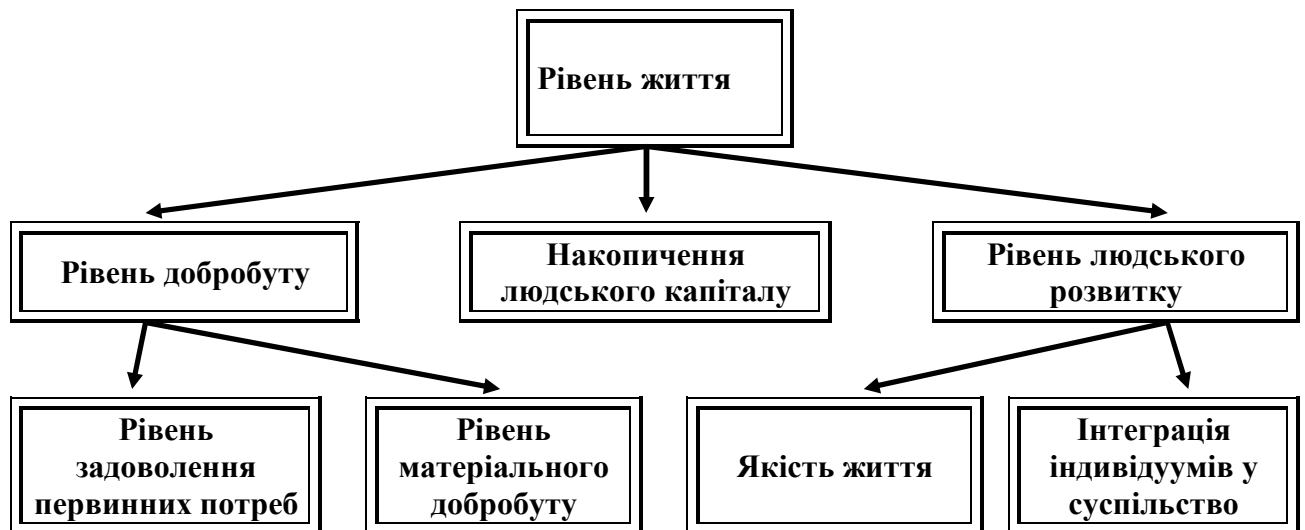

Рис. 1. Структура поняття рівень життя

Під якістю життя розуміють степінь розвитку та повнота задоволення усього комплексу потреб та інтересів людей у різних галузях людської діяльності та поза нею. Проблема якості життя включає умови, результати та характер праці, демографічні, етнографічні та екологічні аспекти розвитку людини. Сюди відносять юридичні та політичні права та свободи, психологічні аспекти, загальноідеологічний та культурний стан.

Якість життя набагато ширше поняття, ніж рівень життя і передбачає:

- чисте довкілля;
- національну та особисту безпеку;
- політичні та економічні свободи;
- інші необхідні умови, що забезпечують добробут та не піддаються кількісному вираженню.

З однієї сторони рівень життя визначається певним набором потреб у благах, з іншої сторони рівень життя обмежується можливостями задоволення цих потреб, виходячи із величини доходів, сум заробітної плати, економічної і політичної ситуації в країні тощо.

Якість життя розглядається у нерозривному зв'язку із цілями, які ставлять перед собою та пов'язане з ефективністю життя в повному розумінні цього слова, не тільки своїм особистим життям, а із своїм становищем в країні та світі, що відображається на самопочутті людей.

Оцінка якості життя проводиться як в цілому, так і для кожної її сфери. До цих сфер відносять:

- трудове життя;
- сфера розвитку здібностей людини;
- сімейне життя;

- побут та підтримка здоров'я;
- життя непрацевдатних;
- дозвілля;
- оточуюче середовище;
- життя в екстремальних економічних умовах.

Кожна із цих сфер має свої специфічні складові елементи, які потрібно кількісно оцінити. Якщо привести їх в єдину систему, то получится досить складна і громіздка структура.

Для оцінки рівня та якості життя населення в різний час пропонувалося використовувати різні підходи та групи статистичних показників: національний дохід на душу населення; частку витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств; відносний коефіцієнт смертності; середню тривалість життя населення; показник вільного часу.

Використання даних груп показників не позбавлене різних недоліків, які пов'язані або з розбіжностями в методології розрахунків, прийнятих у різних країнах, або з труднощами в їх інтерпретації.

Однією із спроб зробити оцінку рівня життя з допомогою набору показників враховуючи багатовекторність даного поняття була розроблена концепція людського розвитку (Human Development Projekt). Згідно цієї концепції рівень життя визначається не тільки середньодушовим обсягом доходів і споживання, але й ступенем соціальної рівності (між соціальними групами), а також можливістю участі у процесах прийняття економічних та соціальних рішень.

Поряд із основними індикаторами рівня життя доцільно враховувати і показники, які відображають співвідношення між доходами і мінімальними нормами споживання в окремих соціальних групах:

- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму працевдатного населення;
- відношення середньої пенсії до прожиткового мінімуму пенсіонерів;
- відношення доходів 10 % найбіднішого населення до вартості мінімального споживчого набору.

Для всебічної характеристики рівня та якості життя населення експертами ООН ще у 1978р. був розроблений варіант системи показників, що містить 12 основних груп показників, які описують:

- демографічні характеристики населення (народжуваність, смертність, захворюваність, тривалість життя і т.д.);
- санітарно-гігієнічні умови життя;
- споживання продуктів харчування;
- житлові умови і забезпеченість споживчими благами тривалого користування (автомобіль, холодильник, телевізор і т. ін.);
- освіта і культура;
- зайнятість і умови праці;

- - доходи і витрати населення;
- - вартість життя і споживчі ціни;
- - транспортні засоби;
- - організація відпочинку, фізкультура і спорт;
- - соціальне забезпечення;
- - свободу людини.

Крім цього, у загальному розділі наводиться ряд інформаційних показників, необхідних для оцінки рівня та якості життя, хоча і не є безпосередніми їх характеристиками: національний дохід; ВВП на душу населення і середньорічні темпи його зростання; обсяг і види соціального обслуговування; витрати на особисте споживання населення їх структура і середньорічні темпи зростання; щільність населення; транспортне обслуговування населення; робота засобів зв'язку; преса й ін.

У 1997 р. на 29-й сесії Статистичної комісії ООН був затверджений мінімальний перелік національних статистичних показників для характеристики рівня життя. До цього набору відносяться такі показники:

- - чисельність населення з поділом за статевою ознакою, віком і (якщо необхідно) етнічними групами;
- - середня очікувана тривалість життя при народженні з поділом за статевою ознакою;
- - материнська смертність;
- - частка дітей з вагою при народженні менше ніж 2,5 кг і з поділом за статевою ознакою;
- - середня тривалість навчання в школі (повних років) з поділом за статевою ознакою і, якщо це можливо, майновим становищем;
- - валовий внутрішній продукт на душу населення;
- - середньодушовий дохід домогосподарств (його рівень і склад);
- - вартість мінімального продовольчого кошика, необхідного для задоволення потреб у їжі;
- - частка безробітного населення з поділом за статевою ознакою;
- - співвідношення зайнятої частини і загальної чисельності населення з поділом за статевою ознакою і секторами економіки;
- - доступ до питної води;
- - забезпечення санітарно-гігієнічними умовами життя;
- - забезпеченість житлом (кількість кімнат, крім кухні і ванної кімнати, що припадають на одну особу).

Якість життя – соціально-економічна категорія, що характеризує рівень споживання як матеріальних благ та послуг, так і задоволення духовних потреб. Сюди включають такі поняття як здоров'я, тривалість життя, екологічні умови зовнішнього середовища, житлові умови тощо. Якість життя є показником загального добробуту, що є значно ширшим від поняття рівень життя.

Термін «якість життя» (Quality of Life) використовується для оцінки загального благополуччя людей. Його широко використовують у міжнародній практиці, охороні здоров'я, політології. Якість життя не повинно підмінятись поняттям рівень життя, який базується перш за все на доходах. Стандартні індикатори якості життя включають не тільки доходи та витрати населення, але й стан зовнішнього середовища, здоров'я, освіти, відпочинок та дозвілля.

Всесвітній банк у своїх програмах боротьби із бідністю визначає бідність як низьку якість життя, тобто незадоволення основних потреб людини у їжі, воді, житлі, свободі, охороні здоров'я та зайнятості.

Спробою комплексної оцінки рівня та якості життя населення можна вважати індекс фізичної якості життя (Physical Quality of Life Index) запропонований у 70-х роках ХХ століття Девідом Морісом. Він ґрунтується на показниках очікуваної тривалості життя після досягнення 1 року, рівня дитячої смертності і поширення грамотності. За кожним із трьох показників проводиться ранжирування країн від 1 до 100, після цього зведений індекс розраховувався як середньоарифметична величини трьох окремих показників. Пізніше був замінений індексом людського розвитку.

3. Індекс людського розвитку

Індекс людського розвитку (Human Development Index) запропонований у 1990 році пакистанським економістом Махбубом ель Хаком (Mahbub ul Haq) і використовується з 1993 року ООН для порівняльної оцінки бідності, грамотності, освіти, середньої тривалості життя та інших показників країни і публікується у щорічному звіті з розвитку людського потенціалу. Для розрахунку індексу людського розвитку враховують три групи показників:

- показники довголіття;
- рівень освіти та писемності;
- рівень життя, який оцінюється на основі величини ВВП на душу населення у рік за паритетом купівельної спроможності.

У загальному вигляді індекс обчислюється як середня арифметична із трьох складових індексів: індексу тривалості життя $I_{т.ж}$, індексу рівня освіченості I_o та індексу скорегованого реального ВВП на душу населення $I_{рж}$ за наступною формулою:

$$ІЛР = \frac{I_{т.ж} + I_o + I_{рж}}{3}$$

Перша складова індексу людського розвитку індекс тривалості життя ($I_{m.ж}$) обчислюється за формулою:

$$I_{m.ж} = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}$$

де x_i - очікувана тривалість життя населення при народженні і-тої території (країни); x_{\max} - максимальне значення тривалості життя; x_{\min} - мінімальне значення даного показника.

Слід відмітити, що максимальне та мінімальне значення очікуваної тривалості життя визначається не за даними генеральної сукупності, а приймається як постійна величина ($x_{\max} = 85$, $x_{\min} = 25$).

Наступною складовою індексу людського розвитку є індекс освіченості, який обчислюється на основі двох індексів:

- індексу грамотності дорослого населення ($I_{зр}$);
- індексу сукупної частки учнів та студентів у загальній чисельності населення віком від 6 років до 22 включно ($I_{д.зр}$).

При розрахунку індексу освіченості зазначені індекси беруться із ваговими коефіцієнтами і обчислюються за формулою:

$$I_{ос} = \frac{2I_{зр} + I_{д.зр}}{3}$$

Максимальне і мінімальне значення індексів грамотності та сукупної частки приймається відповідно за 100 % та 0%.

Для розрахунку індексу скорегованого реального ВВП на душу населення $I_{рж}$ використовується логарифмічне нормування за десятковим логарифмом. Це дозволяє зменшити вплив високих доходів у розвинутих країнах на значення даного індексу. Індекс скорегованого реального ВВП на душу населення обчислюється за формулою:

$$I_{рж} = \frac{\lg x_i - \lg x_{\min}}{\lg x_{\max} - \lg x_{\min}}$$

де x_i - скорегований реальний ВВП у розрахунку на рік за паритетом купівельної спроможності на душу населення і-тої території (країни); x_{\max} - максимальне значення даного показника, яке приймається на рівні 40000 доларів на рік; x_{\min} - мінімальне значення даного показника, прийняте за 100 доларів на рік.

У звіті ООН «Про розвиток людського потенціалу» висвітлюються дані країн у спадному порядку за значенням індексу людського розвитку Україна у 2009 р. опинилась на 85 місці (у 2001 р. – на 78, у 2003 р. – на 77, у 2006 р.

– на 76). Очолили список Норвегія, Австралія та Ісландія. Найближчі сусіди Російська федерація на 71 місці, Білорусь на 68, Польща на 41, Молдова на 117. Завершують список із 182 країн Сієра Леоне, Афганістан та Нігер. [Human Development Report 2009/ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf].

Альтернативним індексу людського розвитку є Індекс бідності, розроблений ООН для оцінки якості життя населення в будь-якій країні.

Крім індексу людського розвитку, у міжнародній та національній практиці дослідження рівня та умов життя використовуються інші індикатори, які складаються із різних показників залежно від мети дослідження. Це можуть бути показники житлових умов, стану навколишнього середовища, рівня доходів, стану злочинності, доступності цін тощо.

Використовуючи досвід застосування індексу людського розвитку фахівці Державного комітету статистики України розробили національну методіку побудови регіональних індексів людського розвитку. Вона базується на обчислення 94 показників, які об'єднані у 9 груп, що характеризують:

1) демографічну ситуацію в країні та в регіонах:

- кількість населення;
- міське, сільське населення;
- природний щорічний приріст (скорочення) населення;
- очікувану тривалість життя при народженні;
- індекс очікуваної тривалості життя;
- демографічне навантаження населення працездатного віку (%) — це відношення кількості населення у віці 0—15 років та пенсійного віку до населення у працездатному віці;
- інше;

2) стан ринку праці:

- рівень зайнятості та безробіття;
- жіночу робочу силу;
- частку безробітних жінок;
- середню заробітну плату жінок у відсотках до зарплати чоловіків (у держсекторі);
- інше;

3) рівень життя населення:

- ВВП на душу населення;
- індекс споживчих цін;
- децильний коефіцієнт диференціації доходів;
- кількість куплених радіоприймачів, телевізорів на 1000 жителів;
- кількість телефонів на 100 помешкань;

- інше;
- 4) житлові умови:
- загальну площу житлового фонду;
 - житлову площу на душу населення;
 - рівень та динаміка оплати житлово-комунальних послуг;
 - інше;
- 5) охорону здоров'я та рівень здоров'я населення:
- державні витрати на охорону здоров'я у відсотках до ВВП;
 - кількість населення в розрахунку на одного лікаря;
 - материнську смертність на 1000 живонароджених;
 - споживання алкогольних та тютюнових виробів на душу населення;
 - інше;
- 6) рівень освіти:
- державні витрати на освіту у відсотках до ВВП;
 - рівень грамотності дорослого населення;
 - індекс досягнутого рівня освіти — середньої, неповної вищої, вищої;
 - сукупну частку учнів — частку осіб, які навчаються у закладах освіти серед населення відповідної вікової групи;
 - приймання до вищої школи (у т. ч. на стаціонар) — частка осіб, які вступили до вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації (I—IV) серед населення віком 15—18 років;
 - інше;
- 7) соціальне середовище:
- щорічне відвідування закладів культури та мистецтва на одного жителя;
 - разовий тираж газет на 100 жителів;
 - видання книжок (одиниць на 100 тис. населення);
 - криміногенну ситуацію: кількість осіб, які загинули внаслідок злочинів; частка підлітків серед злочинців; злочинність, пов'язана з наркотичними засобами (на 100 тис. населення); самогубства на 100 тис. населення;
 - інше;
- 8) фінансування основних галузей, які забезпечують людський розвиток;
- 9) екологічну ситуацію:
- викиди шкідливих речовин у навколишнє середовище;
 - інше.

Світовий індекс щастя (Happy Planet Index) запропонований у 2006 році є унікальним, так як до його складу було введено екологічний показник. У результаті цього домінують у цьому списку не європейські та північноамериканські країни, а очолили список Коста-Ріка, Домініканська республіка, Ямайка (2009 р.).

Досить цікавим є «індекс фруктового морозива» як міра якості життя. Його запропонував Кетрін Остін Фітс і обчислюється як відсоток людей, які вважають, що їх дитина може прогулятися до найближчих місць, купити морозиво і благополучно повернутись додому.

Рівень життя являє собою один із найважливіших соціально-економічних категорій, яка показує місце людини у суспільстві, ступінь його розвитку та можливості його розвитку. Під поняттям «рівень життя» найчастіше розуміють ступінь задоволення соціальних, матеріальних, фізичних та духовних потреб людини. Рівень життя є процесом динамічним, що описується в першу чергу суспільним розвитком. Підвищення добробуту населення, а отже і рівня життя його являється пріоритетним напрямом розвитку демократичного суспільства. За показниками рівня життя населення можна судити про стан економічного розвитку суспільства та його соціалізацію.

2. Показники рівня життя населення

Для характеристики рівня життя населення у соціальній статистиці використовують такі поняття та терміни: доходи і витрати населення, мінімальна та середня заробітна плата, прожитковий мінімум,

При вивченні рівня життя населення основну увагу приділяють показникам доходів і витрат населення. Адже доходи є головним джерелом задоволення матеріальних та духовних потреб людини.

В Україні прожитковий мінімум розраховується нормативним методом окремо для таких соціальних та демографічних груп населення: дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб та осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум є основним соціальним стандартом, який використовується для загальної оцінки рівня життя населення і є основою для розробки та реалізації державних соціальних програм. Доходи менші за величину прожиткового мінімуму є підставою для віднесення до бідного населення та надання дотацій та субсидій.

Законом України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» від 20.10.2009 р. № 1646 VI та Законом України «Про державний бюджет на 2010 рік» вирівняно мінімальну заробітну плату із рівнем, який вважається мінімальним, для того, щоб прожити місяць і встановлено у таких розмірах (табл. 1).

Прожитковий мінімум – це вартісна величина продуктів харчування та мінімального набору непродовольчих товарів і набору послуг, якими

забезпечується нормальне функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також для задоволення необхідних основних соціальних та культурних потреб.

Продовольчий кошик - це набір продуктів для харчування однієї людини у місяць з врахуванням нормативів фізіологічної потреби організму людини в продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу та енергетичної цінності, та з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Набір непродовольчих товарів формується з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та інші.

Набори продовольчих, непродовольчих товарів та послуг складаються з урахуванням особливостей потреб осіб, які належать до різних соціальних і демографічних груп населення.

Світова практика має багато різних варіантів визначення прожиткового мінімуму: статистичний, соціологічний, нормативний, ресурсний, комбінований тощо.

При визначенні розміру прожиткового мінімуму враховується, в першу чергу, стан економіки країни та наповнення дохідної частини бюджету і ряд соціальних, правових чинників: рівень заробітної плати в країні, дотримання міжнародних договорів і правових актів щодо забезпечення прав та свобод людей.

Таблиця 1.

Розмір мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму громадян

Дата введення у дію	з 1.01.10 р.	з 1.04.10 р.	з 1.07.10 р.	з 1.10.10 р.	з 1.12.10 р.
Розмір мінімальної заробітної плати, грн.	869	884	888	907	922
Величина прожиткового мінімуму, грн.:					
загальний показник	825	839	843	861	875
для дітей віком до 6					

років	755	767	771	787	799
для дітей віком від 6 до 18 років	901	917	921	941	957
для працездатних осіб	869	884	888	907	922
для осіб, які втратили працездатність	695	706	709	723	734

В загальному розумінні під бідністю розуміють нестачу необхідних для здорового існування благ та умов для відтворення та всебічного розвитку людини. Проблема бідності гостро постає головним чином через байдуже відношення влади та багатой частини суспільства по відношенню до решти людей.

За даними Державного комітету статистики у 2008 році середньодушові доходи у % родин були нижчі від офіційно встановленого прожиткового мінімуму.

Мінімальна заробітна плата — визначена законом нижня межа заробітної плати за просту, некваліфіковану працю. Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб.

Для забезпечення досягнення необхідних європейських соціальних стандартів необхідно забезпечити питому вагу оплати праці у ВВП на рівні 55-65 %, а співвідношення мінімальної заробітної плати до середньої не менше 55 %. За даними міжнародної комісії створеної з ініціативи Ради Європи справедливою вважається мінімальна заробітна плата на рівні 68 % від середньої заробітної плати.

За даними Держкомстату, середньомісячна заробітна плата за підсумками 2009 року виросла на 5,5% у порівнянні з 2008 роком і склала 1906 грн. на одного штатного працівника. Найвищий рівень зафіксовано у м. Києві (3161 грн.) та Донецькій області (2116 грн.), найменший у Тернопільській (1412 грн.), Волинській (1427 грн.) та Чернігівській областях (1465 грн.).

Середня заробітна плата по Україні

Рік	2005	2006	2007	2008	2009
Розмір середньої заробітної плати, грн.	806	1041	1351	1806	1906

**Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності у
2009 році**

(в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Вид діяльності	Сума
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ним послуги	1206
Лісове господарство та пов'язані з ним послуги	1341
Рибальство, рибництво	1028
Промисловість	2117
Будівництво	1511
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	1565
Діяльність готелів та ресторанів	1267
Діяльність транспорту та зв'язку	2409
діяльність наземного транспорту	2126
діяльність водного транспорту	2421
діяльність авіаційного транспорту	5106
додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	2637
діяльність пошти та зв'язку	2240
Фінансова діяльність	4038
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2231
з них дослідження і розробки	2556
Державне управління	2513
Освіта	1611
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1307
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1783
з них діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг	1870

Заборгованість з виплати заробітної плати – це сума своєчасно не виплаченої заробітної плати всім категоріям працівників. До них відносять штатних працівників, сумісників та працюючих за договорами і звільнених працівників. Заборгована виплата включає усі нарахування як у грошовій так і в натуральній формі, що належить до виплати, за винятком обов'язкових утримань (податок на доходи з фізичних осіб та сума зборів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що сплачує працівник). Заборгованою вважається виплата, яка не виплачена до 1-го числа місяця, наступного за звітним.

**Стан заборгованості із виплати заробітної плати в Україні
у динаміці за 2005 - 2010 роки**

(станом на 1 січня, млн. грн.)

Рік	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Сума	1111,2	960,3	806,4	668,7	1188,7	1473,3

Заборгованість з виплати заробітної плати може утворюватися за рахунок власних коштів підприємства, місцевого та Державного бюджетів. За структурою заборгованості найбільша частка боргів припадає на промисловість, будівництво, операції з нерухомим майном та діяльність транспорту і зв'язку.

Глосарій

Добробут є комплексною оцінкою усіх аспектів життєдіяльності людини, що відображає прожитий період її життя.

Питання для самоконтролю

Тема 4. СТАТИСТИКА ДОХОДІВ І ВИТРАТ НАСЕЛЕННЯ

7. Завдання статистичного вивчення доходів і витрат населення
 8. Структура доходів населення
 9. Статистичне вивчення витрат населення
 10. Статистичне вивчення бідності
-

1. Завдання статистичного вивчення доходів і витрат населення

Доходи населення представляють собою обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів.

Під наявним доходом населення вважають найбільший обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг, а саме: оплата праці, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти в грошовій формі за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно. Наявний дохід, який скоригований на індекс споживчих цін становить реальний наявний дохід населення.

Витрати та заощадження населення включають: витрати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти; нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів, а також приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладках, в іноземній валюті тощо.

До основних завдань статистики доходів і витрат населення та домашніх господарств належать:

- визначення розміру та структури доходів і витрат населення і домашніх господарств;
- аналіз диференціації грошових доходів і витрат у різних категорій населення;
- вивчення змін у структурі доходів і витрат у динаміці;
- виявлення впливу розміру доходів населення на споживання та інші соціально-економічні явища;
- дослідження масштабів, глибини та поширення бідності.

З 1 січня 1999 р. Державним комітетом статистики України запроваджено вибіркове обстеження умов домогосподарств. У 2008 році взяли участь в обстеженні 10,6 тис. домогосподарств.

З 2007 року вивченню підлягають показники грошових та загальних доходів (грошових доходів із врахуванням вартісної оцінки надходжень з особистого підсобного господарства, а також суми пільг та субсидій отриманих від держави, організацій, підприємств, допомог від родичів та інших осіб). Раніше використовувались показники грошових та сукупних витрат (1999-2006рр.). Це обумовлено перевищенням рівнів доходів домогосподарств над рівнем їх сукупних витрат і тому показники доходів в даний час почали більш наглядно відобразити стан добробуту домогосподарств.

Для вивчення доходів і витрат домогосподарств використовують показник середнього розміру домогосподарства, як частку від ділення загальної чисельності населення на кількість домогосподарств. У статистиці виділяють домогосподарства, що складаються з однієї, з двох, з трьох та чотирьох і більше осіб.

При вивченні доходів домогосподарств розрізняють грошові доходи, загальні доходи та сукупні ресурси. Грошові доходи включають усі грошові надходження та натуральні (у грошовій оцінці) надходження. Сюди відносять оплату праці (за мінусом прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходи від само зайнятості та підприємницької діяльності, доходи у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій, цінних паперів, нерухомості, продажу особистого та підсобного майна, продукції, а також пенсії, стипендії, соціальні допомоги, грошові допомоги від родичів та інші грошові доходи.

Загальні доходи домогосподарства складаються із грошових доходів та вартості спожитих продуктів, отриманих з особистого підсобного господарства, а також отримані безготівкові пільги та субсидії на оплату послуг, електроенергії, палива, на оплату телефону, проїзду у транспорті, пільги наданих туристичних путівок, путівок на бази відпочинку, вартість отриманих безоплатно від родичів та інших осіб продовольчих товарів.

Сукупні ресурси домогосподарства включають загальні доходи та суми використаних заощаджень в обстежуваному періоді, збільшення суми використаних заощаджень в обстежуваному періоді, збільшення суми позик, кредитів, боргів, взятих домогосподарством і суми повернутих боргів домогосподарству. Сукупні ресурси домогосподарства характеризують

сукупні потенційні ресурси в обстежуваному періоді, незалежно від джерел надходження.

Сукупні витрати домогосподарства складають споживчі та неспоживчі сукупні витрати. Сукупні споживчі витрати включають грошові витрати, а також вартість спожитих у домогосподарстві продовольчих товарів, отриманих від підсобного господарства, подарованих чи отриманих від родичів та інших осіб, суми безготівкових пільг та субсидій на оплату житла, телефону, проїзду, путівок туристичних або для лікування, оздоровлення чи відпочинку, на оплату ліків та аптечних товарів та медичних послуг.

Неспоживчі сукупні витрати включають витрати домогосподарства у вигляді грошових та не грошових допомог родичам чи іншим особам, витрат на купівлю нерухомості, капітальний ремонт, придбання чи будівництво житла, господарських будівель, купівлю ВРХ, коней, витрати на багаторічні насадження, а також для придбання акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банківських установ, аліментів, податків (крім прибуткового), зборів, внесків та інших грошових платежів, використаних заощаджень, позик та повернутих домогосподарством боргів.

Соціальна стратифікація – це розподіл населення (домогосподарств) за величиною доходів на групи для виявлення однорідних типових домогосподарств чи груп населення (страт). В основі стратифікації лежить побудова рядів розподілу домогосподарств за рівнем доходів.

Для оцінки ступеня розшарування населення за рівнем доходів у соціальній статистиці використовують величину доходів 10 % населення, що мають найвищі доходи, і суму доходів 10 % населенням із найбіднішого населення.

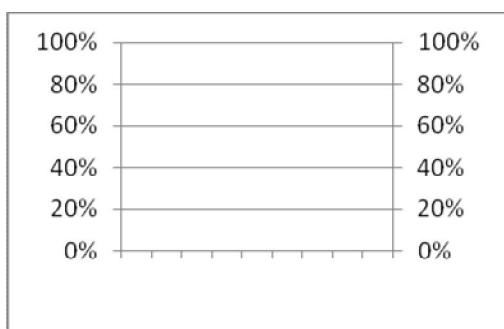
Коефіцієнт доходів розраховується як відношення середніх доходів 10 % найбагатшого населення до середніх доходів 10 % населення з найнижчими доходами.

Крім порівняння доходів за цими квантильними групами вивчають різниці у середньодушових доходах, співвідношення у продуктах харчування, наборах непродовольчих товарів та послуг, середній розмір домогосподарства, їх склад, місце проживання.

У соціально-економічній статистиці у якості одного із основних показників диференціації населення за рівнем доходів використовується індекс концентрації доходів або коефіцієнт Джині, який відображає розподіл загальної суми доходів населення (домогосподарств) між окремими групами. Даний показник коливається від 0 до 1.. При рівномірному розподілі

значення коефіцієнта дорівнює 0. Чим ближчий він до 1, тим більш нерівномірний розподіл доходів у суспільстві.

Для розрахунку коефіцієнта Джині уся сукупність доходів населення ділиться на 5 рівних груп і визначається питома вага кожної групи домогосподарств. За отриманими даними (нагромадженими частотами) будується крива Лоуренца. На осях відкладають значення від 0 до 100 (процентні шкали) і відкладають кумулятивні (нагромаджені) підсумки розподілу: квантилі отримувачів доходів – на осі x, квантилі отриманих доходів – на осі y.

При рівномірному розподілі доходів кожна 20 % група населення отримувала б 5 частину усіх доходів, що зображала б пряма ОА. На практиці рівномірного розподілу не існує. Крива Лоуренца представляє собою криву лінію увігнуту вниз. Чим більше відхилення цієї кривої від прямої ОА, тим більш нерівномірно розподілені доходи у суспільстві. Коефіцієнт Джині розраховується як відношення площі сегменту, який утворює крива Лоуренца і лінією рівномірного розподілу ОА до площі трикутника, який знаходиться нижче лінії рівномірного розподілу (ОАВ).

4. Статистичне вивчення бідності

Бідність – це неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний даному суспільству у даний момент часу. До бідних верств населення відносять осіб, які не з власної волі опинились у такому становищі, що не забезпечує їм нормальних умов проживання, здорового харчування, доступу до освіти, медицини.

В Україні бідність має ряд специфічних особливостей, не притаманних світовому суспільству, а саме:

- невисокий рівень життя населення;

- негативне ставлення значної частини суспільства до заможних людей;
- значна питома вага бідних у суспільстві;
- велика кількість бідних серед працюючого населення.

Низький рівень життя в цілому по Україні пояснюється рядом чинників, серед яких можна виділити:

- значна частина грошей використовується на харчування, хоча якість його бажає бути кращою;
- погіршення медичного обслуговування, недоступність значної частини населення до ліків та медичного обслуговування;
- низька народжуваність, висока захворюваність, що призводить до високої передчасної смертності;
- освіта стає дорожчою та менш доступною, відсутні єдині прозорі правила вступу до вищих навчальних закладів тощо;
- скорочення чисельності населення через високу смертність та відтік найбільш кваліфікованих та активних людей.

Неприйняття багатих людей у нашому суспільстві пояснюється стійкими переконаннями щодо кримінального походження основної частини сьогоденішнього українського капіталу, які пройшли шлях так званої приватизації, рейдерських атак та перерозподілу власності.

Значна питома вага бідного населення у населенні країни пояснюється відсутністю «середнього класу» та самоідентифікацією людей. Якщо не можна віднести себе до багатих, то відносять себе у клас бідних. Значна частина інтелігенції (вчителі, лікарі, вчені, фахівці), які у світі належать до середнього класу, в Україні мають доходи значно віддалені від середніх.

У сучасному світі рівень життя середнього класу передбачає достатній рівень заробітної плати, що забезпечує можливість повноцінно харчуватися, подорожувати, відпочивати, мати доступ до освіти та робити заощадження.

Феноменом українського суспільства є те, що значна частина працюючого населення потрапила у категорію бідних. Особливо це стосується людей, які все життя чесно працювали. Люди шукають додаткову роботу, щоб забезпечити власне існування та членів своєї родини.

Сучасні економічні перетворення, що відбуваються в Україні призводять до поглиблення проблеми соціальної нерівності у суспільстві і, тому більшість населення вважають ці реформи антисоціальними.

Рівень розвитку країни, її престиж та місце у сучасному світі визначається рівнем життя кожної її людини, та його добробутом, особливо, це стосується стану соціально незахищених верств населення.

Слід відмітити, що у світі не існує жодної країни, де б одна частина людей не жила б краще за іншу. Соціальна нерівність існувала і буде існувати завжди, але зменшення розривів у рівнях життя різних верств суспільства є основним завданням демократичної влади.

Міжнародні експерти виділяють три концепції визначення бідності абсолютну, відносну та суб'єктивну.

З 2008 р Світовий банк запропонував вважати абсолютно бідним того, чий дохід не перевищує 1,25 долара США в день. За оцінками цього ж банку кількість абсолютно бідних у світі перевищує 1,2 млрд. людей.

Відносна бідність – це поняття дещо ширше і охоплює не лише границю вартості споживання продуктів харчування, але й включає у себе набір соціальних та культурних послуг. У країнах Євросоюзу бідним вважається той, чий дохід становить менше 60 % середньодушового доходу у країні.

Суб'єктивна концепція бідності базується на самооцінці населення щодо своїх доходів та рівня життя. Такий підхід є досить умовним, оскільки одним бракує коштів на відпочинок за кордоном, а іншим на здорову їжу. Це розмежування є досить умовним та відображає соціальну напруженість у суспільстві.

Комплексне вивчення бідності передбачає обчислення трьох груп показників:

1. Показники для визначення масштабів бідності.
2. Показники розшарування бідного населення.
3. Показники для вивчення бідності у регіонах.

До показників першої групи відносять: межу бідності, рівень бідності, сукупний дефіцит доходів бідного населення, середній дефіцит доходів бідного населення, глибина бідності.

Межею бідності є рівень доходу, що становить 75 % медіанного рівня сукупних доходів (витрат) у розрахунку на умовного дорослого. Так, якщо медіанний рівень витрат у розрахунку на одного умовного дорослого становить грн., то сума витрат нижче грн. є підставою для віднесення до категорії бідних.

Рівень бідності (P_o) – це питома вага сімей (домогосподарств), в яких розмір середньодушового доходу (витрат) на одну особу є меншими за встановлену межу бідності і обчислюється за формулою:

$$P_o = \frac{Q}{n} \times 100$$

де Q - чисельність бідного населення; n - загальна чисельність населення.

Сукупний дефіцит доходів бідного населення (A) представляє собою загальну суму коштів, яких не вистарчає бідному населенню країни в цілому до визначеної межі бідності:

$$A = \sum_{i=1}^Q (Z - Y_i)$$

де Z - встановлена межа бідності; Y_i - доход (витрати) i -тої бідної сім'ї (домогосподарства).

Середній дефіцит доходу бідного населення (D) показує, скільки коштів у середньому не вистарчає одному бідному, щоб не бути бідним:

$$D = \frac{A}{Q}$$

Для вивчення розшарування серед бідного населення визначають коефіцієнт глибини бідності (P_1):

$$P_1 = \frac{Z - W}{Z} \times 100$$

де W - середні витрати (доходи) бідного населення в розрахунку на одного умовного дорослого.

Чим вищий показник глибини бідності, тим більша питома вага вкрай бідного населення серед бідних.

Показники розшарування серед бідного населення характеризують розподіл бідного населення за величиною доходів (витрат). До цієї групи показників відносять: межу крайньої форми бідності, рівень крайньої форми бідності, питома вага вкрай бідних, коефіцієнт диференціації бідності.

Межа крайньої форми бідності – це сума коштів, яка є порогом (крайнім значенням), для задоволення основних потреб людини. Вона визначається як 60 % медіанний рівень сукупних витрат (доходів) у розрахунку на одного умовного дорослого.

Рівень крайньої форми бідності – це відсоткове відношення чисельності населення, яке має доходи (витрати) нижче межі крайньої форми бідності до загальної чисельності населення:

$$P_{0z} = \frac{Q_z}{n} \times 100$$

де Q_z - чисельність населення, що має доходи (витрати) нижчі за межу крайньої форми бідності.

Питома вага вкрай бідних визначається відношенням чисельності вкрай бідних до чисельності бідного населення:

$$P_{0z} = \frac{Q_z}{Q} \times 100$$

Коефіцієнт диференціації бідності характеризує ступінь розшарування бідного населення відносно межі бідності, і розраховується як співвідношення різниці між крайніми децильними значеннями доходів (витрат) серед бідного населення і межі бідності:

$$P_d = \frac{W_{10} - W_1}{Z} \times 100$$

W_1 , W_{10} - відповідно середні доходи (витрати) першого і десятого дециля у розподілі бідного населення.

Статистичне вивчення бідності у регіонах повинно враховувати не лише доходи (витрати) населення, а й рівень регіональних цін із застосуванням комбінованого підходу.

Тому для вивчення даного явища в окремому регіоні визначають:

- межу бідності для регіону з врахуванням регіональних цін;
- регіональний рівень бідності;
- глибину бідності у регіоні.

При визначенні межі бідності використовують показник вартості продуктового кошика для даного регіону. Для визначення вартості споживчого кошика використовують фактичну питому вагу продуктового кошика у споживчому у середньому по країні серед бідного населення.

Таким чином, вартість споживчого кошика у регіональних цінах є межею бідності у регіоні.

Рівень бідності у регіоні (P_o) розраховується як частка населення регіону, доходи (витрати) яких є нижчими за розраховану межу бідності:

$$P_o = \frac{Q}{n} \times 100$$

де Q - чисельність бідного населення у регіоні; n - загальна чисельність населення регіону.

Глибина бідності у регіоні визначається за формулою:

$$P_n = \frac{Z_n - Y_n}{Z_n} \times 100$$

де Z_n - межа бідності у регіоні; Y_n - середнє значення доходів (витрат) бідного населення регіону.

Глосарій

Добробут — ступінь задоволення певних матеріальних та духовних благ людини, який залежить від рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, що виражається системою показників, що характеризують рівень життя населення.

Дотація

Мінімальна заробітна плата -

Пільга — знижка, надання переваг або повне чи часткове звільнення від виконання встановлених правил та обов'язків, або зміна умов їх виконання.

Прожитковий мінімум - це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Субсидія (від лат. *subsidium* — допомога, підтримка) — допомога у грошовій чи натуральній формі, яка надається юридичним та фізичним особам за рахунок державного або місцевого бюджету, а також спеціальних фондів.

Питання для самоконтролю

Назвіть показники диференціації населення за рівнем доходів

Прожитковий мінімум, його суть, значення та динаміка.

Охарактеризуйте специфічні особливості бідності в Україні.

Абсолютна, відносна та суб'єктивна концепції визначення бідності.

Показники визначення масштабів бідності

Основні показники розшарування серед бідного населення.

Назвіть особливості статистичного вивчення бідності у регіонах.

1. Завдання статистики і джерела даних про житло та житлові умови населення

2. Характеристика житлових умов

3. Статистика житлово-комунального господарства

1. Завдання статистики і джерела даних про житло та житлові умови населення

1. Прогресивний розвиток суспільства неможливий без підвищення рівня життя та благополуччя населення. У соціальній сфері на першому місці постає доступність базових соціальних послуг, серед яких важливе місце займає потреба у житлі.

Однією із важливих характеристик рівня життя населення є забезпеченість його житлом, набір його функціональних характеристик та якість наданих житлово-комунальних послуг. Наявність власного повноцінного житла є необхідним атрибутом сучасного суспільства. Відсутність житлової проблеми робить людину вільною та вносить певну стабільність у її життя.

Потреба у житлі відноситься до числа первинних життєвих потреб людини. Основне завдання житла - забезпечити людині сприятливі умови проживання. Оскільки житло є місцем ведення домашнього господарства, відпочинку, трудового виховання дітей, дозвілля членів домогосподарства.

Житло, включене у систему комунального і побутового обслуговування населення, складає середовище проживання людини, що визначає якість життя. В умовах ринкової економіки житло виступає як товар довготривалого використання. Воно виробляє широкий додатковий попит (на меблі, побутову техніку, посуд тощо) та стимулює розвиток багатьох галузей економіки. Житло як дорогий товар є одним із важливих чинників стимулювання заощаджень населення, формування інвестиційних ресурсів.

Однак в нашій країні житлове питання завжди повставало гостро. Так, якщо раніше, держава брала на себе вирішення житлового питання, існували безкінечні черги на житло, то тепер для переважної більшості людей існує проблема відсутності фінансових можливостей його придбати. В даний час дані квартирного обліку не в повній мірі відображають потреби у покращенні житла.

Статистика повинна давати усесторонню і об'єктивну інформацію про житловий фонд та житлові умови населення, необхідну для проведення злагодженої житлової політики і вироблення державного комплексу заходів, спрямованих на задоволення потреб у житлі, що досягається з допомогою наступних завдань:

- надання зведень про забезпечення населення житлом, комунальним обслуговуванням; оцінка комфортності житла та його стан (ступінь зношення);
- виявлення інформації про диференціацію населення за житловими умовами різних соціальних та демографічних груп, про різницю в житлових умовах різних регіонів країни, порівняльна оцінка міського та сільського населення;
- аналіз стану і руху житлового фонду, приведення його капітального ремонту;
- забезпечення інформацією про розвиток ринку житла, про поведінку на ньому продавців і покупців, необхідної, з однієї сторони, для розвитку фінансових інститутів, що обслуговують ринок нерухомості, з іншої – для вироблення соціальної політики, гарантій та пільг у житловій сфері;
- відображення взаємозв'язків між доходами населення, житловими умовами і структурою споживання;
- визначення стану розвитку соціальної інфраструктури і оцінка ефективності її функціонування.

Важливість вирішення цих завдань посилюється гостротою житлової проблеми в Україні. За даними Держкомстату України на кінець 2009 р. число сімей, включаючи одиноких, що стоять на обліку на одержання житла нараховувалось сімей, або % загальної кількості сімей (включаючи одиноких). Із них % - сім'ї учасників Великої вітчизняної війни, % багатодітні сім'ї, % молоді сім'ї.

Реформування економіки України призвело до змін у формах власності на житло та на перерозподіл житлового фонду. Статтею 47 Конституції України визначено право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Джерелами інформації про житловий фонд служать державна і відомча статистична звітність, а також дані мікропереписів, спеціальних обстежень і переписів населення.

Основна поточна інформація – це дані статистичної звітності підприємств, які мають на балансі або експлуатують житловий фонд, бюро технічної інвентаризації, органи місцевого самоврядування в сільській місцевості - про житло, що перебуває у громадян на праві приватної власності за формою №1-житлофонд (річна) «Житловий фонд станом на 01.01.20__року». Дана форма звітності містить інформацію за такими розділами:

I. Площа житлових приміщень на кінець року

II. Кількість квартир

III. Обладнання житлового фонду

IV. Рух житлового фонду

V. Капітальний ремонт житлового фонду

VI. Ветхі та аварійні будинки

VII. Кількість житлових будинків

VIII. Рік побудови житлових будинків та їх характеристика за основними ознаками

IX. Експлуатація житлового фонду

Форму №4-житлофонд (річна) «Квартирна черга та надання житлових приміщень» подають органи місцевого самоврядування (квартвідділи) та підприємства усіх видів економічної діяльності, які здійснюють квартирний та кооперативний облік до відділів державної статистики за місцезнаходженням. Ця форма звітності містить інформацію про кількість сімей та однаків, які стоять на черзі (за часом перебування на обліку за

кількістю членів сімей) та інформацію щодо надання житла протягом року. Інформація надається у розрізі трьох груп громадян:

- громадяни, які користуються правом першочергового одержання житла (учасники бойових дій, учасники війни; учасники бойових дій на території інших країн, військовослужбовці, звільнені в запас або у відставку; багатодітні сім'ї (мають 3 і більше дітей); одинокі матері; мешканці ветхих та аварійних будинків; хворі (за встановленим переліком); інші категорії.
- громадяни, які користуються правом позачергового одержання житла інваліди війни; сім'ї загиблих військовослужбовців та прирівняні до них; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи (I та II категорії); інші категорії.
- громадяни, які перебувають у загальній черзі.

Основним джерелом інформації щодо комунальної інфраструктури є річні форми податні у таблиці...

Таблиця

Джерела даних про комунальну інфраструктуру

	Назва звіту		Форма
1	Звіт про відпуск природного (зрідженого) газу	газопостачальні підприємства, які відпускають газ населенню та на комунально-побутові потреби	№1 - газ
2	Звіт про постачання теплоенергії	енергопостачальні підприємства: ТЕС, ТЕЦ, ГЕС, ДРЕС, АЕС, підприємства теплових мереж, підприємства і організації незалежно від виду діяльності, які мають на балансі котельні та теплові мережі і відпускають тепло та гарячу воду населенню та на комунально-побутові потреби	№ 1-теп
3	Звіт про роботу	підприємства-юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб (незалежно від виду	№1-

	водопроводу (окремої водопровідної мережі)	діяльності), які мають водопроводи, окремі водопровідні мережі, що подають воду населенню та підприємствам, установам, організаціям на господарсько-побутові потреби	водопровід
--	--	--	------------

Інформацію щодо розрахунків за житлово-комунальні послуги (централізоване водопостачання та водовідведення, утримання будинків і споруд та прибудинкових територій, централізоване опалення та гаряче водопостачання, газопостачання, вивезення побутових відходів та електропостачання) та стан погашення реструктуризованої заборгованості за житлово-комунальні послуги подають підприємства, які мають на балансі або експлуатують житловий фонд, та підприємства, які надають населенню комунальні послуги за формою №1-заборгованість (ЖКГ) «Про оплату населенням житлово-комунальних послуг та електроенергії».

Місячні статистичні форми звітності «Про надання населенню субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг» (форма № 1 субсидії (ЖКГ) (місячна) та «Про надання населенню субсидій готівкою на відшкодування витрат для придбання скрапленого газу, твердого і рідкого пічного побутового палива» (форма № 1 – субсидії (паливо) (місячна) подають відповідні служби з надання населенню субсидій на відшкодування оплати житлово-комунальних послуг при виконавчих комітетах. В них міститься інформація про кількість сімей, які звернулись, призначено та отримали субсидії, суми субсидій у розрізі сільського та міського населення.

Важливу інформацію щодо угод із купівлі-продажу кількості та загальної площі житлового та нежилого фонду представляють юридичні особи, які займаються посередницькими послугами з нерухомістю у статистичному звіті «Надання посередницьких послуг при операціях з нерухомістю» форма № 1-послуги (нерухомість) (річна).

Статистична інформація про житло та житлові умови на міжнародному рівні міститься у статистичних щорічниках та збірниках ООН, Євростату та інших міжнародних організацій.

Первинний облік житлового фонду ведуть державні, кооперативні та громадські підприємства та організації. На них покладено обов'язки щодо

складання статистичної звітності про житловий фонд, який знаходиться у їх розпорядженні.

В обов'язки органів технічної інвентаризації входить реєстрація та технічна інвентаризація житлового фонду у містах, селищах міського типу, селах та подання статистичної інформації у вищестоящі органи та органи державної статистики.

В загальному по державі у розрізі окремих ознак незалежно від форм власності облік веде Державний комітет статистики.

В соціальній статистиці проводять групування житлових приміщень за:

- правом власності;
- типом будівель – щодо матеріалу стін та перекриття;
- призначенням – житлові і не житлові;
- поверховістю - мало (1-2), середньо (3-5), багато (6-15) і високо поверхові (більше 15 поверхів);
- благоустроєм – щодо наявності електричного освітлення, водопостачання, газу, каналізації, сміттєпроводу та ін.;
- технічним станом – щодо рівня зносу.

Житловий фонд України складається із:

- державного житлового фонду;
- громадського житлового фонду, що належить кооперативним та іншим громадським організаціям;
- фонду житлово-будівельних кооперативів;
- приватного житлового фонду.

Статистична інформація про житлові умови та житлово-комунальні послуги повинна відображати:

- стан та динаміку забезпеченості житлом населення;
- рівень якості та комфортабельності житла та наданих послуг;
- диференціацію житлових умов різних соціальних груп населення, а також міського та сільського;
- дати інформацію щодо розвитку ринку житла, його стану, динаміки та перспектив розвитку;
- об'єктивну оцінку наданих населенню послуг, діяльності та ефективності роботи житлово-комунального господарства.

Отже, основним завданням статистики житлових умов є одержання достовірних даних про забезпечення населення житлом, його структуру та зміни на ринку житла, які є основою для провадження ефективної соціальної політики та вирішення житлової проблеми

Джерелами даних про житловий фонд є звіти житлових організацій, інвентаризація та переписи житлового фонду.

Для відображення цих речей соціальна статистика використовує ряд показників: житловий фонд, житло, кімната, загальна площа житла, житлова площа.

Соціальна статистика вивчає склад житлового фонду за такими ознаками:

- за формами власності;
- за типами житлових помешкань;
- за типами розселення.

2. Характеристика житлових умов

Характеристика житлових умов включає наступні показники: житловий фонд, його рух, капітальний ремонт і реконструкція, благоустрій житлового фонду, забезпеченість населення житлом. Для опису житлового фонду використовують такі показники:

1. Загальна площа житлового фонду.
2. Житлова площа
3. Питома вага житлової площі у загальній.
4. Загальне число квартир – всього, в тому числі комунальних.
5. Розподіл квартир за числом кімнат.
6. Розподіл квартир за середнім розміром.
7. Розподіл житлового фонду за приналежністю (державний фонд, відомчий, приватний).
8. Розподіл житлового фонду за часом будівництва.
9. Розподіл житлового фонду за ступенем зносу.

Житловий фонд як сукупність всіх житлових приміщень, незалежно від форм власності, включає житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, притулки, спеціальні будинки для одиноких престарілих, дитячі будинки, будинки-інтернати для інвалідів, ветеранів, інтернати при школах), квартири, службові житлові приміщення, інші приміщення в будинках, придатні для проживання.

Під житловою площею розуміють площу житлових кімнат в житлових будинках і приміщеннях. Загальна (корисна) площа визначається як сума площ житлових і підсобних приміщень, розміщених усередині квартир: кухонь, прихожих, внутріквартирних коридорів, санвузлів, ванних або душових, гардеробних кімнат та ін. у гуртожитках до підсобних приміщень, крім перерахованих, відносяться приміщення культурно-побутового призначення і медичного обслуговування.

При оцінці комфортності житла обчислюють відношення житлової площі до загальної: значна питома вага житлової площі свідчить про невисоку комфортність житла, а невелика питома вага – про погане планування, нестачу житлової площі або ж про високу комфортність житлового фонду.

Статистика виділяє наступні типи житлових приміщень: індивідуальний будинок, окрема квартира, загальна (комунальна) квартира, гуртожиток працівників, службовців, студентів, будинок-інтернат для престарілих та інвалідів, дитячий будинок та ін.

Облік житла ведуть за основними формами власності, за типом житлових помешкань, за типами розселення.

За формою власності розрізняють:

- Державний житловий фонд – фонд державних підприємств, установ та організацій (загальнодержавна власність);
- Фонд адміністративно-територіальних одиниць (комунальна власність);
- Колективний житловий фонд – фонд, що належить колективним і орендним підприємством, господарським товариством, (житлово-будівельним та житловим кооперативом), об'єднань недержавних підприємств, об'єднань громадян тощо;
- Приватний житловий фонд - фонд, власниками якого є фізичні особи (громадяни).

За типами житлових помешкань розрізняють: індивідуальний будинок, окрема квартира, загальна (комунальна) квартира, гуртожиток, інше житлове приміщення.

За типами розселення розрізняють житловий фонд із по квартирним розселенням, житловий фонд у будинках природного типу, гуртожитки та ін.

Аналіз руху житлового фонду проводять з допомогою таких характеристик:

1. Показники збільшення житлового фонду:

- обсяги і вартість загальної житлової площі введених в експлуатацію житлових будинків за рахунок будівництва протягом звітного періоду в цілому по країні та у розрізі регіонів. При цьому проводять групування за джерелами фінансування, типами місцевості, формами власності.
- кількість і середній розмір споруджених квартир;
- показники перебудови і переобладнання нежитлових помешкань на житлові;

2. Показники зменшення житлового фонду в цілому по країні і за регіонами в розрізі основних причин зменшення (внаслідок відселення мешканців з аварійних будинків, переобладнання житлових помешкань на нежитлові тощо).

Якість житлових умов аналізується з допомогою характеристик забезпеченості населення житлом і благоустроєм житла.

Забезпеченість населення житлом аналізується за допомогою наступної системи показників:

1. Житлова площа в розрахунку на одного мешканця.
2. Загальна площа в розрахунку на одного мешканця.
3. Чисельність і структура населення, яке мешкає у житлових приміщеннях різного типу.
4. Середня площа окремих квартир
5. Середня чисельність осіб, що мешкають в одній кімнаті.
6. Загальна кількість і частка домогосподарств, які перебувають на квартирному обліку.

Показники середньої забезпеченості одного мешканця загальною і житловою площею використовуються для аналізу диференціації населення за

забезпеченістю житлом. Вони використовуються для аналізу ступеня нерівномірності житловим забезпеченням населення різних регіонів, міст, сільських поселень тощо і визначаються за формулою:

$$Kз = \frac{Sз}{Ho}$$

де $Kз$ - коефіцієнт забезпеченості загальною (житловою) площею одного жителя, кв. м /особу; $Sз$ - загальна (житлова) площа наявного житлового фонду, кв. м.; Ho - середньорічна чисельність постійного населення.

Певні розміри житлової площі, що припадає на одного мешканця в конкретному помешканні, застосовують, установлюючи соціально-гігієнічні нормативи. Ці нормативи використовують або для визначення норми житлової площі на одну особу (13,65 кв. м.), або як аргумент під час вирішення питання про постановку громадян на облік для поліпшення житлових умов за рахунок державного житлового фонду (7,5 кв. м.).

Так за результатами обстежень домашніх господарств у листопаді 2009 р. лише % господарств України мають житлову площу, яка перевищує 13,65 кв.м на одну особу, а в % домогосподарств цей показник був нижчий за 7,5 кв.м. (табл.)

Таблиця

Домашні господарства за розміром житлової площі

Житлові умови оцінюються не лише за розмірами, яка припадає на одну людину, а й показниками ізольованості житла. До таких показників відносять:

а) чисельність і частка домогосподарств, які мешкають у різних типах житла (окремих квартирах, комунальних квартирах, окремих будинках, гуртожитках), тобто характеризують ізольованість житла одне від одного);

б) середня кількість жителів на одну кімнату або середня кількість кімнат, яка припадає на одного члена домогосподарства та характеризує можливість відокремленості жителів усередині домогосподарства.

Характеристикою якості житлового фонду є благоустрій. Розрізняють благоустрій населених пунктів і житлового фонду в цілому. Благоустроєними населеними пунктами вважаються такі, що забезпечені централізованим водопостачанням та каналізацією. До них відносять міста, селища міського типу й сільські населені пункти, в яких вода надається водопроводами окремими водопровідними мережами для населення та на комунально-побутові потреби централізовано, а каналізації здійснюють централізоване відведення стічних вод із житлових будинків і комунально-побутових підприємств.

Благоустроєним є житловий фонд, який, крім централізованого водопостачання і каналізації, обладнаний газовими чи електричними плитами, ванними, душовими і туалетами.

Якість житлових умов населення аналізується за допомогою коефіцієнтів поліпшення житлових умов і благоустрою житла. Коефіцієнт поліпшення житлових умов визначається за формулою:

$$Kn = \frac{So}{Sk}$$

де Kn - коефіцієнт поліпшення житлових умов; So - кількість домогосподарств, які одержали житло за рік; Sn - кількість домогосподарств, які перебували на квартирному обліку на кінець року.

Коефіцієнт поліпшення благоустрою житла визначається як відношення житлової площі протягом певного періоду до загальної житлової площі, яка потребувала обладнання протягом того чи іншого періоду.

Під благоустроєм розуміють комплекс заходів щодо збереження, належного утримання та відновлення і раціонального використання довкілля, а також охорони та організації упорядкування об'єктів благоустрою для забезпечення нормальної життєдіяльності людини (Закон України «Про благоустрій населених пунктів»)

Соціальна статистика вивчає житлові умови за наявністю каналізаційних, водопровідних ліній, доріг з твердим покриттям, освітлення вулиць та ін.

За рівнем житлових умов міські і сільські житлові приміщення істотно відрізняються. Міські житла краще забезпечені газом, центральним опаленням, водопроводом, каналізацією, гарячим водопостачанням.

3. Статистика житлово-комунального господарства

Важливе місце у статистиці житлових умов належить вивченню житлово-комунального обслуговування населення. Такі показники є опосередкованими характеристиками благоустрою житла та індикаторами забезпечення нормальних умов життя людей.

Показники житлово-комунального господарства можна узагальнити за наступними групами:

- показники житлового фонду, будівництва, реконструкції та знесення;
- показники, які характеризують умови проживання;
- показники обслуговування та вартісні показники фінансування житлового фонду.

Стан житлового фонду та комунального господарства характеризують такі показники: рівень забезпеченості населення житлом, забезпечення житлових приміщень певними видами зручностей, квартирний облік та отримання житла. Дані показники вивчаються в розрізі міських і сільських поселень та у динаміці.

Світова економічна криза негативно позначилася на рівнях доходів населення, а звідси і на темпах будівництва житла та обсягах і якості житлово-комунальних послуг. В 2009 році було введено в експлуатацію лише 6399,6 тис. кв. м (в тому числі індивідуальними забудовниками - 2286,7 тис. кв. м) загальної площі житлових будівель, у 2008 р. – 10495,6 тис. кв. м.

За оцінками фахівців для оновлення житлового фонду один раз у двадцять років необхідно в рік його збільшувати на 1 кв. м. на одного жителя.

За період з 1995 р. до 2007 р. квартирна черга зменшилась із 2,4 млн. сімей до 1,25 млн. Проте, як свідчать статистичні дані за цей час отримали житло лише 273 тис. сімей. Решта не дочекались або самотужки вирішили цю проблему. 70 % українців перебувають на квартирному обліку 10 і більше років.

Житловий фонд знаходиться у постійних змінах. Вивчення змін у житловому фонді у соціальній статистиці приділяється особлива увага. Його розмір може збільшуватися за рахунок:

- введення в експлуатацію нових об'єктів житлово-комунального господарства;
- реставрації;
- переобладнання та переведення нежитлових приміщень у житлові;
- перебудови.

Зменшення площі житлового фонду відбувається за таких причин:

- знесення житла, яке вважається непридатним для подальшої експлуатації (старе, аварійне);
- знищення житла в результаті стихійного лиха (повені, пожежі тощо);
- переведення житла з житлового фонду у нежитлові приміщення (офіси, магазини, підсобні приміщення);

Зменшення кількості житлових об'єктів (квартир) може відбуватися і за рахунок переобладнання житлових приміщень. Наприклад, перебудова двох квартир в одну більшої площі.

Одним із основних показників, який характеризує загальний обсяг житлових площ є житловий фонд. До нього відносять житлові приміщення незалежно від форм власності, включаючи житлові будинки, спеціальні будинки (гуртожитки, будинки-інтернати для громадян похилого віку та

інвалідів – дорослих і дітей, дитячі будинки, інтернати при школах і школи-інтернати), квартири, службові житлові приміщення, інші житлові приміщення в будівлях, придатних для проживання.

Не враховуються у складі житлового фонду дачі, літні садові будиночки, спортивні та туристичні бази, мотелі, кемпінги, санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, будинки для приїжджих, готелі, залізничні вагони й інші будівлі та приміщення, призначені для сезонного і тимчасового проживання, незалежно від часу проживання в них громадян.

У гуртожитках до підсобних приміщень крім названих вище включають приміщення культурно-побутового призначення і медичного обслуговування.

До загальної площі житлових приміщень не включається площа сходових кліток, ліфтових холів, тамбурів, загальних коридорів, вестибюлів, галерей, а також площа нежилых приміщень, зайнятих житлово-експлуатаційними організаціями, магазинами, відділеннями зв'язку, дитячими установами, підприємствами служби побуту.

Таблиця 5.

Динаміка житлового фонду України

Рік	1990	1995	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальна площа житлового фонду, млн. кв. м	922,1	978,3	1015,0	1040,0	1046,4	1049,2	1057,6	1066,6	1072,2
Кількість квартир усього, тис.	17656	18303	18921	19075	19132	19107	19183	19255	19288
У середньому на одного жителя, кв. м	17,8	19,2	20,7	21,8	22,0	22,2	22,5	22,8	23,0
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року,	2638	2411	1765	1414	1323	1300	1252	1216	1174

тис.									
Кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року, тис.	235	82	32	23	20	20	17	17	11

Забезпеченості житловою площею в розрахунку на одного жителя має тенденцію до зростання із 17,8 кв. м. у 1990 р. до 23,0 кв. м. у 2009 р. Однак, цей показник ще досить низький. У розвинених країнах світу та Євросоюзу він коливається в межах від 40 до 50 кв. м.

За 2009 р. було введено в експлуатацію 65,6 тис. квартир загальною площею 6301,5 тис. кв. м. Середній розмір квартири становив 96,1 кв.м загальної площі (у сільській місцевості 133,4 кв. м., у міській – 90,0 кв. м.). серед збудованих квартир переважають двокімнатні (33,9 % від загальної кількості), одно- та трикімнатні (відповідно – 26,6 % та 25,0 %).

За рахунок коштів державного бюджету збудовано 107,6 тис. кв. м. загальної площі житла, що становить 1,7 % загальнодержавного обсягу.

Якісну характеристику житлово-комунальним послугам дають: показники розвитку житлово-комунального господарства та забезпеченості населення житлово-комунальними послугами, їх доступність, споживання і витрат на них.

Першу групу становлять показники, що характеризують розвиток і поширеність житлово-комунальної сфери кожного виду забезпечення. До таких показників належать: кількість населених пунктів, які мають змогу надавати населенню певний вид житлово-комунальних послуг, протяжність водопроводів, тепломереж, газових і електромереж, кількість водозабірних вузлів, артезіанських свердловин і насосних станцій, кількість джерел теплопостачання і т.д. Тут же відносять показники надання послуг: виробничу потужність водопровідних споруд і кількість води, поданої у водопровідну систему; теплову потужність джерел теплопостачання, обсяг спожитого газу і т.д. Вартість наданих послуг оцінюється діючими тарифами.

Другу групу утворюють окремі показники благоустрою житлового фонду, за якими можна судити про доступність окремих видів послуг. До таких показників відносять кількість і частку домогосподарств, приєднаних до водогінної мережі, кількість і частку домогосподарств, які мають центральне опалення і забезпечені гарячим водопостачанням; кількість і частку домогосподарств, обладнаних каналізацією; кількість і частку газифікованих і електрифікованих домогосподарств тощо.

Оскільки, значна кількість домогосподарств не обладнана лічильниками споживання води, тепла і газу, про обсяги споживання цих джерел енергії судять за даними галузевої звітності комунального господарства і витратами домогосподарств на ці потреби і тарифами на ці види послуг.

Житлово-комунальна реформа змінила систему оплати за житло і комунальні послуги. Законодавчою основою реформи є «.....»(19...р.). З 19..р. оплаті підлягає загальна площа квартири, а не тільки житлова, як це було в радянський період, що давало певні переваги, проживаючим в квартирах з великими коридорами, кухнями, площа яких не підлягала оплаті. З 19.. року в тариф оплати житла почала входити оплата за наймання.

Продовжують діяти тільки за оплату житла і комунальні послуги (25%-50% знижок і ін.). Ці пільги надаються певним категоріям населення залежно від рівня доходів. Крім того, розгорнута програма житлових субсидій (компенсацій), в яку покладений, по-перше, принцип гранично допустимих витрат сім'ї на оплату житла і по-друге, принцип адресної субсидії сімей, в яких розмір фактичних житлово-комунальних платежів перевищує гранично допустиму величину(10-15%).

Гранично допустимі витрати на оплату житла представляють новий для нашої країни соціальний стандарт. Його прийняття означає проведення політики соціального захисту в житлово-комунальній галузі малозабезпечених громадян. Введена система субсидій є підставою для оформлення субсидій, заявник повинен документально підтвердити всі види отриманих доходів.

З розвитком ринкових відносин можуть посилюватися різниці в житлових умовах населення в основному під впливом квартирної плати і впливом останньої на забезпеченість житлом. Цей процес може бути

визначений за допомогою вимірювання взаємозв'язку між рівнем оплати житла і забезпеченості житлом, а також методами багатовимірної класифікації домогосподарств на основі таких ознак, як рівень забезпеченості житлом, розмір грошових надходжень на члена сім'ї та ін.

Статистика відіграє провідну роль по виявленню диференціації житлових умов населення, визначенню категорій жителів, що потребують підтримки із коштів бюджету, одночасно вона повинна відображати розвиток конкуренції у сфері обслуговування житлового фонду, формування реальних договірних відносин в житлово-комунальному господарстві.

Глосарій

Аварійний будинок – будинок, стан якого вимагає припинення подальшої експлуатації, яка загрожує здоров'ю та життю людей.

Благоустрій житлового фонду – система забезпечення заходів із водопостачання, каналізації, центрального опалення, постачання гарячої води та ін.

Ветхий будинок – будинок із значним фізичним зносом (60 % для дерев'яних і 70 % для кам'яних).

Державний житловий фонд – частина житлового фонду, яка знаходиться у віданні чи розпорядження державних підприємств.

Житлова кімната – частина житлової квартири, яка відокремлена від інших кімнат цієї квартири стінами або капітальними перегородками і має з ними внутрішнє сполучення та достатній розмір для встановлення ліжка дорослої людини і висотою стелі не менше 2,5 м.

Житлове господарство – галузь економіки, основним завданням якої є розселення населення відповідно до потреб економіки та створенні сприятливого середовища проживання для людини шляхом задоволення її житлово-комунальних та побутових потреб.

Житловий фонд – житлові будинки та житлові приміщення в інших будівлях, які призначені для проживання людей незалежно від форм власності, включаючи гуртожитки, будинки інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, дитячі будинки, інтернати, службові житлові приміщення.

Загальна площа житлових приміщень складається з площі житлових кімнат, підсобних приміщень (за винятком вхідних тамбурів в одноквартирних будинках) і літніх приміщень, підрахованих із такими знижувальними коефіцієнтами: для балконів і терас – 0,3; лоджій – 0,5; закслених балконів – 0,8; веранд, закслених лоджій і холодних комор – 1,0.

Квартира – сукупність житлових та допоміжних приміщень, які мають окремий вихід на сходову клітку, коридор або у двір.

Підсобні приміщення – це приміщення кухні, ванної кімнати чи душової, санвузла, квартирною коридору чи прихожої, вбудованих у квартири кладових чи шаф.

Питання для самоконтролю

1. Основні завдання статистики житла та житлових умов населення.
2. Джерела інформації про житлові умови населення.
3. Основні показники житлового фонду.
4. Аналіз руху житлового фонду.
5. Вивчення якості та ізольованості житлових приміщень.
6. Поняття благоустрою.
7. Особливості благоустрою сільських та міських територій.
8. Житлово-комунальне господарство та основні показники вивчення його діяльності.
9. Показники розвитку житлово-комунального господарства.
10. Показники благоустрою житлового фонду.
11. Соціальний захист держави у сфері житлового господарства.
12. Сучасний стан житлового забезпечення в Україні.

Тема 6. СТАТИСТИКА ЗАЙНЯТОСТІ І БЕЗРОБІТТЯ

11. Ринок праці та завдання його статистичного вивчення
 12. Джерела даних про стан зайнятості та безробіття
 - 13.
 - 14.
 - 15.
-

1. Ринок праці та завдання його статистичного вивчення

Ринок праці являє собою систему соціально-економічних відносин, які базуються на вартісній основі між роботодавцями – власниками засобів виробництва і найманими працівниками – власниками робочої сили.

В період формування ринкових відносин перед економікою нашої країни постає одне із основних питань ефективного функціонування економіки – це формування та ефективне функціонування ринку робочої сили. Аналіз трудових ресурсів є важливою складовою науково обґрунтованого прогнозування, регулювання та управління.

Економічний аналіз трудових ресурсів виконує наступні завдання:

- забезпечення об'єктивної оцінки використання робочої сили;
- виявлення чинників та їх кількісних вимір на зміну трудових показників;
- розробка рекомендацій з покращення використання робочої сили.

В сучасних умовах розвитку соціально орієнтованої економіки відбулися значні зміни у підході визначення категорій зайнятості та безробіття і їх оцінки. У світовій практиці давно сформувався єдині загальновизнані терміни та підходи до їх визначення.

Дані про стан зайнятості населення є підґрунтям для розробки дієвого механізму соціально-економічного розвитку окремих регіонів та країни в цілому. Регіональний аналіз дозволяє дослідити розбіжності в умовах та обсягах зайнятості та безробіття.

Статистика ринку праці є найбільш розвинутою у міжнародній статистиці, яка в основному зосереджена в Міжнародній організації праці (МОП). Під егідою МОП з 1923 року регулярно проводяться міжнародні статистичні конференції з питань праці та зайнятості.

Проблема зайнятості є однією з найважливіших соціально-економічних проблем. Сама зайнятість нероздільно пов'язана із людськими ресурсами, їх трудовою діяльністю, а також із виробництвом, розподілом та споживанням матеріальних благ. Зайнятість та використання трудового потенціалу суспільства є не тільки економічними категоріями, вони у значній мірі відображають політику держави у сфері праці, а також є індикатором соціального розвитку суспільства, відображуючи рівень задоволення потреб у доходах, самовираженні через суспільно-корисну діяльність на певному соціально-економічному етапі розвитку суспільства.

В ринкових умовах економіки та рівноправності різних форм власності проблема зайнятості набуває особливого значення. Тому, державою через проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на добровільний вибір виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць та сприяння розвитку підприємництва проводяться активні дії щодо забезпечення громадян роботою. Державна політика у галузі зайнятості гарантує:

- рівні можливості усім громадянам незалежно від походження, стану, віку, статті вільний вибір діяльності, що відповідає уподобанням, здібностям і професійній підготовці громадянина;

- забезпечення захисту громадян від незаконного звільнення, необґрунтованої відмови від прийняття на роботу;

- виплату матеріальної допомоги особам, які втратили роботу або членам їх сімей;

- безплатне навчання осіб зі статусом безробітних з метою отримання нових професій або проходження перепідготовки та ін.

Окрім того, держава забезпечує додатковими гарантіями щодо працевлаштування окремим категоріям громадян, які потребують соціального захисту та не в змозі конкурувати на рівних на ринку праці. До цих категорій відносять:

- жінок, які утримують дітей віком до 6 років;

- одиноких матерів;

- молодь після закінчення навчання;

- осіб передпенсійного віку;

- осіб, звільнених після відбуття покарання або примусового лікування;

- інвалідів, які не досягли пенсійного віку.

Наслідки безробіття:

- недовипуск продукції через неповне використання виробничих можливостей. Закон Оукена (Okun's law) описує, що перевищення на 1 % фактичного рівня безробіття норми безробіття призводить до втрат 2,5 % фактичного рівня валового національного продукту від потенційного;

- значне зниження рівня життя громадян, оскільки робота для переважної більшості з них є основним джерелом засобів існування;

- зменшення рівня заробітної плати зайнятого населення в результаті підвищення конкуренції на ринку праці;

- збільшення податкового навантаження на підприємства та працююче населення для забезпечення соціальної підтримки безробітних, надання їм допомоги, компенсацій тощо.

Крім вказаних економічних наслідків безробіття несе значні соціальні та психологічні наслідки, які можуть мати значно більшу загрозу суспільству та країні в цілому. Серед них слід виділити такі:

- підвищення політичної нестабільності та соціальної напруги у суспільстві;

- загострення криміногенної ситуації, зростання злочинності, оскільки значна кількість порушень здійснюється саме безробітними;

- зростання кількості самогубств, розлучень, захворювань серцево-судинної системи, смертей від алкоголізму, наркоманії та інші негативні прояви;

- втрата професійної кваліфікації та практичних навичок тимчасово незайнятих громадян через велику перерву у роботі.

2. Джерела даних про стан зайнятості та безробіття

Основними джерелами інформації про ринок праці в Україні є дані:

- дані всеукраїнського перепису населення;

- дані державної служби зайнятості;

- дані щоквартальних вибіркового обстежень домогосподарств щодо економічної активності населення;
- дані статистичної звітності підприємств та організацій;
- дані вибіркового обстежень підприємств щодо вивчення окремих питань повної та неповної зайнятості працівників, наявності вільних робочих місць та ін.

Перепис населення є суцільним державним статистичним спостереженням. Його метою є отримання достовірних, об'єктивних та цілісних даних на встановлену дату щодо різноманітних характеристик населення країни в цілому та по кожній адміністративно-територіальній одиниці для інформаційного забезпечення управління та прогнозування соціально-економічного розвитку, а також розроблення та реалізації виваженої державної політики з питань народонаселення. Перепис населення вважається найдорожчим та найскладнішим способом отримання інформації. Одиницею спостереження у переписі населення виступає фізична особа, яка ідентифікується у межах домогосподарства. Проводиться він, як правило, один раз у десять років. Основною перевагою його є можливість проведення регіонального та міжрегіонального аналізу, отримана інформація є повною щодо кожної окремої одиниці сукупності. Слід відмітити, що між матеріалами перепису населення та вибіркового статистичних досліджень виникають розбіжності, що пояснюється, перш за все, методичними відмінностями, способами збору інформації, методикою розрахунків показників, інструментарієм, ступенем охоплення досліджуваних одиниць сукупності. Однак через значне залучення тимчасового переписного персоналу, фахівців та коштів його проведення обмежується великим проміжком часу. Дані перепису поступово застарівають і тому їх цінність із часом втрачається.

Адміністративні дані – дані, отримані на підставі спостережень проведеними органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства та з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, віднесених до її компетенції. (Закон України «Про державну статистику»)

Міжнародні статистичні стандарти визначають адміністративну інформацію служби зайнятості як одне з основних джерел даних ринку праці. Державна служба зайнятості отримує інформацію від роботодавців пр. потребу у робочій силі, кількість вивільнених та прийнятих на роботу, а також надає інформацію щодо кількості громадян, які звернулись за допомогою у пошуках роботи, їх працевлаштування та надання соціальної допомоги з безробіття.

Державна служба зайнятості точно та своєчасно і безперервно реєструє інформацію про осіб, які шукають роботу та вакансії, що дозволяє детально аналізувати навіть короткочасні коливання пропозиції та попиту на робочу силу.

Крім цього, дані державної служби зайнятості дозволяють отримувати надійніші дані про безробіття, ніж дані вибіркового обстежень для малих територій та аналізу динаміки цього явища. (Международная статистика труда: Учебник /Башкатов Б.И. , Карпухина Г.Ю.- М.: Дело и сервис, 2001. – 208 с.)

Найбільш повну і оперативну інформацію про стан економічної активності населення надають матеріали вибіркового обстежень домогосподарств з питань економічної активності. В ході обстеження одержується інформація про склад, структуру робочої сили, оцінюється розмір зайнятості, визначається реальне безробіття. Згідно методології МОП, за якою проводяться вибіркові обстеження отримується інформація про зайнятість, безробіття та економічно неактивне населення за статусами і видами зайнятості, віковими групами, по причинах і тривалості безробіття.

Вибірковими обстеженнями домашніх господарств охоплюються усі члени домогосподарств у віці 15-70 років включно, які постійно проживають у даному

домашньому господарстві. Домогосподарство - сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, спільно витрачають кошти для забезпечення всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих стосунків, або бути і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.

Виключають із обстежень господарства у яких усі особи виходять за межі встановленого віку або у ньому проживає одинока особа, яка в силу своїх розумових чи фізичних відхилень неспроможна надати об'єктивну інформацію.

Не підлягають обстеженню такі категорії населення:

- студенти та учні всіх типів навчальних закладів, які виїхали і тимчасово проживають в іншій місцевості;
- особи, які перебувають у місцях позбавлення волі, будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку тощо.

При проведенні вибіркового спостереження до зайнятого населення відносять осіб віком від 15 до 70 років, які:

- працювали хоча б одну годину з отриманням або без отримання винагороди у грошовому чи натуральному вигляді;
- були тимчасово відсутні на робочому місці впродовж обстежуваного періоду з незалежних від нього обставин.

До цієї категорії не відносять осіб, виконували неоплачувану громадську чи добровільну роботу та осіб, які зайняті тільки домашніми обов'язками. Громадська або добровільна робота має три визначальні риси:

- відсутність будь-якої грошової, натуральної чи іншої винагороди;
- виконання проводиться добровільно без примусу;
- виконується на благо організації, громади чи особи, де відсутні родинні зв'язки.

У 2008 році щомісячна вибіркова сукупність становила 18,5 тис. домогосподарств.

Таблиця 9.1. Відмінності показників, отриманих методом вибіркового обстеження домашніх господарств та іншими методами

Критерії	Вибіркові обстеження населення	Фіксовані (адміністративні) дані
Вартість	Значно вища	—
Охоплення населення	Населення у віці 15—70 років без урахування працездатності	Працездатне населення працездатного віку
Методологія визначення рівня безробіття	Визначається за методологією МОП: відношення (у %) чисельності безробітних у віці 15—70 років до економічно активного населення (робочої сили)	Рівень зареєстрованого безробіття: відношення (у %) чисельності осіб, зареєстрованих у Державній службі зайнятості як безробітні, до працездатного населення працездатного віку

Напрямки використання	Для аналізу та оцінки тенденцій на ринку праці щодо загального обсягу пропозицій робочої сили відповідно до міжнародних стандартів, для прогнозування, розробки й оцінки програм економічного й соціального розвитку, зайнятості для макроекономічних розрахунків та наукових розробок	Для аналізу та оцінки активної політики держави щодо соціального захисту зареєстрованих безробітних з погляду обсягів надання матеріального забезпечення та соціальних послуг незайнятим громадянам. Для здійснення оперативного статичного моніторингу ефективності реалізації соціальних програм на зареєстрованому ринку праці
Аналітичні обстеження	Низовий ступінь надійності показника, визначеного за методологією МОП на регіональному рівні та за соціально-демографічними показниками	Відсутні деталі розробки за віковими групами
Надійність	Охоплення 0,10-0,15 % домогосподарств — достатньо надійно	Не охоплює незареєстрованих безробітних
Періодичність	Дані за звітний квартал у кінці кожного наступного кварталу	Дані за звітний місяць до 15 числа наступного місяця

Вибіркові обстеження домашніх господарств проводяться з метою одержання всебічної інформації про стан робочої сили, структуру зайнятості і безробіття у кожному кварталі поточного року. На основі даних показників річні показники. Основні переваги та недоліки даного методу дослідження ринку праці показано у таблиці 9.1.

До переваг даного методу відносять:

- відповідність методики міжнародним стандартам та визначенням;
- інформація є репрезентативною щодо усього населення
- порівнюваність результатів різних періодів;
- можна отримати додаткову інформацію поряд із основними дослідженням;
- отримується детальна інформація щодо кожної одиниці сукупності;
- не потребує залучення значних коштів та робочої сили.

До недоліків слід віднести те, що використання даних вибіркового спостереження щодо окремих територій проводиться із певною похибкою.

Державна статистична звітність формується на основі звітів встановлених форм, представлення яких є обов'язковим для підприємств незалежно від форм власності та господарювання. Вона подається в установлені терміни до місцевих органів статистики.

На даний час встановлено такі форми звітності:

- «Звіт з праці» (форма № 1- ПВ), затверджений наказом Держкомстату України від 17.07.2007 р. №223;
- «Звіт про наявність вакансій» (форма № 3 ПН), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про фактичне вивільнення працівників» (форма № 4 ПН (факт), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;

- «Звіт про заплановане вивільнення працівників» (форма № 4 ПН (план), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про прийнятих працівників» (форма № 5 ПН), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 19.12.2005 р. № 420;
- «Звіт про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання» (форма № 6-ПВ), затверджений наказом Держкомстату України від 17.07.2007 р. №223;
- «Звіт про зайнятість і працевлаштування інвалідів» (форма № 10-П), затверджений наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 10.02.2007 р. № 42.

Вибіркові обстеження підприємств щодо вивчення окремих питань повної та неповної зайнятості працівників, наявності вільних робочих місць проводяться для забезпечення дотримання законодавства України, звірки фактичних даних із звітними показниками, отримання даних щодо тих показників, які не охоплюються поточною звітністю, виконання окремих завдань щодо вивчення ринку праці. Вони проводяться як планово, так і міру потреби із залученням або без залучення сторонніх організацій.

Основними завданнями статистики економічної активності населення, зайнятості та безробіття на ринку праці є:

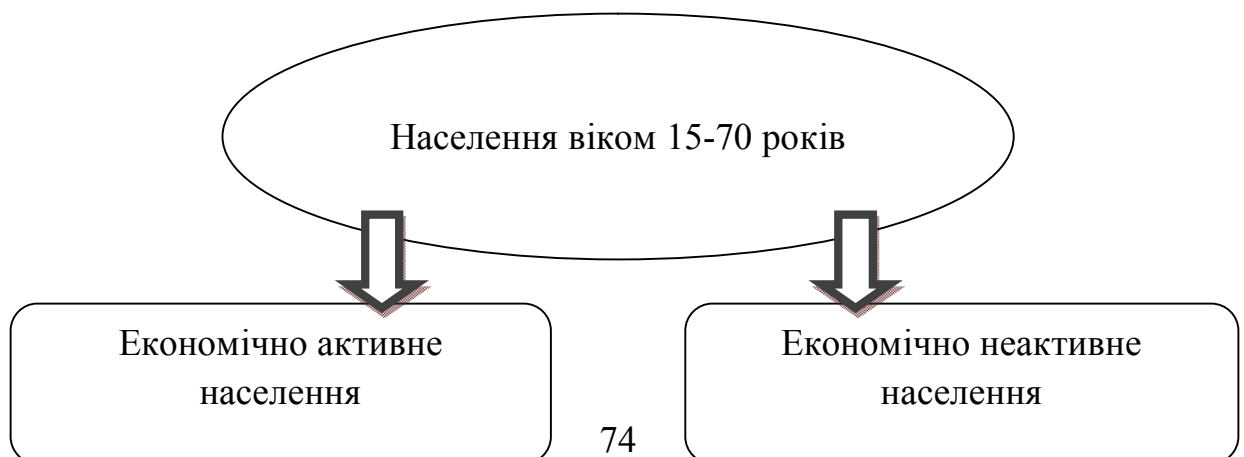
- збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації щодо явищ і процесів, які відбуваються на ринку праці;
- забезпечення надійності та об'єктивності статистичної інформації;
- розроблення, вдосконалення і впровадження вітчизняної статистичної методології на базі рекомендацій МОП щодо вивчення зайнятості населення, впровадження новітніх інформаційних технологій з опрацювання статистичної інформації;
- визначення впливу стану зайнятості населення на основні соціально-економічні показники з метою визначення перспектив розвитку зайнятості у регіонах України.

Визначення основних категорій населення

У відповідності до рекомендацій МОП населення віком від 15 до 70 років поділяється на 2 категорії:

- економічно активне населення;
- економічно неактивне населення.

До економічно активного населення відносять осіб, які були зайняті економічною діяльністю та особи, які шукали роботу і готові приступити до неї в найближчий час, тобто зайняте і безробітне населення.

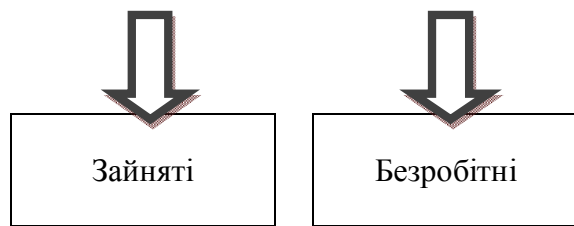

Рис. 1.1. Розподіл населення

З однієї сторони зайнятість відображає досягнутий рівень економічного розвитку, внесок живої праці в досягнення виробництва, з іншої - потребу людини в самовираженні, а також у задоволенні матеріальних і духовних потреб через дохід, який особа отримує за свою працю.

Між основними категоріями населення існує взаємозв'язок:

$$H = (З + Б) + ЕАН = ЕАН + ЕНН$$

де H – чисельність населення віком 15-70 років; $З, Б$ – відповідно чисельність зайнятого та безробітного населення; $ЕАН, ЕНН$ – відповідно чисельність економічно активного та економічно неактивного населення.

Під зайнятістю розуміють добровільну діяльність громадян, як правило, з метою отримання прибутку. У законі України “Про зайнятість населення” визначено поняття зайнятого населення як сукупності громадян нашої країни, які проживають на її території на законних підставах, а саме:

- працюючі за наймом на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) на підприємствах, установах, організаціях незалежно від форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні та за кордоном;
- громадяни, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, творчою діяльністю, члени кооперативів, фермери та члени їхніх сімей, які беруть участь у виробництві;
- вибрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління чи в суспільних об'єднаннях;
- громадяни, які служать у збройних силах, прикордонних, внутрішніх, залізничних військах, органах національної безпеки та внутрішніх справ;
- особи, які проходять професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; які навчаються у денних загальноосвітніх школах, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах;
- зайняті вихованням дітей, доглядом за хворими, інвалідами та громадянами похилого віку;
- працюючі громадяни інших держав, які тимчасово перебувають в Україні і виконують функції, не пов'язані із забезпеченням діяльності посольств і місій.

За рівнем використання робочої сили виділяють повну, неповну, часткову, первинну та вторинну зайнятість. Повна зайнятість характеризується діяльністю протягом повного робочого дня (тижня, сезону, року), яка забезпечує дохід у нормальних для даного регіону розмірах. Зайнятість конкретної особи протягом неповного робочого часу або з неповною оплатою чи недостатньою ефективністю вважається неповною. Неповна зайнятість може бути явною або прихованою. Явна неповна зайнятість зумовлена соціальними причинами, зокрема необхідністю здобути освіту, професію, підвищити кваліфікацію тощо. Неповну зайнятість можна виміряти безпосередньо, використовуючи дані про заробіток, відпрацьований час, або ж за допомогою спеціальних вибіркового

обстежень. Прихована неповна зайнятість пов'язана із зменшенням обсягів виробництва, реконструкцією або реорганізацією підприємства і проявляється в низьких доходах населення через неповне використання професійності або в низькій продуктивності праці. Хоча прихована неповна зайнятість в Україні не регламентована законодавством, її розміри є досить значними. Під частковою зайнятістю розуміють добровільну неповну зайнятість. Первинна зайнятість передбачає зайнятість щодо основного місця роботи. Вторинною зайнятістю називається додаткова зайнятість не за місцем основної роботи чи навчання.

Рівні зайнятості і безробіття є дві взаємодоповнюючі характеристики рівноваги економічної системи. При цьому, коли попит на працю перевищує існуючий обсяг зайнятості, це призводить до збільшення безробіття. Рівні зазначених показників мають свої критичні межі для кожної економіки окремо, перевищення яких призводить до економічних втрат, соціальної напруги і погіршення рівня життя людей.

Безробітні – особи віком 15-70 років (зареєстровані і не зареєстровані у державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом умовам:

1. не мали роботи (прибуткового заняття);
2. займаються активним пошуком роботи (звертались у службу зайнятості, використовували особисті зв'язки, розміщували оголошення в засобах масової інформації та ін.) або намагались організувати власну справу;
3. готові приступити до роботи впродовж двох наступних тижнів.

До безробітних також включають осіб, які проходять навчання за направленням державної служби зайнятості, а також особи, які знайшли роботу і мають домовленість з роботодавцем про час притуплення до роботи, а тому в даний час припинили пошуки роботи.

Рівень економічної активності населення (Pea) розраховується як відношення економічно активного населення віком 15-70 років до усього населення відповідного віку:

$$Pea = \frac{EAH}{H} \times 100$$

Рівень економічної активності (Pea) можна обчислити також як відсоткове відношення економічно активного населення працездатного віку до загальної чисельності населення працездатного віку:

$$Pea = \frac{EAH_{ne}}{H_{ne}} \times 100$$

де EAH_{ne} , H_{ne} – відповідно економічно активне населення працездатного віку та загальна чисельність населення працездатного віку.

Рівень зайнятості (Pz) визначається відношенням зайнятого населення віком 15-70 років до загальної чисельності населення відповідного віку:

$$Pz = \frac{Z_{(15-70)}}{H_{(15-70)}} \times 100$$

або за формулою:

$$Pz = \frac{Z_{ne}}{H_{ne}} \times 100$$

де Z_{ne} – чисельність зайнятого населення працездатного віку.

В економічно неактивне населення включають осіб віком 15-70 років, які не можуть бути віднесені до зайнятих або безробітних. Сюди входять:

- учні та студенти;
- пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах;
- особи, зайняті у домашньому господарстві; особи, які зневірилися знайти роботу;
- особи, які працювали на сезонних роботах;
- особи, які не бажають працювати;
- особи, які шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом через об'єктивні причини (хворобу, навчання).

Рівень економічної неактивності населення (Pen) визначається відношенням економічно неактивного населення до загальної чисельності населення відповідного віку:

$$Pen = \frac{EHN_{(15-70)}}{N_{(15-70)}} \times 100$$

або

$$Pen = \frac{EHN_{nv}}{N_{nv}} \times 100$$

де EHN_{nv} – чисельність економічно неактивного населення.

Безробітне та економічно неактивне населення утворюють групу незайнятого населення.

Економічна активність населення за статтю та місцем проживання у 2008 році
(у середньому за період)

	Одиниця виміру	Все населення	Жінки	Чоловіки	Міське населення	Сільське населення
Економічно активне населення						
у віці 15-70 років	тис. осіб	22397,4	10778,8	11618,6	15444,3	6953,1
працездатного віку		20675,7	9556,0	11119,7	14583,9	6091,8
Рівень економічної активності населення	у % до населення відповідної вікової групи					
у віці 15-70 років		63,3	57,5	69,8	62,4	65,6
працездатного віку		72,3	68,7	75,8	72,3	72,5
Зайняте населення						
у віці 15-70 років	тис. осіб	20972,3	10122,6	10849,7	14416,8	6555,5
працездатного віку		19251,7	8900,7	10351,0	13557,5	5694,2

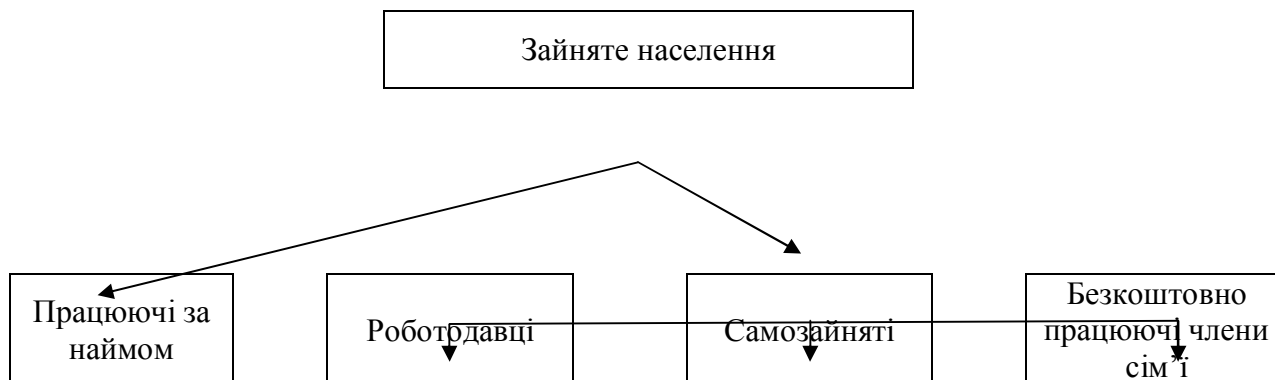
Рівень зайнятості населення	у % до населення					
у віці 15-70 років	відповідної вікової групи	59,3	54,0	65,2	58,2	61,8
працездатного віку		67,3	63,9	70,6	67,2	67,8
Безробітне населення						
у віці 15-70 років	тис. осіб	1425,1	656,2	768,9	1027,5	397,6
працездатного віку		1424,0	655,3	768,7	1026,4	397,6
Рівень безробіття населення	у % до економічно активного населення					
у віці 15-70 років	відповідної вікової групи	6,4	6,1	6,6	6,7	5,7
працездатного віку		6,9	6,9	6,9	7,0	6,5
Економічно неактивне населення						
у віці 15-70 років	тис. осіб	12971,1	7951,8	5019,3	9323,2	3647,9
працездатного віку		7909,5	4363,0	3546,5	5598,6	2310,9
Рівень економічної неактивності	у % до населення					
у віці 15-70 років	відповідної вікової групи	36,7	42,5	30,2	37,6	34,4
працездатного віку		27,7	31,3	24,2	27,7	27,5

За даними вибіркового обстеження домогосподарств середньомісячна чисельність економічно активного населення у 2008 році становила 22,4 млн. осіб, з яких 21,0 млн. осіб були зайняті економічною діяльністю і 1,4 млн. осіб класифікувалися як безробітні. Структуру та динаміку економічної активності населення наведено у додатку 1.

Система класифікацій та групувань у статистиці зайнятості і безробіття.

Класифікація еан за статусом зайнятості

Економічно активне населення класифікується за статусом зайнятості, що визначає місце індивідуума у групі. Класифікація за статусом зайнятості визначає такі групи (рис. 9.1):

1. Наймані працівники – особи, які виконують роботу за наймом, уклали письмовий договір, контракт або усну угоду з адміністрацією підприємства, установи, організації будь-якої форми власності чи фізичною особою про умови трудової діяльності, за яку вони отримують оплату у грошовій чи іншій формі;

2. Працюючі не за наймом – особи, які самостійно або з партнерами самостійно займаються трудовою діяльністю на основі організації та ведення господарської діяльності фізичної або юридичної особи, що приносить дохід, є відповідальними за взяті зобов'язання перед іншими особами та підприємствами за результати своєї роботи. В цій групі виділяють такі категорії:

- роботодавці – особи, які постійно працюють на власному підприємстві та залучають на постійній основі найманих працівників;

- самозайняті – особи, які зайняті трудовою діяльністю самостійно без залучення найманих працівників;

- безкоштовно працюючі члени сім'ї – особи, які працюють на сімейному підприємстві, що очолює родич та не отримують за цю роботу ніякої грошової чи матеріальної допомоги.

У статистичному вивченні ринку праці розрізняють таку структуризацію зайнятості та безробіття за статевовіковими, професійно-кваліфікаційними та соціальними ознаками:

1. Зайняте населення:

- за статтю (жінки і чоловіки);

- за місцем проживання (міське і сільське населення);

- за статусами зайнятості (наймані, роботодавці, самозайняті, безкоштовно працюючі члени сім'ї);

- за видами економічної діяльності (1. Сільське господарство, мисливство, лісове господарство. Рибальство, рибництво. 2. Промисловість. 3. Будівництво. 4. Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. 5. Діяльність готелів та ресторанів. 6. Діяльність транспорту і зв'язку. 7. Фінансова діяльність. 8. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям. 9. Державне управління. 10. Освіта. 11. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги. 12. Надання комунальних та індивідуальних послуг);

- за рівнем освіти (з повною вищою, базовою вищою, неповною вищою, повною загальною, базовою загальною та початковою загальною або відсутність освіти);

- за віковими групами (15-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-49, 50-59, 60-70 років, а також виділяють осіб працездатного віку та осіб старше працездатного віку);

- за професійними групами (законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі), професіонали, фахівці, технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, кваліфіковані робітники з інструментом, робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, найпростіші професії);

- за регіонами у розрізі областей.

2. Безробітне населення:

- за статтю (жінки і чоловіки);

- за місцем проживання (міське і сільське населення);

- за причинами незайнятості (вивільнені з економічних причин, звільнені за власним бажанням, демобілізовані з військової строкової служби, не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-V рівнів акредитації, звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю, звільнені в зв'язку з закінченням строку контракту, інші причини безробіття);

- за напрямками пошуку роботи (через пресу (об'яви), особисті зв'язки, звертався безпосередньо до адміністрації (роботодавця), звертався до державної служби зайнятості, звертався до приватної фірми з працевлаштування, інше) . (все перевірити);

- за професійними групами (законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі), професіонали, фахівці, технічні службовці, працівники сфери торгівлі та послуг, кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства, кваліфіковані робітники з інструментом, робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, найпростіші професії);

- за тривалістю незайнятості (до 1 місяця, від 1 до 3, від 3 до 6, від 6 до 9, від 9 до 12 та 12 і більше місяців);

- за тривалістю пошуку роботи (до 1 місяця, від 1 до 3, від 3 до 6, від 6 до 9, від 9 до 12 та 12 і більше місяців);

- за регіонами у розрізі областей.

3. В економічно неактивному населенні виділяють наступні групи:

- за причинами економічної неактивності (пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах, учні, студенти, зайняті в домогосподарстві, за станом здоров'я хворіли, зневірені, перебувають на утриманні, не знають де і як шукати роботу, вважають, що немає підходящої роботи, сезонний характер роботи, сподіваються повернутися на попередню роботу, оформляють дострокову пенсію, отримали повідомлення про призов на військову службу, інші);

- за віковими групами (15-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-49, 50-59, 60-70 років, а також виділяють осіб працездатного віку та осіб старше працездатного віку);

- за статтю (жінки і чоловіки);

- за місцем проживання (міське і сільське населення);

- за соціальними групами (пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах, учні, студенти, зайняті у домогосподарстві, зневірені, інші);

- за рівнем освіти (з повною вищою, базовою вищою, неповною вищою, повною загальною, базовою загальною та початковою загальною або відсутність освіти);

- за причинами незайнятості (вивільнені з економічних причин, звільнені за власним бажанням, демобілізовані з військової строкової служби, не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-V рівнів акредитації, звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю, звільнені в зв'язку з закінченням строку контракту, інші причини безробіття);

Статистичний облік зайнятого населення у неформальному секторі економіки

За часів радянської доби діяльність, пов'язана із купівлею і перепродажем дефіцитних товарів, репетиторство, ремонт автомобілів, діяльність підпільних підприємств з виробництва товарів широкого вжитку та ряд інших підпадало під визначення «спекуляція» та у своїй більшості така діяльність була нелегальною та забороненою.

З початком перебудови економічних відносин неформальний сектор знайшов своє місце у багатьох сферах діяльності. На даний час більше 60 країн світу збирають та публікують дані про зайнятість у неформальному секторі економіки. Основним джерелом даних у цьому секторі економіки є прямі методи спостереження: обстеження домашніх господарств, обстеження підприємств та комбіновані обстеження.

Основним міжнародним нормативним документом з методології проведення досліджень у неформальному секторі економіки є Резолюція щодо статистики зайнятості в неформальному секторі економіки, яка прийнята 15-ю Міжнародною конференцією статистиків праці у 1993 році.

Згідно методики, затвердженої Державним комітетом статистики України від 29 лютого 2000 року № 73, проводиться визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі економіки. Сюди відносять підприємства, які є незареєстрованими виробничими одиницями сектору домашніх господарств і відповідають трьом наведеним вимогам:

1. ринкова спрямованість економічної діяльності;
2. обмежена кількість працівників;
3. відсутність державної реєстрації підприємницької діяльності.

До даного сектору відносять осіб, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за своїми розмірами за чисельністю працюючих (не більше 5 осіб) відносяться до сектору домашніх господарств. Також у цю категорію включають осіб, які

працювали в офіційному секторі економіки за усною домовленістю з роботодавцем, який, як правило, не надає хоча б мінімальних соціальних гарантій.

Населення, зайняте у неформальному секторі економіки за статтю, місцем проживання та статусами зайнятості

	Зайняте у неформальному секторі економіки		у тому числі			
			працюючі за наймом		працюючі не за наймом	
	всього, тис. осіб	у відсотках до загальної кількості зайнятих	всього, тис. осіб	у відсотках до загальної кількості зайнятих відповідного статусу	всього, тис. осіб	у відсотках до загальної кількості зайнятих відповідного статусу
Все населення	4661,7	22,3	1340,4	7,9	3321,3	82,3
Жінки	2263,7	22,3	464,6	5,8	1799,1	86,5
Чоловіки	2398,0	22,3	875,8	9,9	1522,2	77,8
Міське населення	1319,8	9,2	910,8	6,8	409,0	40,5
Сільське населення	3341,9	50,7	429,6	12,0	2912,3	96,3

За віковими групами найбільший відсоток становить 20,5 % у групі 40-49 років (жінки - 20,1 і чоловіки - 20,8 %). За місцем проживання найчисельніша група 40-49 років для міського населення – 24,2% і група 60-70 років для сільського населення.

Населення, зайняте у неформальному секторі економіки за статтю, місцем проживання та рівнем освіти

	Всього, тис. осіб	у тому числі мають освіту, у відсотках					
		повну вищу	базову вищу	неповну вищу	повну загальну	базову загальну	початкову загальну або не мають освіти
Все населення	4661,7	5,7	1,1	12,5	55,7	21,8	3,2
Жінки	2263,7	5,6	1,4	14,8	51,0	23,1	4,1
Чоловіки	2398,0	5,7	0,8	10,4	60,1	20,6	2,4

Міське населення	1319,8	9,7	0,8	20,2	57,9	10,5	0,9
Сільське населення	3341,9	4,1	1,3	9,4	54,9	26,3	4,0

За видами економічної діяльності у неформальному секторі економіки найбільший відсоток зайнятих осіб працює у сільському господарстві (70,5 %), значно менше у будівництві та торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльності готелів та ресторанів (відповідно, 9,0 та 11,6 %).

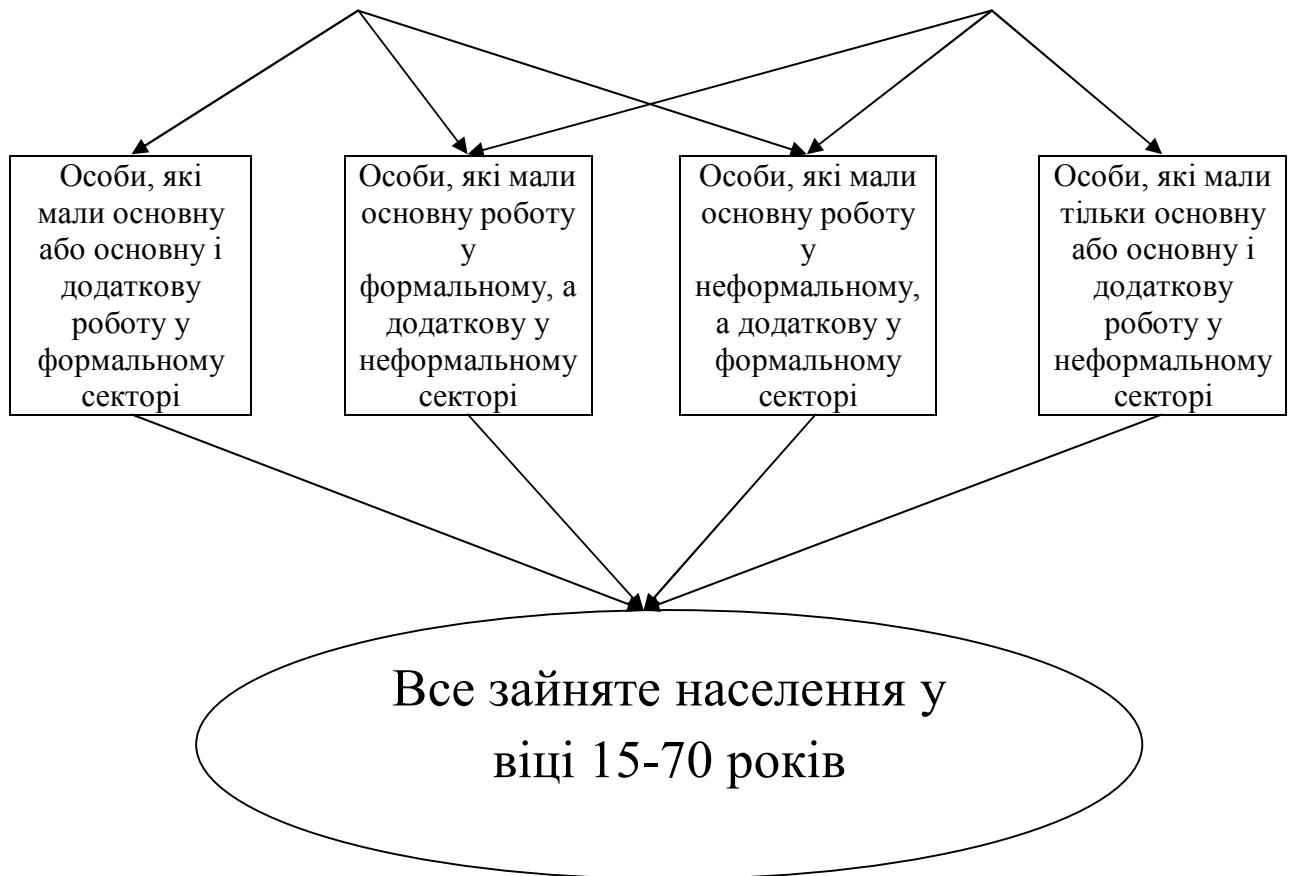
В розрізі областей найвищий відсоток населення, зайнятого у неформальному секторі економіки спостерігається у Чернівецькій (51,4 %), Херсонській (46,0 %) та Закарпатській (40,4%) областях. Найменший показник характерний для м. Києва (4,8 %), м. Севастополя (6,5 %), Донецької (9,1 %), Луганської (14,3 %) та Дніпропетровської (15,6%) областей.

Класифікація осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки здійснюється (рис. 9.1):

- за місцем основної роботи;
- за місцем додаткової роботи;
- за загальним обсягом зайнятості без подвійного обліку осіб, які як за основним так і за додатковим місцем роботи належали до цього сектору.

Формальний сектор

Неформальний сектор

Основною вважається робота, яку респондент виконував на обстежуваному тижні і вважав для себе основною, виходячи з того, що вона приносить найбільший дохід. Після визначення обсягів неформальної зайнятості за основною та додатковою роботами, розраховують загальний обсяг неформальної зайнятості виключаючи подвійний облік:

$$H_z = H_o + H_d - H_{od}$$

де H_z - загальний обсяг неформальної зайнятості; H_o - обсягів неформальної зайнятості за основною роботою; H_d - обсягів неформальної зайнятості за додатковою роботою; H_{od} - обсягів неформальної зайнятості за основною та додатковою роботами.

Поряд із абсолютними показниками для характеристики рівня участі зайнятого населення у неформальному секторі використовують відносні показники:

- рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі за основним місцем роботи (P_o):

$$P_o = \frac{H_o}{Z} \times 100$$

де H_o - чисельність зайнятих у неформальному секторі економіки за основним місцем роботи; Z - загальна чисельність зайнятих у віці 15-70 років.

- рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі за додатковою роботою (P_d):

$$P_d = \frac{H_d}{3d} \times 100$$

де H_d - чисельність осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки, які мали додаткову роботу; Z_d - загальна чисельність зайнятих у віці 15-70 років, які мали додаткову роботу.

- загальний рівень участі зайнятого населення у неформальному секторі (P_z):

$$P_z = \frac{H_z}{Z} \times 100$$

де H_z - чисельність осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки у віці 15-70 років.

Статистичне вивчення безробіття

Безробіття – соціально-економічне явище, яке є невід’ємним елементом ринку праці. Воно характеризується тим, що частина робочої сили не зайнята у виробництві товарів та послуг. У реальному житті безробіття виступає як перевищення пропозиції робочої сили над попитом. З одного боку безробіття є вадливим стимулятором активності працюючого населення, з іншого – таїть у собі економічні, демографічні та соціальні втрати для суспільства. Серед безробітних окремо виділяють зневірених. До них належать особи, які активно вели пошук роботи і готові були приступити др. Неї протягом найближчого часу, однак не знайшли її, вичерпали усі можливості для її пошуку та припинили активні дії щодо пошуку роботи впродовж останнього місяця. Згідно рекомендацій МОП в цю категорію також включають осіб, які отримують пенсії (за віком, по пільгах, за втратою годувальника) і не зайняті будь-якою діяльністю, а також інваліди, які отримують пенсію і не зайняті будь-якою діяльністю.

Виділяють такі основні види безробіття: фрикційне, структурне і циклічне. Фрикційне безробіття характерне тим, що частина людей добровільно змінює місце роботи, частина шукає нову роботу через звільнення, частина втратила сезонну роботу, а також молодь, що вперше шукає роботу. Структурне настає в результаті швидкого наступу науково технічного прогресу відбуваються докорінно корінні зміни у технології та організації виробництва, які роблять значний вплив на структуру попиту на робочу силу. Циклічне безробіття виникає під впливом скорочення обсягів виробництва у період економічних криз.

Вимушена перерва у роботі впродовж тривалого періоду знижує професійну придатність та призводить до знецінення людського капіталу, зменшує мотивацію до праці та інших негативних наслідків. Тому оцінці довготривалого безробіття надається особлива увага при вивченні ринку праці.

Слід відмітити, що відсутність безробіття є абсолютно неможливим та непотрібним у ринковій економіці. При вирішенні проблеми безробіття слід визначати норму безробіття, як оптимальну величину розміру резерву робочої сили, яка є досить мобільною та активною для швидкого задоволення потреб ринку.

Вивчення причин безробіття відіграє важливу роль при виборі дієвої системи заходів соціального захисту безробітних. Серед основних причин виділяють дві основні групи: економічні та соціальні. Економічні в першу чергу пов’язані з технічним

прогресом, із зменшенням обсягів виробництва, реорганізацією, конверсією військово-промислового комплексу та інших причин.

Безробітні – особи віком 15-70 років (zareєстровані і не zareєстровані у державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом умовам:

1. не мали роботи (прибуткового заняття);
2. займаються активним пошуком роботи (звертались у службу зайнятості, використовували особисті зв'язки, розміщували оголошення в засобах масової інформації та ін.) або намагались організувати власну справу;
3. готові приступити до роботи впродовж двох наступних тижнів.

До безробітних також включають осіб, які проходять навчання за направленням державної служби зайнятості, а також особи, які знайшли роботу і мають домовленість з роботодавцем про час притуплення до роботи, а тому в даний час припинили пошуки роботи.

Статистикою охоплюються соціальні та економічні причини за такими групами безробітного населення:

- вивільнені з економічних причин;
- звільнені за власним бажанням;
- демобілізовані з військової строкової служби;
- не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-V рівнів акредитації;
- звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю;
- звільнені в зв'язку із закінченням строку контракту; інші причини безробіття.

Таблиця 9.4

Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2000-2008 рр.

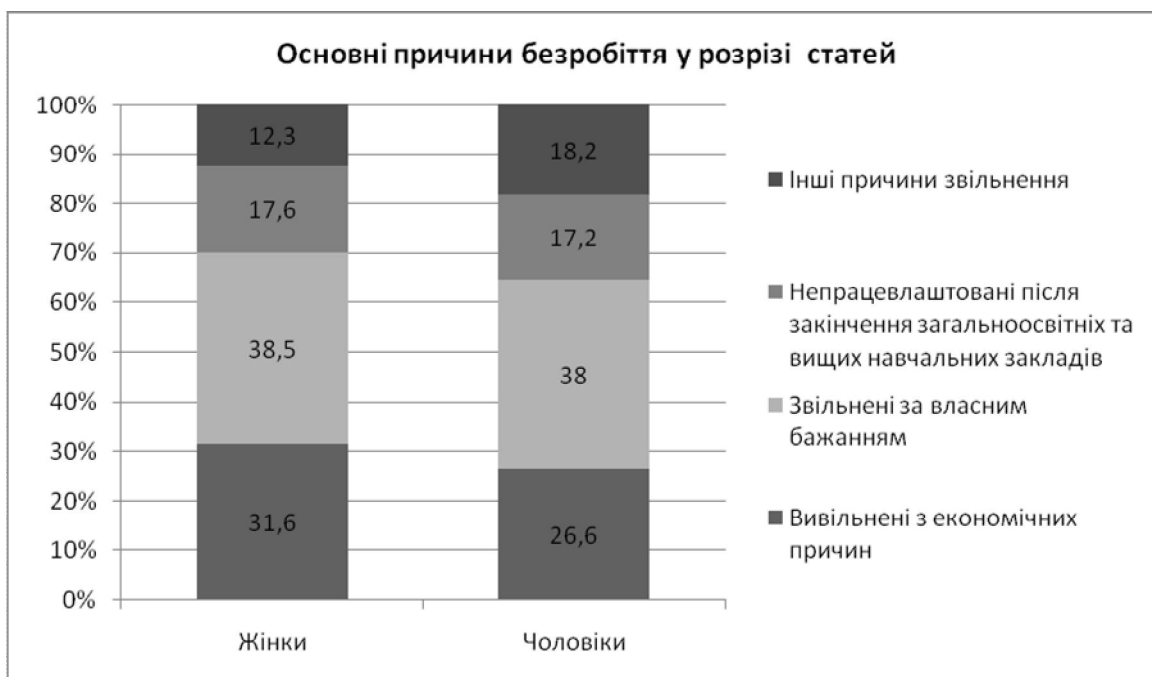
(у середньому за період)

	Безробітне населення у віці 15-70 років, усього, тис. осіб	за причинами незайнятості, відсотків					
		вивільнені з економічних причин	звільнені за власним бажанням	демобілізовані з військової строкової служби	не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації	звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії за віком, інвалідністю	звільнені в зв'язку із закінченням строку контракту
2000	2655,8	40,2	29,8	2,3	18,3	1,1	5,1
2001	2455,0	37,1	33,8	2,3	17,5	1,2	4,8
2002	2140,7	33,6	37,5	2,2	16,8	0,9	5,6
2003	2008,0	33,2	38,9	1,7	15,6	1,1	5,9
2004	1906,7	32,9	37,8	1,7	18,0	1,3	3,6
2005	1600,8	31,3	35,1	1,5	16,3	1,7	7,7

2006	1515,0	30,0	37,4	1,1	17,0	1,2	10,3
2007	1416,7	28,9	38,2	1,2	17,4	0,8	10,3
2008	1425,1	28,1	38,6	1,2	18,3	0,7	10,9

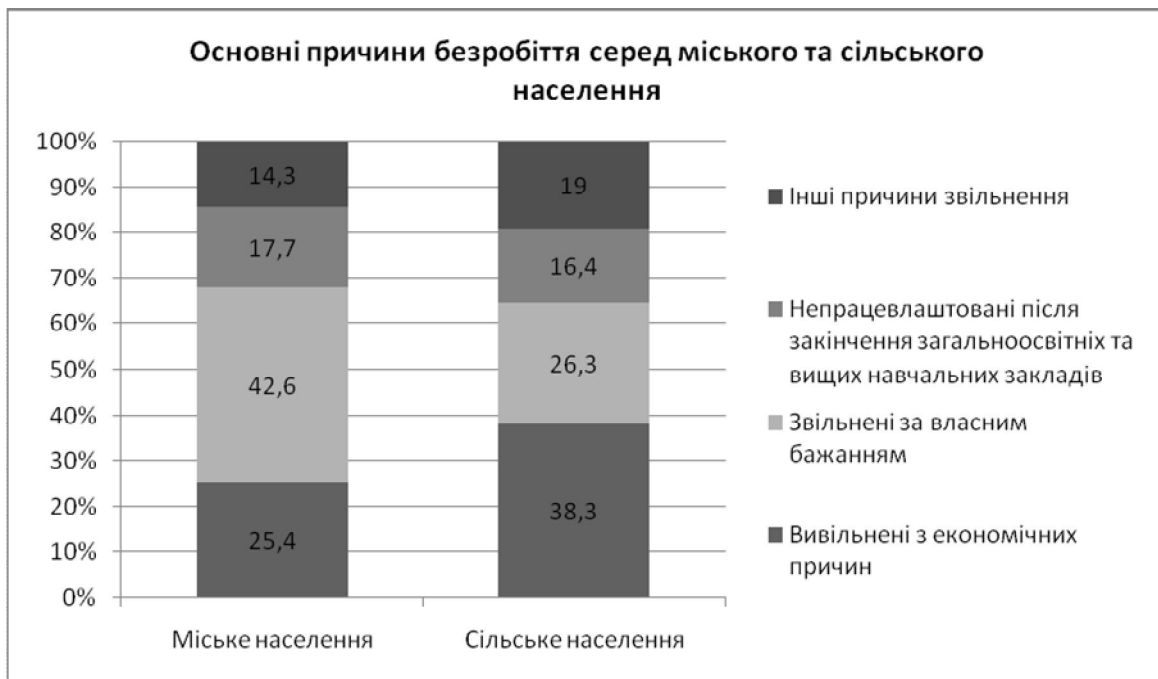
Найбільшу питому вагу 38,6 % безробітних у 2008 р. становили звільнені за власним бажанням. Ця група безробітних у динаміці за 2000-2008 рр. має тенденцію до зростання із 29,8 % у 2000 р. до 38,6 % у 2008 р. Другою за чисельністю групою є безробітні, звільнені з економічних причин. За аналізований період питома вага цієї групи зменшилась із 40,2 % до 28,1 % у 2008 р.

Вивчення основних причин безробіття населення проводиться також окремо для кожної статі та для міського і сільського населення (рис. 9.1).

Серед обох статей найвищу питому вагу становлять звільнені за власним бажанням (відповідно 38,5 % - жінки та 38,0 % чоловіки. Вивільнені з економічних причин серед осіб жіночої статі становило 31,6 %, а у чоловіків - 26,6 %. За іншими причинами безробіття чоловіки майже у 1,5 рази перевищують показник жінок.

Значно більша диференціація спостерігається серед міського та сільського населення. Серед міського населення найчисленнішою причиною звільнення є звільнення за власним бажанням (42,6 %), тоді як у сільського населення серед причин переважає звільнення з економічних причин (38,3 %). Майже однаковою часткою характеризуються групи непрацевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-V рівнів акредитації (відповідно 17,7 і 19,0 %).

За напрямками пошуку роботи безробітними статистикою вивчається це питання у групуванні безробітного населення за основними шляхами пошуку роботи за безробітними загалом та у розрізі статей та місця проживання населення (табл. 9.1).

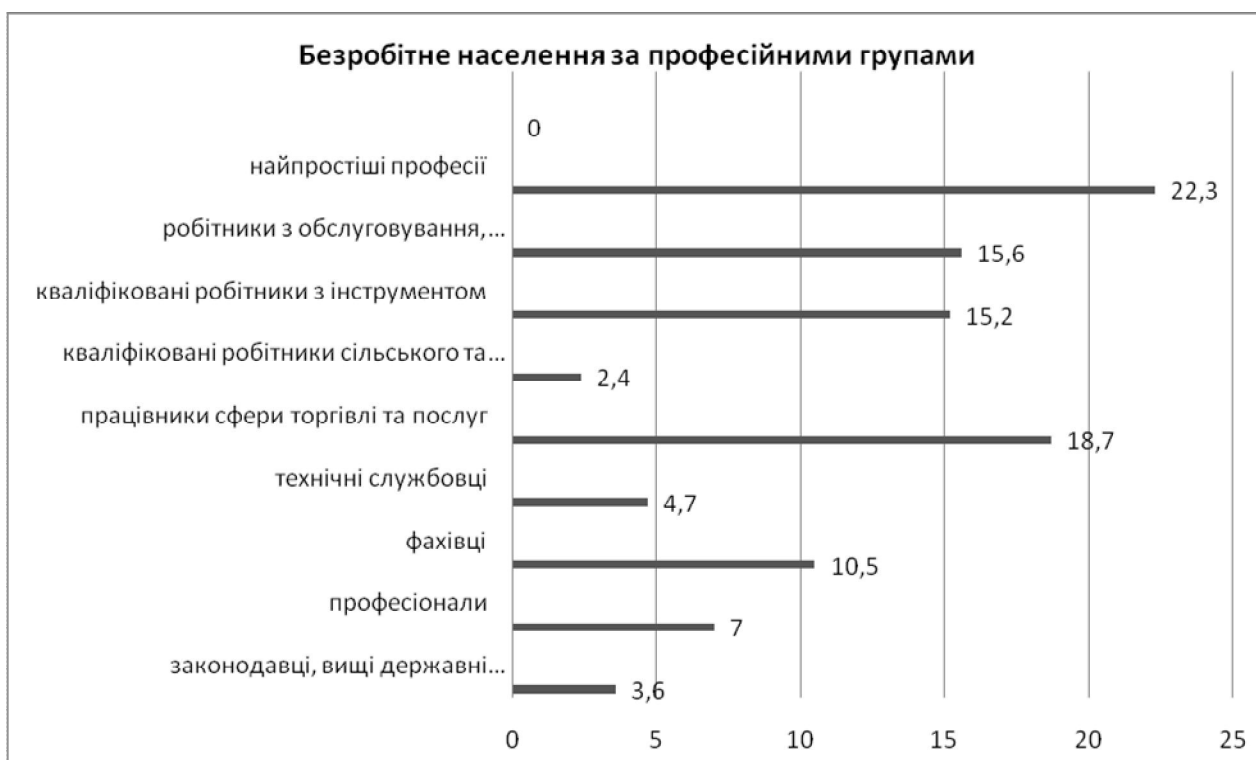
Безробітне населення за місцем проживання і напрямками пошуку роботи

	Все населення	в тому числі			
		міське населення	сільське населення	жінки	чоловіки
Безробітне населення у віці 15-70 років, всього тис. осіб	1417,6	1038,2	379,4	646,9	770,7
З них особи, які шукали роботу, намагались організувати власну справу, тис. осіб	1362,6	1003,8	358,8	626,0	736,6
в тому числі за напрямками пошуку роботи, у відсотках до підсумку	12,1	14,5	5,4	12,0	12,2
через пресу (об'яви)	34,1	35,3	30,8	22,7	43,8
особисті зв'язки	10,3	10,9	8,5	11,2	9,5
звертався безпосередньо до адміністрації (роботодавця)	41,0	36,6	53,6	52,3	31,5
звертався до державної служби зайнятості	1,3	1,5	0,7	1,0	1,5

звертався до приватної фірми з працевлаштування	1,2	1,2	1,0	0,8	1,5
інше					

Із 1417,6 тис. осіб безробітного населення у 2007 р. шукали роботу або намагались організувати власну справу 1362,6 тис. осіб, в тому числі 1003,8 тис. осіб міського населення та 358,8 тис. осіб сільського. Із них у службу зайнятості звернулись 41 %. (в тому числі 34 ; вели пошук роботи через особисті зв'язки та 12,1 % давали оголошення через пресу. Слід відмітити значну відмінність у пошуках роботи серед міського та сільського населення. Так, якщо у службі зайнятості зареєструвались 36,6 % міського безробітного населення, то сільського – 53,6 %. Лише 5,4 % сільського безробітного населення використовували для пошуку роботи пресу та інші засоби масової інформації, тоді як цей показник по міському населенню становив 14,5 %.

При вивченні професійного складу безробітного населення статистика відображає його у такі групи: законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі); професіонали; фахівці; технічні службовці; працівники сфери торгівлі та послуг; кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства; кваліфіковані робітники з інструментом; робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин; найпростіші професії. Найбільш чисельною у складі безробітних є група, що об'єднує найпростіші професії (22,3 %) із значною диференціацією у міському та сільському населенні (відповідно 16,4 і 39,3 % серед усіх професійних груп).

За тривалістю незайнятості безробітних групують за часом незайнятості: до 1 місяця, від 1 до 3, від 3 до 6, від 6 до 9, від 9 до 12 та 12 і більше місяців та визначають середню тривалість незайнятості. Цей показник вивчають у розрізі кожної статі та окремо для міського та сільського населення

Безробітне населення за статтю, місцем проживання і тривалістю незайнятості

	Безробітне населення у віці 15-70 років, всього тис. осіб	З них особи, які раніше мали роботу		в тому числі за тривалістю незайнятості						Середня тривалість незайнятості, місяців
		всього, тис. осіб	% до всіх безробітних	до 1	від 1 до 3	від 3 до 6	від 6 до 9	від 9 до 12	12 і більше	
Все населення	1417,6	1089,8	76,9	7,9	20,5	20,2	10,1	6,4	34,9	13
Жінки	646,9	494,9	76,5	6,7	15,5	19,8	11,3	7,7	39,0	15
Чоловіки	770,7	594,9	77,2	8,9	24,6	20,6	9,1	5,3	31,5	12
Міське населення	1038,2	804,7	77,5	8,1	21,1	18,8	9,1	6,0	36,9	14
Сільське населення	379,4	285,1	75,1	7,1	18,9	24,2	12,8	7,6	29,4	12

За тривалістю пошуку роботи виділяють такі ж інтервали часу і вивчається в розрізі статей та для міського та сільського населення (табл. 9.1)

Безробітне населення за статтю, місцем проживання і тривалістю пошуку роботи

	Безробітне населення у віці 15-70 років, всього тис. осіб	З них особи, які шукали роботу, намагались організувати власну справу		в тому числі за тривалістю незайнятості						Середня тривалість незайнятості, місяців
		всього, тис. осіб	% до всіх безробітних	до 1	від 1 до 3	від 3 до 6	від 6 до 9	від 9 до 12	12 і більше	
Все населення	1417,6	1362,6	96,1	11,9	27,2	22,0	10,6	5,3	23,0	6
Жінки	646,9	626,0	96,8	11,4	24,7	22,6	11,2	5,9	24,2	6
Чоловіки	770,7	736,6	95,6	12,4	29,3	21,4	10,2	4,8	21,9	6
Міське населення	1038,2	1003,8	96,7	12,4	26,3	20,2	10,7	5,1	25,3	6

Сільське населення	379,4	358,8	94,6	10,6	29,9	26,8	10,3	6,0	16,4	6
--------------------	-------	-------	------	------	------	------	------	-----	------	---

Проблеми зниження рівня безробіття на сьогоднішній день є актуальними для будь-якого суспільства. Для вирішення цих проблем у всіх країнах створено спеціальні установи, які спеціалізуються на допомозі безробітним, та приймають до виконання різні соціальні програми.

Вирішення цих проблем продиктовано в першу чергу такими причинами:

- добробут будь-якого суспільства прямо залежить від кількості працюючих громадян;
- незайняте населення є нестабільною та нестійкою групою населення, у якій в більшій мірі можуть відбутися асоціальні прояви;
- безробітні – це соціально незахищені верстви населення, яким необхідна допомога.

Соціальний захист безробітних та членів їх сімей гарантується державою і базується на Конституції України, Кодексі законів про працю, Закону України «Про зайнятість» та інших нормативно-правових актах. У відповідності до законодавства безробітним надаються пільги, виплачується допомога по безробіттю, надаються стипендії в період навчання та ін.

Однак, соціальний захист безробітних на покриває основної частини витрат, через дуже низький розмір матеріальної допомоги, яка не покриває елементарних життєвих потреб безробітних та їх сімей. Середній розмір допомоги по безробіттю у 2008 р. становив грн. Такі низькі витрати та відсутність підходящої роботи призводять до того, що значна частина безробітного населення не мають бажання реєструватися у державній службі зайнятості. Тим самим Державна служба зайнятості не має точних і достовірних даних про рівень безробіття.

Для аналізу безробіття використовують ряд показників:

- рівень безробіття (за методологією МОП);
- рівень зареєстрованого безробіття;
- рівень довготривалого безробіття;
- рівень безробіття з різних причин;
- розширений показник безробіття;
- рівень загального дефіциту попиту на працю.

Рівень безробіття (за методологією МОП) (P_b) розраховується на основі рекомендацій МОП, як відсоткове відношення загальної кількості безробітних у віці 15-70 років до чисельності економічно активного населення даного віку, тобто до суми зайнятих та безробітних:

$$P_b = \frac{B}{EАН} \times 100 = \frac{B}{З + B} \times 100$$

де $EАН$ – чисельність економічно активного населення; $З$, B – відповідно загальна кількість зайнятого та безробітного населення у віці 15-70 років.

Рівень зареєстрованого безробіття ($P_{зб}$) обчислюється відношенням чисельності безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості на певну дату (як правило на початок звітного періоду) до загальної чисельності працездатного населення працездатного віку:

$$P_{зб} = \frac{B_з}{H_n} \times 100$$

де $Bз$ – чисельність зареєстрованих безробітних у державній службі зайнятості; $Нп$ – загальна кількість працездатного населення у працездатному віці.

Показник рівня зареєстрованого безробіття ($Рбз$) можна визначати як відношення чисельності зареєстрованих безробітних $Bз$ на початок відповідного періоду до економічно активного населення $ЕАН$:

$$Рбз = \frac{Bз}{ЕАН} \times 100$$

Рівень довготривалого безробіття ($Рдб$) розраховується як відсоткове відношення загальної чисельності безробітних (усіх або зареєстрованих у державній службі зайнятості), які шукали роботу понад 3 місяці до

- економічно активного населення:

$$Рдб = \frac{Bз_{(+3)}}{ЕАН} \times 100$$

- працездатного населення:

$$Рдб = \frac{Bз_{(+3)}}{Нп} \times 100$$

де $Bз_{(+3)}$ - чисельність безробітного населення, які шукають роботу більше 3 місяців.

Рівень безробіття з різних причин ($Рбпр$) визначається як відсоткове відношення кількості осіб, які втратили роботу через певні причини до економічно активного населення:

$$Рбпр = \frac{Бпр}{ЕАН} \times 100$$

де $Бпр$ – чисельність осіб, які втратили роботу через певні причини.

Розширений показник рівня безробіття розраховується як відсоткове відношення суми чисельності безробітних та зневірених до суми чисельності економічно активного населення та зневірених:

$$Рбр = \frac{Б + Зн}{ЕАН + Зн} \times 100$$

де $Зн$ – кількість зневірених у пошуку роботи осіб.

Рівень загального дефіциту попиту на працю характеризує загальний дефіцит попиту на працю і розраховується як відношення суми чисельності безробітних, зневірених та вимушено неповністю зайнятих осіб до суми чисельності економічно активного населення та зневірених осіб:

$$Рздп = \frac{Б + Зн + Нз}{ЕАН + Зн} \times 100$$

де $Нз$ – кількість вимушено неповністю зайнятих осіб.

Тема 7. Статистика охорони здоров'я

1. Система охорони здоров'я як об'єкт статистичного вивчення.
 2. Класифікації та групування у статистиці охорони здоров'я.
 3. Основні показники вивчення охорони здоров'я.
 4. Джерела даних про охорону здоров'я
-

1. Система охорони здоров'я як об'єкт статистичного вивчення.

Здоров'я населення - одна із основних ланок у системі заходів, спрямованих на оптимізацію рівня і якості життя населення. Державна політика забезпечує першочерговість в питаннях охорони здоров'я через розширення мережі закладів для лікування та зміцнення здоров'я, розвитку та удосконалення техніки безпеки і покращення умов праці, виробничої санітарії, проведення профілактичних заходів та заходів з оздоровлення навколишнього середовища.

Статтею 49 Конституції України визначено право кожного громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Медична допомога надається безоплатно у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, мережа яких не може бути скорочена. Держава створює умови для розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

Під охороною здоров'я розуміють систему заходів спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я людей, забезпечення оптимальної активності, недопущення та лікування хвороб, збільшення тривалості життя людини, а також забезпечують *стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя*.

Статистика охорони здоров'я є одним з найважливіших розділів соціальної статистики, оскільки вивчення стану здоров'я, умов його покращення та збереження є ключовим моментом для стабільного розвитку країни та суспільства.

До основних завдань статистики охорони здоров'я належать:

- вивчення стану здоров'я та захворюваності, смертності та інвалідності населення в цілому та окремих його груп;
- дослідження рівня забезпеченості охорони здоров'я медичними закладами та медичними працівниками.

Об'єктами дослідження статистики охорони здоров'я є статистичні дані про стан розвитку медицини, діяльність системи закладів охорони здоров'я, забезпеченість їх лікарями та необхідним обладнанням, та осіб – споживачів медичних послуг.

Дані статистики охорони здоров'я використовуються для вироблення державних та регіональних програм медичного обслуговування населення, страхування, надання соціальної допомоги та інших виплат непрацездатному населенню, сприяння здоровому

способу життя, а також для проведення заходів із забезпечення збереження зовнішнього середовища.

Система закладів охорони здоров'я включає підприємства, установи та організації, до основних завдань діяльності яких відносять надання медичних послуг населенню в галузі охорони здоров'я, медико-санітарної допомоги, а також низку профілактичних і лікувальних закладів, що продукують послуги медичного характеру. В систему охорони здоров'я також включають приватних підприємців - медичних працівників, які мають відповідний дозвіл на надання медичних послуг. Заклади охорони здоров'я в Україні можуть перебувати у загальнодержавній, комунальній і недержавній власності. Заклад охорони здоров'я може бути окремою організаційною одиницею, частиною іншої організаційної одиниці або організаційною одиницею, підлеглою іншій організаційній одиниці. Систему закладів охорони здоров'я України можна представити (рис. 3.1).

Система закладів охорони здоров'я України включає: лікувально-профілактичні заклади, санітарно-профілактичні заклади, фармацевтичні (аптечні) заклади, заклади медико-соціального захисту, інші заклади.

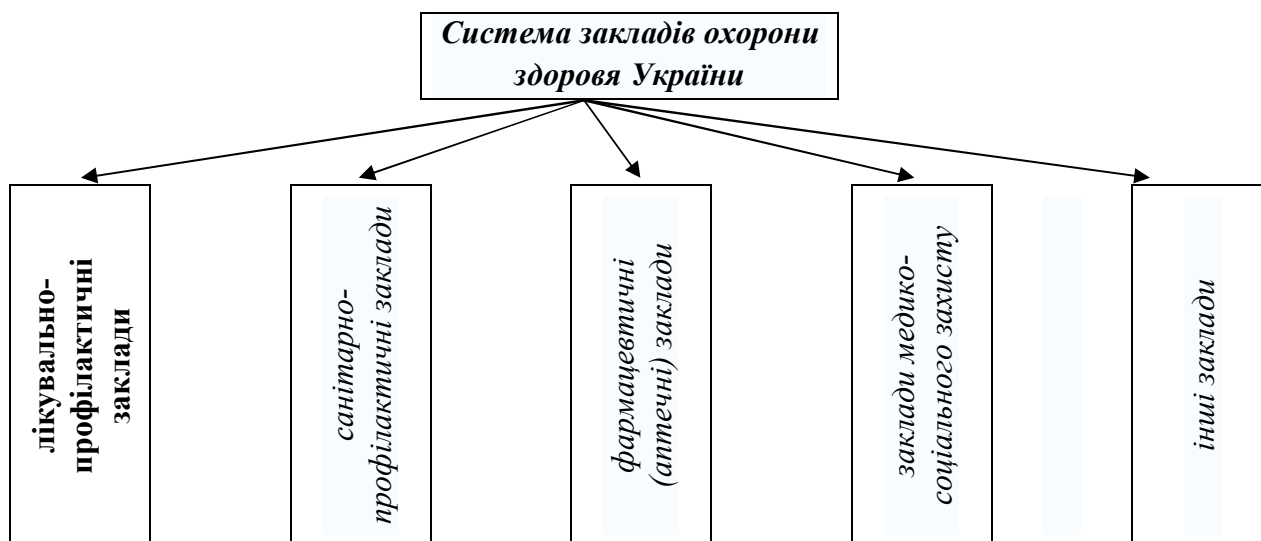

Рис. 3.1. Структура лікувально профілактичних закладів України

Лікувально-профілактичні заклади об'єднують у собі лікарняні заклади, амбулаторно-поліклінічні заклади, заклади переливання крові, швидкої та екстреної медичної допомоги, санаторно-курортні заклади.

Санітарно-профілактичні заклади включають санітарно-епідеміологічні заклади та заклади санітарної просвіти (дезінфекційна станція з профілактичної дезінфекції, протичумна станція, санітарно-епідеміологічна станція).

До фармацевтичних (аптечних) закладів відносять аптеки, аптечні бази, бази медичної техніки, лабораторії з аналізу якості лікарських засобів та спеціалізовані магазини медичних засобів).

В заклади медико-соціального захисту входять будинок дитини (обласний, міський, районний) та обласний центр (бюро) медико-соціальної експертизи.

До інших закладів відносять бюро судово-медичної експертизи (республіканське, обласне, міське), Головне бюро судово-медичної експертизи України, Інформаційно-

аналітичний центр медичної статистики, молочну кухню, Центр медичної статистики МОЗ України)

За ступенем інтенсивності медичного обслуговування заклади охорони здоров'я розподіляються на:

- 1) амбулаторно-поліклінічного медичного обслуговування;
- 2) шпитального медичного обслуговування:
 - а) лікарні для переважно інтенсивного короткострокового лікування і догляду за хворими з гострими захворюваннями та гострими розладами;
 - б) лікарні довгострокового перебування для лікування хронічних хворих і реабілітації;
 - в) лікарні сестринського догляду та госпіси;
- 3) станції та відділення швидкої медичної допомоги.

2. Основні показники вивчення охорони здоров'я.

Для оцінки здоров'я населення використовують ряд абсолютних та похідних показників, а також загальні і спеціальні коефіцієнти. Абсолютні величини використовуються здебільшого для характеристики загальної сукупності (кількість населення, загальна кількість лікарів тощо), а також для оцінки окремих явищ (кількість хворих за окремими категоріями хвороб). Серед похідних величин використовують відносні та середні. Начастіше використовують екстенсивні коефіцієнти, інтенсивні, коефіцієнти порівняння та динаміки.

Екстенсивні коефіцієнти характеризують відношення частини до цілого або питому вагу частини у цілому взятому за 100 відсотків (наприклад, питома вага виробничих травм серед усіх травм у працівників).

Інтенсивні коефіцієнти характеризують ступінь поширення явища у певному середовищі (кількість лікарів або лікарнічних ліжок на 100000 осіб населення). Інтенсивні показники бувають загальні та спеціальні (наприклад, коефіцієнт народжуваності та коефіцієнт фертильності)

Статистика охорони здоров'я та медичних послуг характеризується трьома основними групами показників:

- 1) показники, які характеризують політику у системі охорони здоров'я;
- 2) показники забезпеченості населення медико-соціальною допомогою;
- 3) показники стану здоров'я населення.

Достатнє фінансове забезпечення галузі охорони здоров'я є обов'язковою умовою високої якості медичного обслуговування. Фінансування охорони здоров'я в Україні

здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, благодійних фондів, державного соціального медичного страхування, добровільного медичного страхування, платежів юридичних і фізичних осіб, ініціативних фондів та програм, кредитування. Найбільшу питому вагу фінансового забезпечення охорони здоров'я займають кошти державного та місцевих бюджетів.

У 2008 році зведений **бюджет** системи охорони здоров'я України становив майже 24 мільярда гривень. Загальні видатки на охорону здоров'я у структурі ВВП України сягнули 6,5% (3,5% — за рахунок держбюджету, решта — з місцевих бюджетів.) Для порівняння - в Європейському регіоні - 7,7% ВВП, а в Євросоюзі — 8,7% ВВП. Однак у розрахунку на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США загальні витрати на національну систему охорони здоров'я в Україні у 5,5 раз нижчі, ніж у Європейському регіоні.

Реальне бюджетне фінансування державної системи охорони здоров'я здійснюється лише на 30% від запланованого і вимагає термінових кардинальних реформ в економіці охорони здоров'я. Реформування даного сектору передбачає обов'язковий відхід від бюджетної системи фінансування до змішаної бюджетно-страхової системи, що фінансується за активної участі підприємств, організацій, установ різних форм власності з елементами добровільного медичного страхування населення.

Світовий досвід організації фінансування охорони практиці виділяє три моделі фінансування охорони здоров'я:

- державна модель охорони здоров'я, яка існує переважно (до 90%) за рахунок бюджетних коштів (Великобританія, Ірландія, Данія);
- бюджетно- страхова модель охорони здоров'я, яка діє за допомогою цільових внесків підприємців, громадян і субсидій держави із загальних чи спеціальних бюджетних надходжень. При цьому фінансування із позабюджетних фондів медичного страхування переважає у більшості розвинутих країн: Німеччина – 78%, Італія – 87%, Франція – 71%, Швеція – 91%;
- комерційна система медичного страхування, яка ґрунтується на приватно - підприємницькій основі і функціонує за рахунок реалізації медичних послуг населенню (Ізраїль, Нідерланди) [Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / [за заг.ред. Ю. В. Вороненка, В. Ф. Москаленка]. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2000. – 680 с. 4, с. 625].

При розрахунку відносних показників у статистиці захворюваності й охорони здоров'я використовується чисельність постійного населення:

- на кінець року - при використанні в чисельнику даних, врахованих на кінець року (число лікарняних ліжок, потужність амбулаторно-поліклінічних установ, чисельність медичних кадрів, число хворих, що складаються на обліку на кінець року й ін.);
- середньорічна - при використанні в чисельнику даних, що враховують протягом року накопичувальним підсумком (чисельність хворих, виявлений або взятих на облік, що надійшли в стаціонари, оперованих протягом року й ін.).

Забезпеченість населення установами охорони здоров'я й медичних кадрів розраховується, як правило, на 10 000 населення, захворюваність населення - як правило, на 100 000 населення.

на 10000 осіб

№	Показник	Методика розрахунку
1.	Забезпеченість населення лікарняними ліжками	Число лікарняних ліжок / Чисельність населення на кінець року
2.	Забезпеченість населення амбулаторно-	Потужність амбулаторно-поліклінічних установ (число відвідувань у зміну) / Чисельність населення на кінець року

	поліклінічними установами	
3.	Забезпеченість населення медичними кадрами	Чисельність лікарів або середнього медперсоналу / Чисельність населення на кінець року
4.	Укомплектованість установ медичними кадрами	Число зайнятих посад / Число зайнятих посад

Для визначення забезпеченості населення спеціалізованою медичною допомогою можна розрахувати для населення відповідної статі й віку:

забезпеченість жінок гінекологічними ліжками й лікарями акушерами-гінекологами - на загальну чисельність жінок,

забезпеченість жінок ліжками для вагітних і породілей - на чисельність жінок фертильного віку (15-49 років) або чисельність народжена жива й мертвими,

забезпеченість дітей дитячими ліжками й лікарями-педіатрами - на чисельність дітей (0-14 років), число абортів - на 1000 жінок фертильного віку й 100 пологів.

Для характеристики діяльності стаціонарних медичних закладів використовуються такі показники:

на 10000 осіб

№	Показник	Методика розрахунку
1.	Рівень госпіталізації	Чисельність госпіталізованих протягом року / Середньорічна чисельність населення
2.	Середнє число днів роботи лікарняного ліжка	Число ліжко-днів, проведених хворими / Середньорічне число ліжок
3.	Середня тривалість (число днів) перебування хворого на ліжку	Число ліжко-днів, проведених хворими / Чисельність хворих або чисельність вибулих хворих (виписаних і померлих)
4.	Чисельність використаних хворих	Чисельність хворих, що надійшли / Чисельність померлих хворих

Доцільно середню тривалість перебування хворого на ліжку розраховувати також і без ліжок для психічно хворих і хворих туберкульозом.

№	Показник	Методика розрахунку
1.	Оборот ліжка	Чисельність використаних хворих / Середньорічне число ліжок або Середнє число днів роботи ліжка / Середня тривалість перебування хворого на ліжку
2.	Загальне число днів простою ліжка	365 - Середнє число днів зайнятості ліжка
3.	Середній час простою ліжка	365 - Середнє число днів зайнятості ліжка (або загальне число днів простою ліжка) / Обороти ліжка
4.	Склад операцій	Число операцій, проведених у зв'язку з різними захворюваннями / Загальне число операцій
5.	Післяопераційна летальність	Чисельність померлих (з оперованих у стаціонарі) / Загальна чисельність оперованих хворих у стаціонарі
6.	Поширеність операцій серед населення	Чисельність оперованих / Середньорічна чисельність населення

При аналізі захворюваності населення вивчають показник рівня захворюваності населення як відношення кількості виявлених або взятих на облік хворих протягом року із впевненим встановленим діагнозом до середньорічної чисельності населення.

При вивченні статеві-вікової структури захворюваності використовується чисельність відповідного населення (чоловіків або жінок, дорослих, підлітків або дітей).

3. Статистичне вивчення інвалідності

Інвалідність є одним із найважливіших показників, які характеризують стан здоров'я населення та має важливе соціально-економічне значення. Інваліди представляють найбільш уразливу частину суспільства. Їх чисельність в Україні складає близько 2,5 млн. осіб або 5,2 % загальної чисельності населення. Лише 14 % із них працевлаштовані.

На відміну від захворюваності, яке пов'язане із тимчасовою втратою працездатності, інвалідність характеризується стійкою (тимчасовою або тривалою, не менш 1 року) втратою працездатності або її значним розладом, тобто неможливістю продовжувати професійну діяльність у зв'язку зі станом здоров'я.

Інвалідність тісно пов'язана із захворюваністю і, як правило, є її результатом.

Причини інвалідності можуть бути різними. Серед них виділяють:

- загальне захворювання;
- професійне захворювання;
- трудове каліцтво;
- інвалідність з дитинства;
- у зв'язку із Чорнобильською катастрофою;
- інваліди війни та прирівняні до них;
- інваліди до початку трудової діяльності.

Розрізняють наступні групи обмеження функцій:

1. Порушення статодинамічної функції.
2. Порушення функцій кровообігу, дихання, травлення, обміну речовин та енергії, внутрішньої секреції.
3. Сенсорні (зору, слуху, обаяння, осязання).
4. Психологічні (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, мови, емоцій, свободи).

В залежності від ступеня втрати працездатності особам, які визнані інвалідами, органи Державної служби медико-соціальної експертизи встановлюють групу інвалідності, а особам у віці до 16 років устанавлюється категорія "дитина-інвалід". У законодавчому порядку передбачені три групи інвалідності залежно від ступеня втрати працездатності.

До першої групи інвалідності належать особи, які за станом здоров'я повністю нездатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, абсолютно залежні від інших осіб або, які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду. Друга група інвалідності призначається особам, які мають стійкі, визначеної важкості функціональні порушення в організмі, внаслідок захворювань, травм або уродженим дефектом, що призводять до значного обмеження життєдіяльності людини, при збереженій здатності до самообслуговування, однак не викликають потреби в постійному сторонньому нагляді, догляді чи допомозі. Інваліди даної групи можуть виконувати ту чи іншу роботу в спеціально створених умовах. Третя група інвалідності призначається для осіб, які мають помірно виражене обмеження життєдіяльності, що визначається порушеннями в організмі, зумовлені захворюванням, наслідками травм або уродженими дефектами частковою втратою можливостей до повноцінної трудової діяльності.

До показників, які характеризують інвалідність відносять:

- коефіцієнт загальної інвалідності ($K_{ін}$)

$$K_{ін} = \frac{S_{ін}}{S} \times 10000$$

де $S_{ін}$ - кількість осіб, визнаних інвалідами; S - загальна чисельність населення.

- коефіцієнт первинної інвалідності (інвалідації) ($K_{п.ін}$)

$$K_{п.ін} = \frac{S_{п.ін}}{S} \times 10000$$

де $S_{п.ін}$ - кількість осіб, уперше визнаних інвалідами.

Статистика виробничого травматизму вивчає кількісні характеристики виробничого травматизму: число потерпілих при нещасних випадках на виробництві, у тому числі зі смертельним результатом, число днів непрацездатності в потерпілих на виробництві.

ТРАВМАТИЗМ НА ВИРОБНИЦТВІ характеризується числом осіб, що постраждали при нещасних випадках на виробництві із втратою працездатності на один робочий день і більше й зі смертельним результатом при виконанні ними трудових обов'язків на території підприємства, організації, а також при проходженні на роботу або з роботи на наданому підприємством транспорті.

Для характеристики травматизму на виробництві використовуються наступні показники:

Рівень травматизму на виробництві	$= \frac{\text{Чисельність потерпілих при нещасних випадках на виробництві із втратою працездатності на один робочий день і більше, включаючи потерпілих зі смертельним результатом}}{\text{Середньоспиксова чисельність працюючих}} \times 1000$
Рівень трав-матизму на виробництві зі смертельним результатом	$= \frac{\text{Чисельність потерпілих при нещасних випадках на виробництві зі смертельним результатом}}{\text{Середньоспиксова чисельність працюючих}} \times 1000$
Число людино-днів не працездатності розраховуючи на один потерпілого	$= \frac{\text{Число людино-днів непрацездатності в потерпілих при нещасних випадках на виробництві із втратою працездатності на один робочий день і більше, включаючи смертельний результат}}{\text{Чисельність потерпілих при нещасних випадках на виробництві}} \times 1000$
Матеріальні наслідки нещасних випадків на виробництві розраховуючи на один потерпілого	$= \frac{\text{Матеріальні наслідки нещасних випадків на виробництві}}{\text{Чисельність потерпілих при нещасних випадках на виробництві}} \times 1000$
Витрати засобів на охорону праці розраховуючи на одного працюючого	$= \frac{\text{Витрачено засобів на заходи щодо охорони праці}}{\text{Середньоспиксова чисельність працюючих}} \times 1000$

Одним із найважливіших чинників, які впливають на якість надання медичної допомоги населенню є забезпечення закладів охорони здоров'я кваліфікованими кадрами. Реформування охорони здоров'я передбачає перебудову правових, економічних та організаційних підвалин системи суспільних відносин, в першу чергу, між лікарем та хворим, державою і лікарем, а також державою і хворим. Вимагає перегляду і професійна та соціальна поведінка медичних працівників.

Досягнення поставленої мети вимагало вирішення таких задач:

- вивчення сучасного стану фахової підготовки і використання медичних кадрів;
- проведення аналізу забезпеченості та використання медичних працівників;
- порівняння класифікації медичних професій в Україні та за кордоном та переліку посад медичних працівників у відповідність до Міжнародної стандартної класифікації професій;

Об'єктом дослідження визначена фахова підготовка та використання медичних кадрів.

При аналізі захворювань, які призвели до смертельних випадків вивчається показник частоти захворювань, що призвели до летального випадку як відсоткове відношення кількості хворих до кількості померлих. При аналізі захворюваності за даними про причини смерті використовуються загальні та спеціальні коефіцієнти. До загальних відносять:

Кількість померлих за звітний період на 1000 жителів

Спеціальні:

Коефіцієнт смертності від хвороби як відношення кількості померлих від певної хвороби на 1000 жителів

Коефіцієнт смертності у залежності від статі, віку, професії тощо як відношення кількості померлих за аналізований період осіб певної статі (віку, професії) на 1000 жителів цієї групи

Коефіцієнт структури причин смертності як процентне відношення кількості померлих від певних захворювань до загальної кількості померлих.

У структурі загальної смертності населення перше місце займають хвороби органів кровообігу. На другому місці стоять онкологічні захворювання і на третьому – травми та хронічні захворювання.

Джерела даних про охорону здоров'я

Джерелами інформації статистики охорони здоров'я є:

- первинні документи (медичні картки, журнали, реєстри);
- державна статистична звітність;
- вибірккові та спеціально організованя обстеження.

Державна статистична звітність медичних та медико-профілактичних закладів є обов'язковою незалежно від організаційно-правових форм та форм власності. Форми

статистичної звітності затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я № 731 від 08.10.2009 р. і представлені у таблиці 3.1.

Центр медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України створено наказом Міністерства охорони здоров'я № 72 від 22.04 92 р. Він координує діяльність територіальних інформаційно-аналітичних центрів медичної статистики та лікувально-профілактичних закладів щодо збору, обробки та аналізу медичної статистичної інформації, впроваджує міжнародну систему обліку статистики.

В основу діяльності центру медичної статистики згідно наказу МОЗ №48 від 03.03.98 р., покладено такі завдання:

- централізоване збирання, оброблення та аналіз статистичної інформації про стан здоров'я, надання медичної допомоги населенню, та ресурси охорони здоров'я і їх використання.
- розроблення і впровадження сучасної статистичної методології, яка базується на результатах наукових досліджень, міжнародних стандартах і рекомендаціях.
- забезпечення достовірності, об'єктивності, оперативності та цілісності статистичної інформації, її відповідності завданням реформування галузі.

Відповідно до покладених на нього завдань, Центр медичної статистики організовує збирання статистичних звітів від управлінь охорони здоров'я обласних (міських) держадміністрацій, науководослідних інститутів, закладів освіти, диспансерів та спеціалізованих медсанчастин.

Таблиця 3.1

Зведені державні та галузеві звіти за 2009 рік, які подаються до Центру медичної статистики МОЗ України

№ з/п	Назва звіту	Форма
1	"Звіт про захворювання на злоякісні новоутворення"	форма № 7
2	"Звіт про захворювання на активний туберкульоз"	форма № 8
3	"Звіт про захворювання, які передаються переважно статевим шляхом, грибові шкірні захворювання і коросту"	форма № 9
4	"Звіт про захворювання, які передаються переважно статевим шляхом, грибові шкірні захворювання і коросту"	форма № 9-к (коротка)
5	"Звіт про захворювання осіб з розладами психіки та поведінки"	форма № 10
6	"Звіт про захворювання осіб з розладами психіки та поведінки через уживання психоактивних речовин"	форма № 11
7	"Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають у районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу"	форма № 12
8	"Звіт про штучне переривання вагітності"	форма № 13
9	"Звіт про медичне обслуговування населення, що підлягає включенню у Державний реєстр України осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС"	форма № 15
10	"Звіт про захворювання та причини інвалідності й смерті населення, що підлягає включенню у Державний реєстр України осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС"	форма № 16
11	"Звіт про медичні кадри"	форма № 17
12	"Звіт про дітей-інвалідів віком до 18 років, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу, будинку дитини або інтернатному закладі"	форма № 19
13	"Звіт лікувально-профілактичного закладу"	форма № 20
14	"Звіт про медичну допомогу вагітним, роділлям і породіллям"	форма № 21
15	"Звіт про медичну допомогу роділлям, породіллям, новонародженим та дітям першого року життя (щоквартальна)"	форма № 21-А
16	"Звіт станції швидкої медичної допомоги"	форма № 22
17	"Звіт фельдшерсько-акушерського пункту"	форма № 24
18	"Звіт будинку дитини"	форма № 25

19	"Звіт про медичну допомогу дітям"	форма № 31-здоров
20	"Звіт щодо осіб, які мають розлади психіки через уживання психоактивних речовин"	форма № 32-здоров
21	"Звіт про хворих на туберкульоз" (щоквартальна)	форма № 33-коротка
22	"Звіт про хворих на туберкульоз"	форма № 33-здоров
23	"Звіт про контингент хворих на сифіліс, гонококову інфекцію, інші хвороби, які передаються статевим шляхом, грибкові шкірні хвороби та коросту"	форма № 34-здоров
24	"Звіт про хворих на злоякісні новоутворення"	форма № 35-здоров
25	"Звіт про лікування призовників"	форма № 36-здоров
26	"Звіт щодо проведення судово-психіатричних експертиз"	форма № 38-здоров
27	"Звіт про допоміжні репродуктивні технології"	форма № 41-здоров
28	"Звіт бюро судово-медичної експертизи (судово-медичного експерта)"	форми № 42-здоров
29	"Звіт санаторію"	форма № 44-здоров
30	"Звіт про мережу та діяльність медичних закладів"	форма № 47-здоров
31	"Звіт про надання медико-генетичної допомоги"	форма № 49-здоров
32	"Звіт про число травм та отруєнь серед дорослих, дітей підліткового віку (15-17 років включно) та дітей віком 0-14 років включно"	форма № 50-здоров
33	"Статеві-вікова чисельність потерпілих внаслідок аварії на ЧАЕС".	форма № 60-здоров

Центр медичної статистики України на основі отриманої інформації, збирає та узагальнює дані і випускає довідники за такими напрямками:

- "Показники здоров'я населення та використання ресурсів охорони здоров'я в Україні"
- "Стан здоров'я жіночого і дитячого населення та надання їм медичної допомоги"
- "Показники лікувально-профілактичної допомоги хворим шкірними і венеричними захворюваннями в Україні"
- "Основні показники інвалідності та діяльності медико-соціальних експертних комісій України"
- "Наркологічна допомога населенню України"
- "Порівняльні дані про розповсюдженість ТВС та ефективність діяльності протитуберкульозних закладів України"
- "Психіатрична допомога населенню України"
- "Показники діяльності онкологічної, рентгенологічної та радіологічної служб України"
- "Показники лікувально-профілактичної допомоги підліткам та їх захворювань"
- "Інформаційний бюлетень показників захворюваності з тимчасовою непрацездатністю трудящих України"
- "Діяльність дитячих обласних лікарень"
- "Діяльність дорослих обласних лікарень"
- "Показники діяльності станцій (відділень) швидкої медичної допомоги України"
- "Показники здоров'я та надання медичної допомоги потерпілим від наслідків аварії на ЧАЕС"

Крім Центру медичної статистики установи та організації забезпечують подання звітності до:

- ДУ «Український інститут стратегічних досліджень» форми N 51-здоров "Звіт про роботу Центру здоров'я і лікувально-профілактичного закладу з питань формування здорового способу життя, гігієнічного виховання населення";
- Українського центру спортивної медицини - форми N 52-здоров "Звіт про медичне спостереження за особами, які займаються фізичною культурою та спортом";
- відділу медико-соціальної експертизи МОЗ України - форми N 14 "Звіт про причини інвалідності, показання до медичної, професійної і соціальної

- реабілітації", форми N 37-здоров "Звіт республіканської, обласної, центральної, міської медико-соціальної комісії";
- Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України: форми N 42-здоров "Звіт бюро судово-медичної експертизи (судовомедичного експерта)";
 - ДУ "Інститут нефрології АМН України" - форму N 67 "Звіт про кількість хворих, які перебувають на обліку з хронічною хворобою нирок (ХХН) або трансплантованою ниркою";
 - ДП "Державний фармакологічний центр МОЗ України" - форму N 69 "Звіт про випадки побічних реакцій при медичному застосуванні лікарняних засобів у лікувально-профілактичних закладах";
 - Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України: форму N 1 ВІЛ/СНІД "Звіт про осіб зі станами та хворобами, що зумовлені вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)" за 12 місяців та формою N 2 ВІЛ/СНІД;
 - Центральної санітарно-епідеміологічної станції МОЗ України (ЦЕС МОЗ України) форми N 2 "Звіт про окремі інфекції та паразитарні захворювання", форми N 5 "Звіт про профілактичні щеплення", форми N 6 "Звіт про контингент дітей і підлітків, яким здійснено щеплення проти інфекційних захворювань", форми N 18 "Звіт про фактори навколишнього середовища, що впливають на стан здоров'я населення", форми N 40-здоров "Звіт про роботу санітарно-епідеміологічної (дезінфекційної, протичумної) станції", форми N 46-здоров "Звіт про штати санітарно-епідеміологічної (дезінфекційної, протичумної) станції".

Зведена інформація про стан міжнародної системи охорони здоров'я містяться у річних випусках Всесвітньої організації охорони здоров'я – «World Health Statistics», та світового банку – «World Development Report». Більш детальну інформацію щодо окремих територій, країн та категорій населення, а також у динаміці та станом на певну дату можна отримати на відповідних сайтах міжнародних організацій.

Термінологічний словник

Амбулаторно-поліклінічна допомога – вид медичної допомоги населенню, які надають усі медичні заклади, що ведуть амбулаторний прийом. Сюди відносять поліклініки, амбулаторії, диспансери, поліклінічні відділення лікарняних закладів, лікарські пункти охорони здоров'я тощо.

Амбулаторія надає медичну допомогу хворим з однієї або декількох основних лікарських спеціальностей. Якщо заклад надає медичну допомогу із багатьох спеціальностей, то він називається - поліклінікою.

Аптека – особлива ланка охорони здоров'я, яка займається виготовленням, фасуванням, аналізом та реалізацією лікарських засобів і виробів медичного призначення та забезпечує ними населення, санаторно-профілактичні, лікувально-профілактичні та інші заклади охорони здоров'я, підприємств, установ і організацій. Центральною районною (міською) називається аптека, яка проводить адміністративне та організаційно-методичне керівництво аптеками району (міста).

Диспансер — спеціальний лікувально-профілактичний медичний заклад, що надає допомогу окремим групам населення та систематично проводить нагляд за станом їх здоров'я.

Епідемія – розповсюдження будь-якого інфекційного захворювання, що набуло значного розмаху на певній території.

Інвалідність - (від лат. *invalidus* - слабкий, немічний) порушення здоров'я пов'язане зі стійким розладом функцій організму, обумовлене захворюваннями або наслідками травм, що обмежує життєдіяльність й вимагає соціального захисту.

Лікар - медичний фахівець із повною вищою медичною освітою, який професійно займається підтримкою або відновленням людського здоров'я, через запобігання (профілактика), розпізнавання (діагностика) та лікування захворювань і травм. Це можливо завдяки ґрунтовним знанням з анатомії, фізіології, хвороб і лікування, науки медицини, його досвіту та практики — мистецтва медицини.

Лікар загальної практики забезпечує надання кваліфікованої первинної лікувально-профілактичної допомоги прикріпленому за сімейно-територіальним принципом населенню в обсязі кваліфікаційної характеристики лікаря із спеціальності "загальна практика - сімейна медицина" в умовах амбулаторно-поліклінічного закладу та вдома.

Медична сестра загальної практики є помічником лікаря загальної практики - сімейної медицини у наданні первинної лікувально-профілактичної допомоги прикріпленому за сімейно-територіальним принципом населенню в обсязі спеціальності "загальна практика - сімейна медицина" в умовах амбулаторно-поліклінічного закладу і вдома.

Медичний працівник – особа, яка пройшла професійну медичну підготовку відповідно до затверджених у встановленому порядку програм та має диплом встановленого взірця.

Медичні пункти (лікарські, фельдшерські), кімнати матері і дитини створюються на вокзалах, пристанях, станціях на залізничному, водному, повітряному і автомобільному транспорті і входять до складу відповідних закладів охорони здоров'я.

Обмеження життєдіяльності – відсутність можливості самостійно пересуватися, орієнтуватися, обслуговувати себе, спілкуватися, контролювати свою поведінку, навчатися або займатися трудовою діяльністю.

Пандемія - епідемія будь-якого інфекційного захворювання, що характеризується поширенням на території усієї країни, територію сусідніх держав, а в окремих випадках і багатьох країн світу

Поліклініка — багатопрофільний або спеціалізований лікувально-профілактичний заклад для надання медичної допомоги хворим як на місці, так і вдома. Вона можуть мати різний статус (базова поліклініка, відомча, міська, курортна, стоматологічна, фізіотерапевтична та ін.).

Санаторій – лікувально-профілактичний заклад призначений для лікування переважно природними (клімат, мінеральні води, грязі) та фізіотерапевтичними засобами, а також дієтою та дотриманням спеціальних режимів.

Санітарно-епідеміологічні станції організуються в сільських адміністративних районах та містах з метою контролю за додержанням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, попередження, виявлення та усунення шкідливого впливу небезпечних чинників на здоров'я людей та застосування

Спеціалізована лікарня - - лікувально-профілактичний заклад, призначений для надання стаціонарної медичної допомоги хворим з однієї лікарської спеціальності. Лікарня, де надається стаціонарна допомога з декількох спеціальностей називається багатопрофільною. Багатопрофільні і спеціалізовані лікарні усвоєму складі можуть мати поліклініку або амбулаторію.

Центральною районною (міською) лікарнею називається лікарня, на яку покладені функції управління охороною здоров'я місцевого органу державної виконавчої влади або одночасно функції управління охороною здоров'я місцевого органу державної виконавчої влади району (міста).

Фельдшерсько-акушерський пункт — пункт першої невідкладної допомоги та проведення санітарно-оздоровчих та протиепідемічних заходів, направлених на профілактику захворюваності і травматизму в малих поселеннях [України](#). Поширені майже в усіх [селах](#) та [селищах](#), є заміником [лікарень](#) та [амбулаторій](#). У сільських населених пунктах організуються дільничні лікарні або фельдшерсько-акушерські пункти.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «охорона здоров'я».
2. Що є об'єктом вивчення статистики охорони здоров'я?
3. Розкрийте основні завдання статистичного вивчення охорони здоров'я.
4. Вкажіть основні джерела фінансування та форми власності закладів охорони здоров'я.
5. Розкрийте структуру закладів системи охорони здоров'я.
6. Опишіть основні напрями діяльності лікувально-профілактичних, санітарно-профілактичних, фармацевтичних закладів та закладів медико-соціального захисту.
7. Дайте коротку характеристику Міжнародній класифікації хвороб.
8. Назвіть основні групи показників статистики охорони здоров'я та медичних послуг.
9. Дайте визначення загальних та спеціальних коефіцієнтів.
10. Які основні показники дитячої та материнської смертності?
11. Статистичне вивчення здорового способу життя.
12. Що належить до основних завдань Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України?
13. Назвіть основні публікації Центру медичної статистики.
14. Статистичне вивчення тимчасової непрацездатності.
15. Основні показники вивчення інвалідності.
16. Дайте визначення «епідемії» та «пандемії».

Тема 8. СТАТИСТИКА ОСВІТИ

16. Завдання статистичного вивчення освіти

Статистика закладів культури

Освіта – результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь і навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» (Гончаренко С.У. Енциклопедія освіти. К., 2008. –С. 962)

Освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави (Закон України «Про освіту» №1060-ХІІ, із змінами від 23 травня 1991 року).

Отже, під освітою розуміють цілеспрямовану пізнавальну діяльність людей направлену на удосконалення чи отримання знань. У сучасному світі в період глобалізації ключовими поняттями якості трудових ресурсів виступає рівень освіти, який повинен відповідати досягнутому рівню науково-технічного прогресу. Маючи високий рівень освіти людина краще почуватиметься на ринку праці.

Право на освіту задеклароване у ст. 53 Конституції України, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права та інших національних та міжнародних правових актах.

До основних завдань статистичного вивчення освіти належать:

- вимірювання освітнього потенціалу суспільства;
- вивчення процесів формування, використання та відмінностей освітнього потенціалу.
- додати

Основним джерелом інформації про рівень освіти населення є перепис населення. Його програма передбачає отримання достовірних даних про рівень освіти кожної людини, а також про заклади освіти, в яких вона навчається чи закінчила.

Важливим джерелом інформації про заклади освіти є державна статистична звітність, яка містить інформацію про стан роботи закладу освіти та його структурних підрозділів, чисельність, склад та рух учнів, студентів, дітей; професійну підготовку викладачів (педагогів та період їх роботи; дані про матеріальне забезпечення та фінансові показники діяльності освітнього закладу.

Центральним органом державної виконавчої влади у галузі освіти в Україні є Міністерство освіти і науки України.

У структурі освіти України виділяють:

- дошкільну освіту;
- загальну середню освіту;

- позашкільні освіти;
- професійно-технічну освіти;
- вищу освіти;
- післядипломну освіти; аспірантуру;
- докторантуру;
- самоосвіту.

Дошкільна освіта і виховання забезпечується у сім'ї та дошкільних навчальних закладах (яслах, яслах-садках, будинках, центрах розвитку дитини, дитячих будинках сімейного типу), а також у взаємодії зусиль сім'ї та дитячого дошкільного закладу.

Повна загальна середня освіта гарантується державою і є обов'язковою та здійснюється за державний кошт. Здобувається вона у середніх навчальних закладах трьох ступенів:

- перший – початкова школа, яка дає початкову загальну освіти;
- другий – основна школа, яка забезпечує базову загальну середню освіти;
- третій – старша школа, надає повну загальну середню освіти.

Для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації створені загальноосвітні школи-інтернати, дитячі будинки, санаторні школи-інтернати та інші навчальні заклади з повним державним утриманням.

Позашкільна освіта покликана забезпечити розвиток нових здібностей, талантів молоді людини для задоволення її інтересів та духовних запитів. Сюди відносять: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, клуби, спортивні школи, школи мистецтв, студії, мистецькі заклади тощо.

Професійно-технічна освіта проводиться на базі повної загальної середньої або базової загальної середньої освіти і покликана забезпечити навчанням та здобуттям професії згідно інтересів та уподобань людини. Професійно-технічну освіти забезпечують професійно-технічні училища, професійні ліцеї, центри професійної освіти та інші порівняні до них навчальні заклади.

Вища освіта забезпечує наукову професійну і практичну підготовку та перепідготовку і підвищення кваліфікації. За статусом розрізняють наступні рівні вищих навчальних закладів:

- перший – технікум, училище та інші навчальні заклади, які забезпечують отримання освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст;
- другий – коледж та інші навчальні заклади, які забезпечують отримання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр;
- третій і четвертий – інститут, консерваторія, академія, університет та інші навчальні заклади, які забезпечують отримання освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст або магістр.

Післядипломна освіта покликана удосконалити професійну підготовку людини, забезпечити оновлення та розширення професійних знань або отримання іншої спеціальності чи професії на базі отриманого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня. Післядипломну освіти забезпечують в академіях, інститутах, їх структурних підрозділах, професійно-технічних закладах, науково-методичних центрах, на базі відповідних організацій та підприємств.

У Законі України «Про освіти» виписано такі освітні рівні:

- початкова загальна освіти;
- базова загальна освіти;
- повна загальна середня освіти;
- професійно-технічна освіти;
- базова вища освіти;
- повна вища освіти.

В освітньо-кваліфікаційних рівнях виділяють:

- кваліфікований робітник;
- молодший спеціаліст;
- бакалавр;
- спеціаліст, магістр.

Фінансування освіти у цивілізованому світі розглядається як найбільш ефективне капіталовкладення у майбутнє нації. В Україні за часи незалежності видатки на освіту були значно нижчими від загальноєвропейських. В економічно розвинутих країнах світу видатки на освіту становлять 4,5 – 7 % ВВП. Згаданим Законом України «Про освіту» передбачено забезпечення бюджетних асигнувань на освіту не менше 10 % національного доходу, що становить приблизно 8 % валового внутрішнього продукту [Красняков Є.В. Державне фінансування не має бути залишковим./ Є.В. Красняков. // Рідна школа. – 2004. № 7-8. – С. 3-7].

У 2009 р. на всю освітню діяльність було виділено 6 % ВВП (13 млрд. грн.). На 2010 р. заплановано зменшити ці видатки на 1 млрд. грн., що становить менше 5 % ВВП. У структурі бюджетного фінансування освіти домінуюче місце займають видатки на загальну середню освіту (близько 40 %) та на вищу освіту (30 %), на дошкільну та професійно-технічну освіту близько 20 %. Постійне недофінансування освіти негативно впливає на рівень соціального захисту усіх учасників освітнього процесу та обмежує доступ талановитих людей до самореалізації.

Таблиця

Фінансування освіти

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	р	р	р	р	р	р	р	р.	р.
Видатки на освіту, млн.грн.	7085,5	9557,1	12269,0	14956,6	18300,4	25007,1	33000,4		
у % до ВВП	1,3	1,5	1,9	1,8	1,6	1,7	1,9		

Джерело: дані Держкомстату України

Систему дошкільної освіти складають дошкільні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, які забезпечують реалізацію права дитини на здобуття дошкільної освіти, її фізичний, розумовий і духовний розвиток, соціальну адаптацію, готовність продовжувати освіту. В законодавстві України передбачено такі типи дошкільних навчальних закладів:

1. Дитячі ясла — для дітей віком від двох місяців до трьох років.
2. Дитячі садки — для дітей від трьох до шести (семи) років.
3. Дитячі ясла-садки — для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років.
4. Дошкільні навчальні заклади сімейного типу передбачають виховання дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають у родинних стосунках.
5. Дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років. У них функціонують групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, з метою здійснення дошкільної освіти з урахуванням стану здоров'я, розумового, фізичного і психічного розвитку дітей.
6. Дошкільні навчальні заклади (дитячі будинки) інтернатного типу. Вони забезпечують розвиток, виховання, навчання та соціальну адаптацію дітей-сиріт

- і дітей, позбавлених батьківського спілкування, дітей дошкільного і шкільного віку, які перебувають у родинних стосунках і утримуються за рахунок держави.
7. Спеціальні та санаторні дошкільні навчальні заклади компенсуючого типу для дітей віком від двох до семи (восьми) років. Призначені для виховання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування й реабілітації.
 8. Центри розвитку дитини. Забезпечують фізичний, розумовий, психологічний розвиток і його корекцію, оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома.
 9. Будинки дитини. Створені для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від народження до трьох років.
 10. Дитячі будинки сімейного типу. У них виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського спілкування, віком від двох до вісімнадцяти років.

У 2010 р. в Україні нараховувалось 15,5 тис. дошкільних навчальних закладів, в яких перебувало 1,2 млн. дітей. Лише 56 % дітей віком від 1 року до 6 відвідують дошкільні навчальні заклади. Щодо дітей п'ятирічного віку, яким згідно законодавства передбачена обов'язкова дошкільна освіта, то дошкільною освітою охоплено 93,5 %.

Таблиця

Дошкільні заклади

Показники	Кількість закладів, тис.	В них місць, тис.	Кількість дітей у закладах, тис.	Охоплення дітей закладами, відсотків до кількості дітей відповідного віку
1990	24,5	2277	2428	57
1995	21,4	2014	1536	44
2000	16,3	1117	983	40
2005	15,1	1056	1032	51
2006	15,1	1063	1081	53
2007	15,3	1084	1137	54
2008	15,4	1110	1195	54
2009	15,5 ¹	1121 ²	1214	56

Показники діяльності дошкільних навчальних закладів:

- кількість закладів;
- кількість місць у закладах;
- кількість дітей у закладах;
- кількість дітей у закладах у розрахунку на 100 місць
- охоплення дітей закладами (у % до кількості дітей відповідного віку).

Таблиця

Загальноосвітні навчальні заклади

(на початок навчального року; тис.)

Кількість закладів	Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах	Випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами		Кількість вчителів
		закінчили школу II ступеня (одержали	закінчили школу III ступеня (одержали	

			свідоцтво про базову загальну середню освіту)	атестат про повну загальну середню освіту)	
1990/91	21,8	7132	696	406	537
1995/96	22,3	7143	639	361	596
2000/01	22,2	6764	720	475	577
2005/06	21,6	5399	649	515	543
2006/07	21,4	5120	595	485	537
2007/08	21,2	4857	561	467	531
2008/09	21,0	4617	546	427	524
2009/10	20,6	4495	317	391	522

Для характеристики діяльності загальноосвітніх навчальних закладів використовують ряд абсолютних та відносних показників:

- кількість закладів, одиниць;
- кількість учнів у денних закладах, тис. осіб;
- кількість учнів, які закінчили школу III ступеня, тис. осіб;
- кількість вчителів, тис. осіб;
- кількість учнів у розрахунку на один денний заклад, осіб;
- кількість вчителів у розрахунку на один денний заклад, осіб;
- кількість учнів денних закладів у розрахунку на одного вчителя, осіб.

Таблиця

Професійно-технічні навчальні заклади

	Кількість закладів	Кількість учнів, тис.	Прийнято учнів, тис.	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників, тис.
1990	1246	643,4	380,5	376,7
1995	1179	555,2	300,5	277,3
2000	970	524,6	307,3	266,8
2005	1023	496,6	314,2	286,6
2006	1021	473,8	303,7	289,3
2007	1022	454,4	299,2	285,1
2008	1018	443,6	288,1	269,6
2009	975	424,3	249,9	239,4

Таблиця

Вищі навчальні заклади

(на початок навчального року)

	Кількість закладів:		Кількість студентів у закладах, тис.		Прийнято студентів, тис.		Випущено фахівців, тис.	
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації

1990/91	742	149	241,0	174,5	228,7	136,9	757,0	881,3
1995/96	782	255	188,8	206,8	191,2	147,9	617,7	922,8
2000/01	664	315	190,1	346,4	148,6	273,6	528,0	1402,9
2005/06	606	345	169,2	503,0	142,7	372,4	505,3	2203,8
2006/07	570	350	151,2	507,7	137,9	413,6	468,0	2318,6
2007/08	553	351	142,5	491,2	134,3	468,4	441,3	2372,5
2008/09	528	353	114,4	425,2	118,1	505,2	399,3	2364,5
2009/10	511	350	93,4	370,5	114,8	527,3	354,2	2245,2

Основні показники діяльності вищих навчальних закладів освіти:

- кількість закладів;
- кількість студентів у закладах;
- прийнято студентів до закладів за рік;
- випущено фахівців закладами.

Міжнародною стандартною класифікацією освіти визначено 7 рівнів освіти:

- нульовий – дошкільна освіта для дітей від 3 років;
- перший – початкова освіта починається з 5-7 річного віку;
- другий – неповна середня освіта, як правило достатній рівень обов’язкової освіти;
- третій - середня освіта від 15-16 років і триває 2-5 років;
- четвертий – повна середня освіта, яка є обов’язковою для 5 рівня або забезпечує прямий вихід на ринок праці.
- п’ятий – вища освіта (1-а стадія);
- шостий – вища освіта (2-а стадія) забезпечує отримання найвищої кваліфікації з присвоєнням доктора філософії чи докторської степені.

У країнах Євросоюзу тривалість обов’язкового навчання становить 9-10 років і у більшості країн розпочинається із 5-6 річного віку.

Рівень грамотності в Україні згідно даних останніх переписів населення перевищив показник 99,9 %, який розраховується для осіб 6 років і старші. До неграмотних осіб за програмою перепису включали тих, хто не вмів читати.

Дані останніх проведених переписів на території України показують на підвищення рівня освіти населення (табл.).

Таблиця

Рівень освіти населення за переписами населення

(на 1000 осіб)

Рівень освіти	1979 р.	1989 р.	2001 р.
Повна вища	65	95	136
Неповна вища	119	179	285
Повна середня	225	285	349
Базова середня	222	172	160
Початкова	252	203	142

Дані перепису дозволяють проводити не тільки порівняльний аналіз рівня освіти населення, але й здійснювати порівняльний аналіз освітнього рівня різних соціальних груп: за віком, статтю, проживанням, видом економічної активності тощо.

За даними перепису обчислюють показники:

- кількості населення, що має вищу освіту (на 1000 осіб);
- кількості населення, яке має загальну середню освіту (на 1000 осіб);
- розподіл населення за освітнім рівнем;
- рівень освіти населення у віці 10 років і старші, що мають вищу та загальну освіту (на 1000 осіб);
- обчислюють частки осіб з вищою освітою по вікових групах.

За даними останнього перепису населення 2001 р. розподіл населення за освітою характеризувався даними (табл.)

Таблиця

Розподіл населення України за рівнем освіти

Освіта	Повна вища	Неповна вища	Повна загальна середня	Неповна загальна середня	Не мають початкової загальної	Неписьменні
осіб	5658192	8024682	15249889	13304905	3110813	269624
у відсотках до загальної чисельності	12,4	17,5	33,3	29,0	6,8	0,6

Статистика закладів культури

Культура — це сфера діяльності людей, в якій відбувається духовне життя людей, утверджуються норми моралі та моральні засади суспільного життя, виховуються глибокі і тверді переконання людей, віра їх в гідність, високе призначення, вирощується і наснажується особистість, вдосконалюються погляди на істину, формуються відношення людей між собою в умовах оновлення суспільного життя.

До основних завдань статистики культури та мистецтва відносять:

- вивчення стану та розвитку установ культури та мистецтва;
- визначення впливу зростання культурного рівня населення на рівень продуктивних сил, прогрес науки та техніки та інші явища матеріальної сфери.

Останні досягнення світової та вітчизняної культури представлені в закладах культури. Основними серед них виділяють: музеї, бібліотеки, клубні установи, ботанічні сади тощо, більшість яких створена та фінансується за підтримки держави.

Фінансування культури здійснюється на нормативній основі за рахунок державного і місцевих бюджетів, а також коштів підприємств, організацій, громадських об'єднань та інших джерел. Законодавчо передбачені витрати на розвиток культури в розмірі не менше 8 % національного доходу України. У сфері культури держава частково або повністю звільнює від сплати податків творчі спілки, національно-культурні товариства, фонди, асоціації, інші громадські об'єднання.

На кількість закладів культури визначальний вплив мають такі показники: чисельність населення держави та розселення по території, кількість сільських населених пунктів, кількість міст різної чисельності, склад, структура населення регіонів за різними ознаками — віковими, професіональними, соціальними тощо. Для кожної окремої групи закладів використовуються відповідні нормативи забезпеченості населення послугами. Зіставлення прогнозних показників обсягу послуг і фактичних показників до прогнозного

періоду з нормативами дозволяє визначити рівень задоволення потреб населення в послугах закладів культури, його динаміку.

Діяльність бібліотек та їх можливості щодо обслуговування читачів оцінюють залежно від технічного стану приміщень, їх площі, кількості відділів, кількості місць у читальних залах та руху бібліотечного фонду за допомогою показників:

- 1) кількість бібліотек та їх розподіл за територіальною ознакою;
- 2) доступність бібліотечної мережі — кількість бібліотек у розрахунку на 10000 осіб або кількість населення, що припадає на одну бібліотеку;
- 3) обсяги друкованої продукції бібліотечних фондів у друкованих одиницях;
- 4) книгозабезпеченість населення — кількість книжок та журналів у бібліотечних фондах на 1 жителя (читача);
- 5) надходження і вибуття друкованої продукції із бібліотечних фондів;
- 6) кількість книговидач — кількість книжок, виданих одному читачу;

Потреби в бібліотеках визначають за нормативами забезпеченості виходячи з чисельності жителів на одну бібліотеку окремо для міста і села.

Згідно визначення Міжнародної Ради Музеїв (ICOM) музей – це неприбуткова постійно діюча інституція, яка служить суспільству і його розвитку та відкрита для відвідувачів. Музей збирає, зберігає, досліджує й експонує з метою навчання та розваги предмети, які свідчать про природне і культурне оточення людини.

Більш ніж 12 млн. пам'яток історії зберігається у фондах українських музеїв. За даними громадських експертів нині в Україні діє близько 5 тисяч музеїв (в Польщі- 1075, Австрії – 1600, Великобританії – 1811). При цьому лише 470 українських музеїв знаходяться в державній та комунальній власності. Точну кількість вітчизняних музеїв на даний момент неможливо визначити, так як в Україні не існує чіткої системи обліку музеїв, крім того музеї підпорядковані різним відомствам, які не координують свою діяльність у даній сфері. Значна частина бюджетного фінансування витрачається на видатки споживання: 85% бюджету музею йдуть на зарплату працівників, 15% — на сплату комунальних послуг (у цивілізованих країнах на оплату праці виділяють лише 5-10% від загального бюджету) (Чупрій Л. В. Стан та проблеми музейної справи в Україні.)

Сучасна класифікація розрізняє музеї за типами і профілями. Тип музею визначається виходячи із суспільного призначення та мети діяльності. Виділяють три типи музеїв:

- 1) науково-освітні масові, або публічні, які призначені для широкого загалу громадян та іноземців.
- 2) науково дослідні, або академічні, які призначені для спеціалістів і мають вузькоспеціальний характер.
- 3) навчальні розраховані для учнів і студентів, які створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою.

Профіль музеїв визначається основним складом його фондів та зв'язком з тією чи іншою галуззю науки, мистецтва або виробництва. З огляду на це виділяють: історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі (художні), меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві.

Законом України "Про музеї та музейну справу" за своїм профілем виділено такі музеї: **історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо.**

Музеї історичного профілю збирають, зберігають, вивчають і популяризують пам'ятки матеріальної та духовної культури українського народу.

Археологічні музеї у своїх збірках зберігають пам'ятки матеріальної культури від найдавніших часів до епохи середньовіччя, здобуті, як правило, під час археологічних робіт.

Краєзнавчі музеї займають найбільшу питому вагу серед музеїв України. **Краєзнавчі музеї** (музеї комплексного профілю) поєднують риси музеїв історичного і природничо-наукового профілю та збирають, зберігають, вивчають і експонують знаряддя праці, вироби місцевих промислів різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури, народної творчості тощо, що відображають природу, економіку, історію і культуру певного краю.

Музеї художнього профілю. Музеї цього профілю зберігають, вивчають і пропагують визначні твори живопису, графіки, скульптури, ужиткового мистецтва, а також народної творчості, ведуть велику дослідницьку і науково-освітню роботу.

Музеї природничо-історичного профілю збирають, зберігають, вивчають і експонують різноманітні природничі матеріали та відображають у своїх експозиціях найновіші досягнення природничих наук. Такі музеї тісно пов'язані з академічними, науково-дослідними інститутами і вищими навчальними закладами, діяльність їх має як науковий, так і навчальний цілі.

До музеїв інших профілів належать галузеві (техніко-економічні, сільськогосподарські, медичні, педагогічні тощо), або музеї, які створюються при відповідних відомствах і організаціях.

Науково-освітню діяльність музеїв вивчають за показниками: кількості відвідувань, екскурсій та прочитаних лекцій. обсяг фондів у співвідношенні до площі залів.

Організації, що здійснюють редакційно-видавничу діяльність, відносять до сфери виробництва, але показники їх діяльності розглядають як показники закладів культури.

Пов'язане це з тим, що продукція цих організацій має освітній характер (книжки, брошури, журнали, газети) і сприяє ознайомленню населення з досягненнями культури. Облік цієї продукції ведуть як за кількістю друкованих аркушів, так і за накладом. На підставі цих даних установлюють обсяг назви як відношення суми всіх аркушів до загальної кількості назв.

Найбільш тісний контакт з глядачем серед усіх закладів мистецтва забезпечує театр. Про роботу театру слід судити з двох точок зору:

кількісної та якісної. До кількісної відносять такі показники, як кількісної відносять такі показники, як кількість заходів, глядачів та сума зборів. Оцінити добір репертуару та постановку конкретних вистав дозволяють показники, за допомогою яких характеризують оновлення репертуару, заповненість глядачевого залу та ін.

За даними про відвідування кіносеансів обчислюють:

- 1) доступність кіномережі — кількість кіноустановок у розрахунку на 10000 осіб населення;
- 2) забезпеченість населення місцями в кінотеатрах — кількість місць у стаціонарних кінотеатрах у розрахунку на 1000 жителів;
- 3) середня кількість відвідувань кіносеансів.

Можливості показу кінофільмів забезпечуються також кіностудіями, де ці фільми знімають. Тому як редакції та видавництва, так і кіностудії хоч і відносять до сфери виробництва, але показники їх роботи є показниками закладів мистецтва, головним серед яких є випуск фільмів.

У сфері культури та мистецтва за видом надання послуг виділяють заклади:

- театральні-видовищні (театри всіх видів та жанрів, концертні зали, філармонії, цирку, кінотеатри та ін.);
- культосвітні (бібліотеки, музеї, виставочні зали та ін.);

- телебачення, радіомовлення;
- з виробництва друкованої продукції (книжкової, журнальної, газетної тощо).

В прогнозуванні розвитку театрального мистецтва розраховуються такі показники:

- кількість (мережа) театрів усіх жанрів і видів (драматичних, оперних, лялькових, дитячих та ін.);
- місткість театрів, тобто кількість місць у залах із виділенням комерційної місткості (кількості місць, на які можуть бути продані білети);
- показники, які характеризують обсяг, якість роботи театральних колективів — загальну кількість вистав, у тому числі стаціонарних (на основній сцені) і гастрольних;
- відвідування (завантаження) залів для глядачів, репертуарні показники та ін.

Одним із найважливіших показників ефективності роботи театральних колективів є показник відвідування (завантаження) залів для глядачів. Його розраховують як відношення фактичної кількості відвідувань до максимально можливої за формулою

де N_p — кількість відвідувачів за рік; M_t — місткість театрів; K_p — кількість вистав у рік.

Інший важливий показник якості роботи театральних колективів — це середня кількість глядачів на одну виставу. Він розраховується як множину комерційної місткості на прогнозовану кількість відвідувань у відсотках. Цей показник дає можливість виявити і характер потреб населення відносно театрального репертуару, і якість гри акторів.

Фінансовий показник виручка від реалізації квитків (касовий збір) обчислюється як добуток кількості проданих квитків на їх ціну.

Прогнозований обсяг капітальних вкладень на розвиток культури може бути розрахований за формулою

$$P_k = H_{\text{ЧМ}} + M_k,$$

де H — норматив питомих капітальних вкладень; ЧМ — число місць чи інших одиниць, які характеризують місткість культурного закладу; M_k — обсяг капітальних вкладень на модернізацію діючих об'єктів культури.

Важливим показником розвитку культури є прогнозована чисельність працівників, які мають бути зайняті в закладах культури. Цей показник розраховується за формулою:

$$P_k = t \text{Чоб},$$

де t — норматив перспективної чисельності працівників, зайнятих на одному об'єкті; Чоб — загальне число об'єктів культури.

Для визначення темпів культурного освоєння території використовують регіональний індекс культурного обслуговування. Його можна розрахувати за формулою

де — загальні витрати часу населення на відвідування j -го виду культурних закладів; K — число таких закладів.

Загальні витрати часу розраховують так:

де — час, витрачений на відвідування j -го виду культурних закладів за період T

населенням e -ї соціальної групи; — чисельність цієї групи; Z — кількість груп.

Структура цього індексу має на меті врахувати систему переваг, які фактично склалися у жителів певного регіону в культурному споживанні. Цей індекс можна використати для регулювання обсягу капітальних вкладень в культуру кожного регіону. Він визначає темп культурного освоєння території від нижньої межі культурного потенціалу — мінімальної кількості закладів культури до повного їх набору, від нижньої межі використання вільного часу, нормативного забезпечення соціальними гарантіями — до соціального обмеженого фонду часу.

У складі культосвітніх закладів важливе місце займає кіно, яке є найбільш масовим видом мистецтва. Забезпеченість населення кінообслуговуванням визначається як відношення чисельності глядачів до числа кіноустановок, де контингент глядачів визначається як сума всіх відвідувань кіномережі на даній території в попередній рік. Валовий збір коштів від кіно визначається множенням чисельності глядачів на середню вартість квитка.

Для передбачення процесів найкращого бібліотечного обслуговування розраховують такі показники, як:

задоволений попит — кількість книг, які видають одному читачу в середньому за рік;
обіг книг у бібліотеках — середня кількість видач книг за рік читачеві;
відвідуваність бібліотек — середня чисельність відвідування одним читачем за рік;
книгозабезпеченість — кількість книг у бібліотеці на одного жителя чи читача.

Потреби у фондах громадського користування обчислюються виходячи з контингенту читачів; виданні книги в середньому на читача; обігу книг; змін у тематиці і кількості екземплярів видань. Дані про фонди громадського користування використовуються для визначення асигнувань у бібліотеку, обсягів товарообігів книжної торгівлі, обсягу випуску книг, журналів, газет.

Потреби у фондах індивідуального споживання встановлюються виходячи з обсягу реалізації друкованої продукції в торговельній мережі, вибіркового обстеження, стану запасів книг.

Потреба в клубних закладах розраховується окремо для міського і сільського населення за нормативами забезпеченості на 1000 жителів або кількості населення на один клуб.

Потреба в продукції преси вивчається в розрізі навчальних закладів, бібліотек, наукових організацій і закладів з випуску книг, журналів, газет, іншої продукції з урахуванням змін у матеріальному, культурному і освітньому рівні життя населення; змін у бюджеті вільного часу; змін читацького попиту.

Потреби в підручниках розраховуються виходячи з контингенту учнів за класами; створення резервів; скупки і обміну старих підручників, їх запасів.

Гра́мотність (письме́нність) - традиційно визначається як вміння читати і писати або вміння використовувати **мову**, щоб читати, писати чи розмовляти.

Дошкільний навчальний заклад — заклад освіти дітей від двох місяців до шести (семи) років, який здійснює догляд, оздоровлення, виховання і навчання дітей.

Освітня політика – це діяльність держави з метою забезпечення функціонування та розвитку системи освіти.

Під **культурним просвітництвом** розуміється діяльність архівів, бібліотек, лекторіїв, освітня діяльність різних спеціальних навчальних закладів, відповідна клубна робота, деякі види пізнавального туризму.

Художня творчість– це діяльність закладів мистецтв (театрів, концертних організацій, філармоній, цирків), творчу діяльність профспілкових художників, скульпторів, майстрів художніх народних промислів, любительська творчість (дітей, підлітків, дорослих) тощо.

Використана література

Закон України «Про освіту» №1060-ХІІ, із змінами від 23 травня 1991 року

Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 № 2984-ІІІ // Відомості Верховної Ради.
– 2002. – № 20. – с. 134

Основними показниками соціального розвитку населення являються [2]:

1. показники грамотності населення – рівень грамотності визначається для населення від 9 років і старше, як частка населення, що вміє читати та писати;

2. рівень освіти населення – визначається для населення від 15 років і старше, розраховується за допомогою коефіцієнта освіти:

$$K_{\text{інт}} = \frac{\text{÷èñěî} \text{ _îñ}^3\text{á} \text{ _ùî} \text{ _ìà}^o \text{ _á}^3\text{äîî}^3\text{äíó} \text{ _îñ}^3\text{òó}}{\bar{S}} \cdot 1000\text{‰}$$

де \bar{S} - середня чисельність населення;

До розрахунку приймаються особи, що мають початкову, неповну середню, середню спеціальну, незакінчену вищу та вищу освіту.

Рівень освіти (письменності) є одним із базових показників при розрахунку індексу людського розвитку та визначається комбінацією двох показників - грамотності дорослого населення й охоплення населення трьома ступенями освіти (початковим, середнім та вищим);

1. Показники рівня освіти і грамотності:

Коефіцієнт грамотності = Ті, хто вміють читати і писати / Загальна чисельність населення у віці від 9 років
середнє число років навчання в розрахунку на одну особу;
освітній потенціал, який дорівнює кількості часу, витраченого населенням на навчання, та ін.

2. Показники контингенту осіб, що навчаються, і тих, які завершили освіту:

брутто-коефіцієнт охоплення освітою з виділенням ступенів освіти в групуванні за статтю, категоріями населення та регіонами:

Коефіцієнт охоплення = Чисельність тих, хто навчається освітою / Чисельність тих, хто згідно із законом міг би бути зарахований на навчання певного ступеня та інші.

3. Показники системи освіти та професійної підготовки з виділенням та аналізом джерел фінансування освіти.

4. Показники педагогічних кадрів порівняно з кількістю учнів.

Відсоток охоплення дітей дошкільними закладами розраховується як відношення чисельності дітей у дошкільних закладах до загальної чисельності дітей відповідного віку на початок наступного за звітним року.

Відділи освіти райдержадміністрацій та міськвиконкомів надають органам державної статистики статистичної звітності ф. 77- РВК “Звіт про кількість дітей шкільного віку”.

ЗВІТ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ Звіт вищого навчального закладу
на початок 20__ / __ навчального року
([20.08.2009 №318](#))

- I. Розподіл студентів за спеціальностями (напрямами підготовки) на 1 жовтня 20__ року**
- II. Розподіл студентів за курсами**
- III. Розподіл студентів за мовами навчання**
- IV. Розподіл студентів за віком**
- V. Результати прийому**
- VI. Педагогічні та науково-педагогічні працівники**
- VII. Підприємства громадського харчування**
- VIII. Наявність та використання учбово-лабораторних будинків та гуртожитків, бібліотек**
- IX. Використання стипендій**
- X. Джерела фінансування навчання студентів**
- XI. Навчання іноземних студентів**
- XII. Перелік відокремлених структурних підрозділів, включених до звіту**

ЗВІТ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ Звіт дошкільного навчального закладу
за 20__ рік

- I. Чисельність дітей
 II. Наявність груп і місць та загальна площа всіх приміщень на кінець року
 III. Відвідування дітьми дошкільного навчального закладу у звітному році
 IV. Наявність окремих приміщень та площа території на кінець року (наявність басейну, кількість місць у медичному ізоляторі)
 V. Штати на кінець року
 VI. Педагогічні працівники (особи) на кінець року
 VII. Мова роботи в групах

Число дошкольных учреждений	278	273	275	277	266
в них детей, человек	28831	29236	30223	30892	31034
Обеспеченность местами детей, находящихся в дошкольных учреждениях (на 100 мест приходится детей)	85	86	88	99	96
Охват детей дошкольными образовательными учреждениями	79,0	74,5	74,9	76,5	75,4
Число дневных общеобразовательных школ (на начало учебного года)	293	278	267	272	269
в том числе государственных	289	275	264	270	267
негосударственных	4	3	3	2	2
Численность учащихся в дневных общеобразовательных школах	81026	74640	69356	65818	64167
в том числе в государственных	80771	74480	69187	65678	64032
в негосударственных	255	160	169	140	135
Число вечерних (сменных) общеобразовательных учреждений	13	13	13	13	13
в них учащихся	3271	3115	2942	2870	2623
Число учреждений начального профессионального образования	20	18	16	16	16
в них учащихся	8704	8302	6757	6559	5852
Число средних специальных учебных заведений	15	14	15	15	14
Численность студентов в средних специальных учебных заведениях	13932	13973	13909	12898	12048
на 10000 населения	198,2	200,3	200,7	187	175

Принято студентов в средние специальные учебные заведения	5025	4584	4755	4377	3812
Выпущено специалистов из средних специальных учебных заведений	3863	3517	3735	3685	3488
на 10000 населения	54,9	50,2	53,7	53,4	51,0
Число высших учебных заведений ¹⁾	8	16	17	18	16
Численность студентов в высших учебных заведениях	21957	24137	25198	24515	24880
на 10000 населения	312,2	346,0	363,5	354,9	304,0
Принято студентов в высшие учебные заведения	5684	5898	6074	6070	6158
Выпущено специалистов из высших учебных заведений	3787	4338	4654	4324	4326
на 10000 населения	53,9	61,9	66,9	62,6	62,0

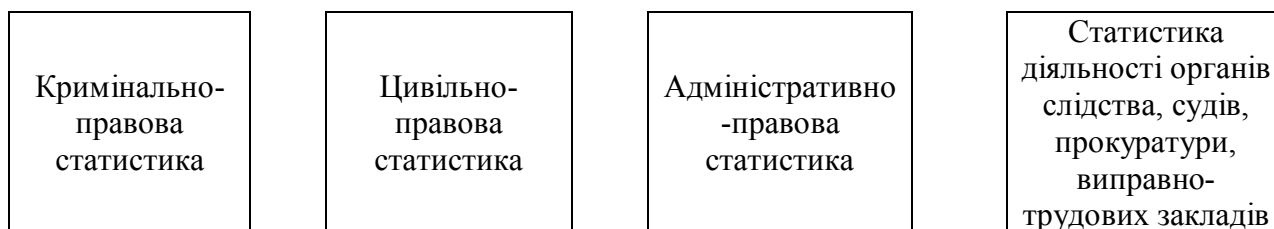
Правова статистика

1. *Предмет правової статистики*
2. *Основні поняття та категорії*
3. *Визначення основних показників правової статистики*
4. *Статистичний аналіз даних правової статистики*
5. *Особливості статистичної методології у правовій статистиці*

Основою правової статистики є суспільна наука, яка базується на загальних принципах теорії статистики і вивчає кількісну сторону масових суспільних явищ та процесів з метою виявлення їх якісного змісту, виявлення тенденцій та закономірностей розвитку.

Завдяки показникам правової статистики можна визначити рівень правопорушень у суспільстві, дати йому кількісне вираження, а також можна дати оцінку діяльності органам внутрішніх справ, прокуратури, судам, виправним закладам, нотаріатам та іншим органам, які здійснюють свої повноваження у цій сфері.

Галузі правової статистики

Кримінально правова статистика вивчає показники злочинності, судимості і діяльності органів боротьби із злочинністю та попереджень злочинних проявів та виправлення правопорушень. Вона охоплює такі основні сфери:

1. Діяльність органів розслідування (кількість відкритих кримінальних справ, зареєстрованих злочинів, кількість затриманих, арештованих, терміни розгляду, розкриваність, кількість повернутих справ та інше);
2. Діяльність органів судів (кількість розглянутих кримінальних справ, засуджених, звільнених від кримінальної відповідальності та покарання, виправданих, міри покарання, а також роботу касаційної та наглядових інстанцій, апеляційних судів тощо);
3. Виконання покарань, яка включає облік діяльності прокуратури за наглядом у місцях позбавлення волі та виправними закладами, також роботу судів з умовно-дострокового звільнення та заміни карань на інші.

Адміністративно-правова статистика веде облік адміністративних правопорушень за видами, суму завданої шкоди, способами адміністративного впливу, органами адміністративної юрисдикції.

Цивільно-правова статистика здійснює облік цивільно-правових спорів, які знаходяться у загальних та арбітражних судах, а також характеризує результати роботи цих судів

На сьогодні створені та використовуються різноманітні класифікації порушень. Розрізняють класифікації за

- 1) ступенем суспільної небезпеки (виділяють злочини і провини);
- 2) належністю норм права, які порушуються, до відповідних галузей права (кримінальні, цивільні, адміністративні, правопорушення у сфері трудового законодавства і інші);
- 3) колом осіб – особові і колективні;
- 4) за характером правових приписів – нормативно-правові і дисциплінарні;
- 5) в залежності від характеру цивільно-правового порушення – договірні і позадоговірні правопорушення;
- 6) правопорушення у сфері суспільного життя (в сфері соціально-економічних відносин, в суспільно-політичній сфері, в сфері побуту і дозвілля).

Злочинами вважаються правопорушення, з якими пов'язана найбільша небезпека для суспільства і особи, які посягають на суспільний лад, власність, економічні, політичні, культурні і особисті права людини. У кримінальному законодавстві наведено вичерпний перелік злочинів та виділяють такі види:

- 1) Особливо тяжкі злочини (умисне вбивство, бандитизм, державна зрада та ін.);
- 2) Тяжкі злочини (умисне тяжке тілесне пошкодження, контрабанда, розголошення державної таємниці та ін.);
- 3) Менш тяжкі злочини (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, зловживання владою або посадовим становищем тощо);
- 4) Злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки (глул над державною символікою, незаконне полювання тощо).

Проступки – це менш небезпечні для суспільства діяння. Вони посягають на цінності, що охороняються всіма іншими (крім кримінально-правових) нормами права – цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового тощо. Тому серед проступків розрізняють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін.

Система показників правової статистики охоплює спектр даних, які характеризують кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові явища та процеси, а також характеризують діяльність органів слідства, судів, прокуратури, виправно-трудова закладів.

показники кримінально-правової статистики містять дані про:

- кількість кримінальних справ у провадженні правоохоронних органів, їх рух та строки розгляду;
- чисельність осіб притягнутих до відповідальності, а також склад обвинувачених та виправданих;
- призначені вироками судів міри покарань, їх виконання.

Преступность - социально-правовое явление, включающее преступления, совершённые на конкретной территории в течение определённого периода времени, и характеризующееся количественными и качественными показателями.

Преступление – виновно совершённое общественно опасное деяние, запрещённое Уголовным кодексом Российской Федерации под угрозой наказания.

Зарегистрированное преступление – выявленное и официально взятое на учёт общественно -опасное деяние предусмотренное уголовным законодательством.

Лица, совершившие преступления – официально взятые на учёт органами внутренних дел лица, на которых заведены уголовные дела.

Преступность несовершеннолетних – совокупность преступлений, совершённых подростками, которым ко времени совершения преступления исполнилось четырнадцать, но не исполнилось восемнадцати лет.

Статистична звітність - це офіційний документ, що містить дані про діяльність організацій, підприємства, установи у вигляді заповненого формуляра (бланка таблиці), який подається у визначені строки за вказаною адресою.

Сутність статистичної звітності в правоохоронних органах як основної форми статистичного спостереження полягає в тому, що кожний міськрайлінорган внутрішніх справ, територіальні органи прокуратури, Служби безпеки, юстиції тощо за єдиними формами, затвердженими Державним комітетом статистики України, в установленому законом порядку представляють вищестоящому органу відповідні дані.

Статистична звітність включає низку різних статистичних показників, за допомогою яких забезпечується оперативний контроль за розвитком соціально-економічних процесів та оперативне керівництво відповідною діяльністю. Ця звітність представляє собою систему взаємопов'язаних показників, які характеризують діяльність правоохоронних органів, судів та органів юстиції, детально висвітлюють усі стадії кримінального та цивільного процесів.

Наказом Державного комітету статистики України від 26 лютого 1998 року № 86 затверджені такі форми державної статистичної звітності, які характеризують стан боротьби зі злочинністю:

- звіт № 1 «Про зареєстровані злочини» (піврічна);*
- звіт № 1-А «Про зареєстровані злочини і результати роботи» (місячна);*
- звіт № 1-03 «Про результати боротьби з організованими злочинними групами» (піврічна);*
- звіт № 2 «Про осіб, що вчинили злочини» (піврічна);*
- звіт № 2-А «Про осіб, що вчинили злочину які працювали на підприємствах, установах, організаціях» (річна);*
- звіт № 5 «Про виявлені злочини в сфері економічної діяльності» (піврічна);*

- звіт М 360 «Про результати боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» (квартальна).

Статистичні дані, за зазначеними формами звітності, Міністерство внутрішніх справ України за кожний звітний період в установленій термін надсилає Державному комітету статистики України.

Крім цього, Державним комітетом статистики України у 1997 році затверджена державна міжвідомча статистична звітність форми 1-«КОР» «Звіт про виконання Закону України «Про боротьбу з корупцією». Цей звіт складається щоквартально МВС України, Генеральною прокуратурою України, Службою безпеки України, Державною податковою адміністрацією України.

Він містить чотири розділи: адміністративна практика; види корупційних діянь та інші правопорушення; служби, які виявили корупційні діяння (за результатами розгляду протоколів); відповідальність за умисне невиконання своїх обов'язків по боротьбі з корупцією (ст. 11 Закону).

При цьому необхідно зауважити, що всі відомості у звіті представлені у розрізі суб'єктів корупційних діянь, органів, які ведуть боротьбу з корупцією, а також у розрізі корупційних діянь та спеціальних обмежень.

Статистичний звіт про виконання Закону України «Про боротьбу з корупцією» становить великий інтерес для аналізу стану протидії корупції, для оцінки роботи відповідних органів, які ведуть боротьбу із корупційними проявами.

Відомості про адміністративні правопорушення та осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності, відображаються у статистичному звіті форми № 1-АП. Цей звіт складається щорічно органами та посадовими особами, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення відповідно до вимог статей 218-244⁷ Кодексу України про адміністративні правопорушення або інших законодавчих актів.

При аналізі статистичних даних, що характеризують стан боротьби з адміністративними правопорушеннями, необхідно зважувати на те, що інші органи адміністративної юрисдикції, крім органів внутрішніх справ, не мають належного обліку адміністративних правопорушень. Часто він має відомчий характер і тому є неповним.

У зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій» наказом Державного комітету статистики України від 25 березня 2002 року № 135 затверджена форма державної статистичної звітності № 2 ГУАСМ «Звіт про результати роботи спеціальних підрозділів міліції для забезпечення працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, і по охороні установ судових експертиз».

Зведений звіт складається щоквартально з наростаючим підсумком і надсилається Головним управлінням адміністративної служби міліції МВС України Державному комітету статистики України до 10 числа після звітнього періоду.

У зв'язку із змінами у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві України з метою інвентаризації та удосконалення форм державних статистичних спостережень з питань правової статистики, наказом Державного комітету статистики України від 18 грудня 2002 року № 448, за поданням Генеральної прокуратури України, затверджені нові форми статистичної звітності:

- форма № П «Про роботу прокурора» (піврічна);
- форма № 1 -СЛ «Про роботу органів слідства» (квартальна);
- форма № 1-В «Звіт про зареєстровані злочини і події» (місячна).

Необхідність складання зазначених форм статистичних спостережень поширюється: № П - на прокурорів усіх рівнів; 1-СЛ - на слідчих і дізнавачів органів прокуратури, Міністерства внутрішніх справ України, податкову міліцію Державної податкової

адміністрації України та Служби безпеки України; № 1-В - на військовій прокуратурі регіонів та Генеральну прокуратуру України.

Система показників звіту ф. № П «Про роботу прокурора» побудована на основі Закону України «Про прокуратуру». Структура звіту сформована, відповідно, за галузями прокурорського нагляду. Звіт про роботу прокурора складається із семи розділів:

- розділ I - «Нагляд за додержанням законів щодо прав і свобод та захисту інтересів держави»;
- розділ II — «Нагляд за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю»;
- розділ III - «Підтримання державного обвинувачення в судах»;
- розділ IV - «Представництво інтересів громадян і держави в судах»;
- розділ V - «Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян»;
- * • розділ VI - «Розгляд звернень»;
- розділ VII - «Реалізація принципу гласності в діяльності органів прокуратури».

Перший розділ містить показники роботи прокурорів з питань нагляду за додержанням законів про соціально-економічні, політичні права і свободи громадян, міжнаціональні відносини, а також законів, що регулюють економічні відносини, про охорону навколишнього природного середовища про адміністративні правопорушення, про відповідальність за порушення митних правил і контрабанду, про державний кордон, з питань нагляду за додержанням законів на транспорті, про охорону прав неповнолітніх та з інших галузей законодавства.

У другому розділі відображаються дані про нагляд за додержанням законів органами дізнання і попереднього слідства, про ефективність і результативність прокурорського нагляду, стан законності при провадженні дізнання та слідства. У самотійній таблиці виділені показники про нагляд за додержанням законності в діяльності органів внутрішніх справ, служби безпеки, митних установ та прикордонних військ у стадії слідства та дізнання.

Дані про підтримання прокурором державного обвинувачення у кримінальних справах, внесення касаційних і окремих подань та принесення протестів відображаються у третьому розділі звіту.

Розділ четвертий складається з чотирьох таблиць, в яких відображаються показники про участь прокурора у розгляді справ судом, розгляд подань і протестів прокурора, а також дані щодо пред'явлення і розгляду позовів (заяв) прокурора у цивільному і арбітражному судочинстві.

П'ятий розділ містить дані щодо нагляду за додержанням законів у місцях Застосування заходів примусового характеру, ізоляторів, спеціальних приміщеннях, приймальниках-розподільниках для неповнолітніх. У цьому розділі відображаються показники роботи прокурора з питань нагляду за додержанням кримінально-виконавчого законодавства в слідчих ізоляторах МВС, а також тюрмах, у виправно-трудовах та виховно-трудовах колоніях, лікувально-трудовах профілакторіях, у психіатричних лікарнях тощо.

У шостому розділі враховуються всі скарги, заяви, листи та інші звернення громадян, депутатів і посадових осіб, пов'язані з порушеннями закону, які надійшли до прокуратури. Документом первинного обліку роботи прокурора з питань розгляду та вирішення скарг в органах прокуратури є статистична картка на скаргу.

Дані про кількість письмової інформації, направленої до Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Уряду Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, місцевих органів міністерств та державних комітетів, в обласні, районні, міські,

сільські, селищні ради та їх виконавчі органи про стан законності, правопорядку та захисту прав людини відображаються у сьомому розділі звіту.

Крім того, органи прокуратури, починаючи з січня 2003 року, складають такі форми державної звітності щодо діяльності органів слідства і дізнання:

- форма № 1-СЛ «Звіт про роботу органів досудового слідства (квартал ь н а);
 - форма № 1-СЛМ «Основні показники роботи органів слідства та дізнання» (місячна).
- Статистичний звіт форми № 1-СЛ «Звіт про роботу органів досудового слідства» складається з чотирьох розділів, які всебічно характеризують роботу слідчих апаратів:
- розділ I - Справи, з яких закінчено слідство органами прокуратури (без повторних);
 - розділ II - Робота слідчого апарату органів прокуратури;
 - розділ III - Затримано осіб в якості підозрюваних;
 - розділ IV - Дані про осіб, стосовно яких провадження закрито (без повторних) за реабілітуючих підстав;
 - розділ V - Зупинені справи (без повторних);
 - розділ VI - Додаткове розслідування (без додаткового направлення);
 - розділ VII - Результати додаткового розслідування».

Статистичний звіт форми № 1-СЛМ складається всіма органами прокуратури, органами внутрішніх справ наростаючим підсумком щомісяця і надсилається за підпорядкованістю органам вищого рівня до встановлених чисел після звітнього періоду.

Відділи статистики прокуратури областей узагальнюють і аналізують інформацію, що надійшла, готують аналітичні матеріали щодо структури і динаміки злочинності, ефективності роботи органів слідства та дізнання. Зведені дані відділи статистики подають до Генеральної прокуратури і обласного статистичного управління.

Статистична звітність у судах

Коротко зупинимося на статистичній звітності судів, яка висвітлює роботу судів з розгляду кримінальних і цивільних справ.

Основною ланкою судової системи України є місцеві загальні суди першої інстанції районні, районні у містах, міські та місько-районні суди. Саме тому статистична звітність судів загальної інстанції є найбільш розгалуженою і детальною.

Спільним наказом Державного комітету статистики України, Верховного Суду України та Міністерства юстиції України від 27 травня 2002 року № 206/90/44/5 затверджені так форми статистичних звітів про роботу судів загальної юрисдикції (крім господарських): № 1 - «Звіт про розгляд судами першої інстанції кримінальних справ»; № 1-А - «Звіт про розгляд судами справ про адміністративні правопорушення та осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності»; № 1-К - «Звіт про розгляд судами справ на виконання Закону України «Про боротьбу з корупцією»; № 1-Е - «Звіт про роботу касаційної інстанції Верховного Суду України з розгляду кримінальних справ щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі»; № 2 - «Звіт про розгляд цивільних справ судами першої інстанції»; № 3 - «Звіт про розгляд судами першої інстанції кримінальних справ»; № 4-А - «Звіт щодо звернення до виконання рішень судів у частині майнових стягнень»; № 6 — «Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, та види кримінального покарання»; № 7 - * «Дані з розрізі статей Кримінального кодексу України про кількість засуджених осіб»; № 8 - «Звіт про склад засуджених»; № 9 - «Звіт про кількість осіб, засуджених за скоєння злочинів у розрізі галузей господарства»; № 10- «Звіт про засуджених та види кримінального покарання»; № 11- «Звіт про склад засуджених, місце і час вчинення злочину»; № 11-А - «Звіт про засуджених за окремими галузями господарства»; № 12 - «Звіт про неповнолітніх

засуджених»; № 12-А - «Звіт судів щодо застосування до, неповнолітніх примусових заходів виховного характеру»; № 13 - «Звіт про неповнолітніх засуджених»; № 14 - «Судимість у розрізі військових формувань України»; № 16 - «Звіт про направлення до ЛТП»; № 17 - «Звіт про виконання Законів України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» в процесі провадження справ судами»; № 20 - «Звіт апеляційного суду про розгляд апеляцій в кримінальних справах»; № 21 — «Звіт апеляційного суду про розгляд апеляцій в кримінальних справах»; № 22 - «Звіт апеляційної інстанції про розгляд цивільних справ»; № 30 - «Звіт про розгляд кримінальних справ судом касаційної інстанції»; № 31 - «Звіт про розгляд кримінальних справ судом касаційної інстанції»; № 32 - «Звіт про перегляд судових рішень у кримінальних справах у порядку виключного провадження»; № 33 - «Звіт про розгляд цивільних справ судом касаційної інстанції»; № 34 - «Звіт про результати перегляду рішень, ухвал, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами»; № 35 - «Звіт про результати перегляду постанов Вищого господарського суду України в касаційному порядку Верховним Судом України».

Звіти складаються накопичувальним підсумком, шляхом підсумовування даних за відповідні звітні періоди: півріччя, рік.

Як бачимо, назва статистичних звітів значною мірою розкриває їх зміст, що допомагає орієнтуватися в отриманні необхідних даних для проведення статистичного або кримінологічного аналізу.

Зазначені **ЗВІТИ МІСТЯТЬ** показники, що характеризують не тільки кількість і характер судових справ, розглянутих судами, а і всебічні дані про засуджених, характер вироків та рішень судів, відомості про суми заподіяної шкоди та багато інших.

У переліку форм статистичної звітності, крім того, наведені форми звітності про роботу та розгляд судами кримінальних та цивільних справ у касаційному порядку, а також дані про роботу апеляційних судів.

Згідно з Указом Президента України «Про Положення про Державну судову адміністрацію України» від 3 березня 2003 року, на цей центральний орган виконавчої влади, крім інших, покладені завдання щодо вивчення практики організації діяльності судів, організації робіт і з ведення судової статистики, діловодства та архіву.

Статистична звітність в органах юстиції

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про державну статистику», наказом Державного комітету статистики України від 1 липня 2003 року № 198 затверджена форма державного статистичного спостереження № 1 «Звіт про роботу органів державної виконавчої служби» та Інструкція щодо її заповнення. Дія даного наказу поширюється на органи юстиції України. Збір, обробку та подання зведеної інформації покладено на Міністерство юстиції України, яке надсилає ці дані до Державного комітету статистики України на 40-й день після звітного періоду.

Статистичний звіт за формою № 1 «Звіт про роботу органів державної виконавчої служби» складається з трьох розділів:

- розділ А «Виконавчі провадження»;
- розділ Б «Провадження за сумами в грн.»;
- розділ В «Довідка».

До звіту заносяться всі дані про рух виконавчих документів, які надійшли на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) до районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів ДВС; грошові суми, обліковані в книгах обліку депозитних сум та коштів спеціального фонду виконавчого провадження на кінець

звітнього періоду; наслідки розгляду судами скарг на дії (бездіяльність) державних виконавців та інші дані, передбачені статистичною звітністю про роботу органів державної виконавчої служби. :

Крім цього, у звіті обліковуються виконавчі документи:

- а) про конфіскацію майна, видані на підставі вироків судів за кримінальними справами та постанов судів за справами про адміністративні правопорушення;
- б) про конфіскацію майна засуджених, виданих на підставі вироків судів за кримінальними справами;
- в) за судовими рішеннями та за рішеннями господарських судів про стягнення коштів до бюджету, у тому числі стягнення мита, штрафів, фінансових санкцій тощо;
- г) та інші.

У нотаріальних конторах основною формою державного статистичного спостереження є «Звіт про роботу державних та приватних нотаріусів» форма № 1 - нотаріат.

Структурно звіт складається з двох граф, одна з яких призначена для обліку роботи державних нотаріусів, друга - для обліку роботи приватних, а також 60 рядків - показників, які всебічно характеризують діяльність нотаріусів.

У звіті містяться дані про кількість державних нотаріальних контор, чисельність нотаріусів та їх консультантів, кількість підтверджених цивільних договорів (на будівництво; відчуження майна, земельних ділянок, транспортних засобів, приватизації; застави), видано СВДОЦТВ, засвідчено копій документів. Надаються дані про суми грошових коштів, отриманих за вчинення нотаріальних дій, розрахунки з бюджетом, Пенсійним фондом тощо.

Збір, обробка та подання зведеної інформації до Державного комітету статистики України покладено на Міністерство юстиції України. Звіт надсилається один раз на рік до 30 січня наступного за звітним роком.

З 1 січня 2003 року для відділів реєстрації актів цивільного стану наказом Державного комітету статистики України від 30 вересня 2002 року № 356 встановлена така статистична звітність:

- форма №97 «Про реєстрацію актів цивільного стану» (місячна);
- форма № 97-а «Про реєстрацію актів цивільного стану» (піврічна).

Указані форми державних статистичних спостережень є обов'язковими для всіх відділів реєстрації актів цивільного стану. Унесення до них будь-яких змін, а також запровадження додаткової звітності ? порушенням встановленого порядку неприпустимі.

Відділи реєстрації актів цивільного стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції на підставі записів актів цивільного стану, складених у відділі, а також тих, що подані виконавчими органами сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад, після закінчення звітнього місяця складають у трьох примірниках місячний звіт реєстрації народжень, смертей, шлюбів, розірвань шлюбу (ф. № 97).

Звіт за формою № 97 складається в цілому по району (місту) із зазначенням усіх сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад, які входять до складу цього району (міста). Перший примірник місячного звіту надсилається відповідно до відділу реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласного, Київського чи Севастопольського міських управлінь юстиції не пізніше 7-го числа наступного за звітним місяця. У цей самий термін другий примірник місячного звіту (ф. № 97) разом з другими примірниками записів актів цивільного стану, включених до звітів, а також лікарські свідоцтва про смерть, лікарські свідоцтва про перинатальну смерть та копії рішень суду про встановлення факту смерті надсилаються до місцевих органів

статистики. Третій примірник місячного звіту залишається у відділі реєстрації актів цивільного стану, який звітує. Відділ реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції на підставі поданих звітів про реєстрацію актів цивільного стану двічі на рік складає зведені звіти про реєстрацію актів цивільного стану (ф. № 97-а) і не пізніше 25 липня поточного року та 25 січня наступного за звітним року подає їх до Міністерства юстиції України. У зведений звіт включаються відомості лише в цілому на підпорядкованій території. За поданням Міністерства юстиції України, наказом Міністерства статистики України від 24 жовтня 1994 року № 225 затверджена і введена в дію форма державної статистичної звітності (річна) для адвокатських об'єднань «Звіт про роботу адвокатських об'єднань» № 1-Адв.

Ця звітність складається з двох розділів. У розділі «Юридична допомога» містяться дані про кількість виконаних адвокатом доручень щодо кримінальних та цивільних справ, а також доручень у судах, скільки оскаржено дій судових органів тощо. У другому розділі «Оплата праці адвокатів з державного бюджету» наводяться відомості про виплачені адвокатам грошові кошти з бюджету, а також дані про кількість проведених справ із звільненням громадян від оплати юридичної допомоги органами дізнання та слідства, суду, у тому числі за ст. 47 Кримінально-процесуального кодексу України.

Вимоги, що пред'являються до статистичних даних, та їх надійність

Використання у правозастосовній практиці правоохоронних органів об'єктивної статистичної інформації має велике значення.

По-перше, аналіз даних правової статистики дає можливість оцінити масштаб, динаміку, рівень злочинності та її структуру тощо.

По-друге, на підставі результатів аналізу розвитку злочинності приймаються відповідні управлінські рішення щодо розподілу сил та засобів боротьби зі злочинними проявами.

По-третє, за результатами аналізу статистичних даних розробляється система заходів, спрямованих на нейтралізацію і ліквідацію причин, які сприяють існуванню та розповсюдженню злочинності.

По-четверте, дані правової статистики певною мірою дають можливість судити про ефективність кримінального законодавства та діяльності правоохоронних органів.

З вищевикладеного випливає, що кримінально-статистична інформація повинна відповідати вимогам достовірності, повноти, змістовності та оперативності.

Достовірність та повнота статистичної інформації повністю залежать від рівня відповідальності зареєстрованої злочинності реальному криміногенному стану. Як відомо, боротьба зі злочинністю починається з реєстрації заяв, повідомлень та іншої інформації про злочин. На їх підставі порушується кримінальна справа або проводиться попередня їх перевірка, за результатами якої також може порушуватися кримінальна справа або виноситися постанова про відмову в порушенні кримінальної справи.

На перший погляд, ця сфера діяльності правоохоронних органів має формальний характер. Водночас, по суті - це оцінка роботи правоохоронців, діяльність, яка повною мірою зачіпає інтереси громадян, національної безпеки, держави та самих правоохоронних органів.

Для України, протягом останніх п'яти - семи років, об'єктивність та достовірність показників стану злочинності залишається однією з головних проблем, оскільки в цей період мало місце знищення соціального контролю над злочинністю.

Як можна говорити про щорічне скорочення злочинності (зареєстровано 641,9 тис. злочинів у 1995 році та 450,7 тис. злочинів у 2002 році, що становить 70,2% від рівня

1995 року) в країні, де криміналізована економіка, влада та суспільство в цілому і зруйновано професійне ядро правоохоронців оперативних служб, а серед тих, хто залишився, особливу стурбованість викликає зростання кількості правопорушень та корупційних діянь? Проте, тільки у жовтні 2003 року ці «здобутки» у боротьбі зі злочинністю були керівництвом МВС України піддані сумніву¹.

З певною долею упевненості можна судити про «напругу» та активність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю з даних таб. 3.

Таблиця 3

Співвідношення окремих показників злочинності в Україні у 2002 р.

Показники	2002 р.
Розглянуто заяв та повідомлень про злочини (згідно зі ст. 97, 430 КПК України), тис. заяв: - з них прийнято рішення про відмову в порушенні кримінальної справи, тис. заяв - у відсотках від загальної кількості, %	1698,8 971,3 57,2
Зареєстровано злочинів, тис. злочинів - у відсотках до кількості розглянутих заяв, %	150,7 26,5
Виявлено осіб, тис. чоловік	270,3
Засуджено осіб, тис. чоловік - у відсотках від числа виявлених осіб, %	194,2 71,8

Як свідчать дані таблиці, у 2002 р. щодо майже 60% зареєстрованих заяв та повідомлень про злочин відмовлено в порушенні кримінальної справи і, відповідно, в реєстрації злочинів. Аналогічною була ситуація і в попередні роки. Залишається лише сподіватися на те, що більшість відмовлень у відкритті кримінальних справ була обґрунтованою. Хоча прокурорська практика свідчить про те, що в процесі наглядової діяльності прокуратури викривається чимало випадків приховування злочинів від реєстрації.

Окрім незареєстрованих злочинів, коли працівники правоохоронних органів, які отримали заяву про злочин, не реєструють і не розслідують його, виділяються й такі, як незаявлені злочини та неустановлені злочини.

До незаявлених злочинів відносять злочини, що насправді мали місце, але потерпілі, свідки та інші громадяни, котрі про них обізнані, не повідомляють про них з різних причин. На думку експертів, їх кількість становить понад 60% від злочинів, що фактично вчинені².

Неустановленими є такі злочини, щодо яких працівники правоохоронних органів здійснили відповідні попередні слідчі дії і за певних причин (обставин) не установили у вчиненому діянні подію або склад злочину та зняли його з обліку. До таких також відносять злочини реально вчинені, але не доведені.

Таким чином, можна з великою долею упевненості твердити, що реальна злочинність за своїм масштабом значно більша за статистично обліковану. А тому, враховуючи те, що це соціальне явище спричиняють негативні обставини економічного, політичного, організаційно-управлінського, матеріально-технічного, фінансового, професійно-

¹ Газ. «Іменем Закону», від 3.10.-9.10.2003, № 41.

² Луїєєв В. В. Контроль над преступностью: надежны ли показатели? // Государство и право.- 1995, № 7.

кадрового характеру, маємо всі підстави піддати сумніву надійність сучасних тенденцій у боротьбі зі злочинністю.

Наступною проблемою, і водночас наступним чинником, що впливає на достовірність та повноту даних, які характеризують стан боротьби зі злочинністю, є такий показник роботи правоохоронних органів, як розкриття злочинів. Для органів внутрішніх справ України рівень розкриття злочинів у 2002 році дорівнював у межах від 64,9% по злочинах, вчинених з використанням вибухових речовин, до 98,1% по злочинах у сфері обігу наркотичних засобів. У середньому по Україні рівень розкриття злочинів -83,3%.

Оцінюючи ситуацію, що склалася у боротьбі зі злочинністю, Міністерство внутрішніх справ України пропонує «роботу блоку кримінальної міліції оцінювати за результатами розкриття і розслідування злочинів, скоєних за умов неочевидності»³. Безумовно, це крой вперед. Але якщо, всупереч презумпції невинуватості, правоохоронні органи будуть і далі звітувати про розкриття злочинів (навіть скоєних в умовах неочевидності) з моменту передачі кримінальної справи до суду, а не після винесення судом обвинувального вироку, очікувати суттєвих змін на краще у вирішенні цієї проблеми марно.

Важливою вимогою щодо статистичної інформації є її змістовність, яка визначається системою показників у статистичній звітності, а також програмою спостереження. В органах внутрішніх справ, прокуратури та судах статистична звітність дозволяє певною мірою оцінити стан злочинності, її структуру, характеризувати з позиції кримінології особу злочинця тощо.

Як відомо, в нашій країні боротьбу зі злочинністю веде ціла система правоохоронних органів, функції, зміст і методи яких суттєво відрізняються один від одного. А це значною мірою визначально впливає на особливості обліку злочинів та осіб, що їх вчинили, оскільки цей облік здійснюється на різних стадіях кримінального процесу.

З іншого боку, єдність карної політики вимагає від правоохоронних органів і судів єдиного обліку злочинів, а відтак - максимально повної передачі об'єктивної інформації від одної до другої ланки органів кримінальної юстиції.

Таким чином, змістовність статистичної інформації передбачає єдність показників, що характеризують злочини і злочинців, та відмінність показників, що характеризують особливості оперативно-службової діяльності того чи іншого правоохоронного органу.

Для здійснення ефективного управління у боротьбі зі злочинністю велике значення мають швидкість та своєчасність отримання статистичної інформації. Звідси випливає, що статистична інформація повинна задовольняти такій вимозі, як оперативність. У сучасних умовах ця вимога повністю реалізується введенням у діяльність правоохоронних органів комп'ютеризації обліку.[>]

Крім того, необхідно пам'ятати, що кримінально-статистична інформація має також й інші особливості, які треба враховувати при її аналізі, а саме:

- складність і невизначеність меж об'єкта правової статистики (зокрема, кримінального характеру). Злочинність є найбільш складним соціальним явищем як за своєю природою, так і за способами отримання інформації про неї;
- невідповідність даних про злочини і злочинців у часі моменту вчинення злочинів. Як відомо, статистичні дані відображають стан проблеми на момент розслідування злочинів, виявлення злочинців, розгляду справ в суді тощо;
- незбіг у часі інформації про злочини та інформації про злочинців. Злочини можуть бути вже зареєстровані, а відомостей про особу злочинця ще може не бути;
- уточнення інформації про злочини осіб, що вчинили злочин, та злочинців тощо від початку розслідування, розгляду справи в суді та після вступу вироку в законну силу.

³ Газ. «Іменем Закону», від 3.10.-9.10.2003, № 41

Більш того, зміни в ці дані можуть вноситися судами після перегляду справи в наглядовому порядку.

Всі ці особливості об'єкта правової статистики необхідно враховувати в ході статистичних спостережень. Лише за таких умов статистична інформація дасть можливість правильно оцінити стан злочинності, виявити тенденції її розвитку, розробити заходи для її протидії.

Специфічною особливістю правової статистики є наявність зворотного зв'язку між результатом аналізу та первинними статистичними даними. Прикладом такого зв'язку може бути скорочення (зменшення) злочинності в окремому районі, місті, області, яке відображено у статистичній звітності. Такий стан можна пояснити двома причинами: посиленням боротьби правоохоронних органів зі злочинністю та приховуванням злочинів від реєстрації з боку співробітників правоохоронних органів. І навпаки, зростання кількості викритих злочинів, відображене у звітності, можна пояснити як послабленням профілактичної роботи та боротьби з нею, так і цілеспрямованою роботою правоохоронних органів по виявленню раніше необлікованих кримінально-караних діянь.

У таких випадках, коли дані правової статистики не дають можливості конкретно та однозначно зробити той чи інший висновок щодо розвитку злочинності, необхідно аналіз статистичних даних доповнювати результатами вивчення фактичного стану боротьби зі злочинністю на місцях. Результати таких перевірок, безумовно, впливають на об'єктивність оцінки діяльності правоохоронних органів.

2 Административно-правовая статистика осуществляет учет административных правонарушений по их видам, причиненному ущербу, характеру административных взысканий, органам административной юрисдикции, административному судопроизводству.

3 Гражданско-правовая статистика осуществляет учет гражданско-правовых споров, находящихся на разрешении общих и арбитражных судов, результатов деятельности последних по стадиям гражданского судопроизводства, значение которого за последние годы постоянно возрастает.

Она включает в себя статистику:

а) судов общей юрисдикции, специализированных судов и мировых судей по рассмотрению гражданских дел, их число, характер, порядок и сроки прохождения, решения по делам первой, второй и надзорной инстанций, ошибки и нарушения законов при рассмотрении дел и другие показатели;

б) аналогичные сведения о деятельности арбитражных судов по решению экономических и иных споров по первой, апелляционной, кассационной и надзорной инстанциями;

в) исполнения судебных решений;

г) о составе судов, присяжных, народных и арбитражных заседателей.

Особое место в гражданско-правовой статистике занимают сведения о нарушении прав человека, выявляемые в Конституционном Суде РФ, в федеральных судах общей юрисдикции, в конституционных (уставных) судах субъектов Федерации и в Комиссии по правам человека при Президенте РФ, где все имеющиеся данные, как правило, обобщаются.

2.3 Методы юридической статистики

1 Метод массового статистического наблюдения заключается в изучении большого количества правонарушений, что позволяет выявить объективные закономерности в сфере преступлений, в правоприменительной деятельности судов, прокуратуры, милиции и других правоохранительных органов. Для получения объективных результатов статистическое наблюдение должно охватывать либо всю (генеральную) совокупность изучаемых явлений, либо такую ее часть, которая была бы достаточно представительной (репрезентативной) и позволяла бы сказать, что результаты, выявленные на основе неполных данных, имеют такую-то ошибку.

2 Сводка и группировка данных наблюдения – следующий метод (этап) юридической статистики. Его сущность заключается в сведении и группировке данных, полученных путем статистического наблюдения, по тем или иным признакам, для того чтобы каждая группа представляла собой определенную качественную однородность. Например, совокупность изученных преступлений группируется по объектам посягательства (против личности, экономики, государства и др.), по содержанию мотивации (корыстные, насильственные и т.д.) или по субъектам преступлений (полу, возрасту, социальному положению, прежней судимости). Сводка и группировка данных позволяет увидеть структуру изучаемых

81

явлений, их сходства и различия. Данный метод позволяет увидеть единство количественного и качественного в той или иной совокупности.

3 Статистический количественный анализ позволяет выявить закономерности и взаимосимости массовых правовых, криминологических и социологических явлений. Результаты статистического исследования на этом этапе выражаются в процентах, коэффициентах, индексах и других обобщающих показателях, не включающих в себя частные, индивидуальные или случайные отклонения. В них раскрываются основные тенденции, типичные черты, корреляции, характеристики.

4 Всесторонний качественный анализ правовых количественных явлений применяется на всех

этапах статистического исследования. Он предполагает глубокое уяснение сущности анализируемых процессов на базе теоретических положений гражданского, уголовного права, криминологии и др. с последующим углублением теории этих наук и совершенствованием юридической практики.

2.4 Значение юридической статистики для юридической науки и практики

Юридическая статистика обеспечивает:

- 1) изучение криминологической характеристики преступности, а совместно с социологией – уголовного права – и изучение некриминализованной преступной деятельности;
- 2) изучение причин и условий преступлений;
- 3) изучение криминологической характеристики личности правонарушителей;
- 4) прогнозирование преступности и индивидуального преступного поведения;
- 5) планирование и организацию борьбы с уголовно-наказуемыми деяниями;
- 6) проверку эффективности борьбы с преступными проявлениями.

КОНТРОЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

- 1 Что понимается под юридической статистикой и какие задачи она решает?
- 2 Что является математической основой юридической статистики?
- 3 Основные отрасли юридической статистики.
- 4 Методы исследования, используемые в юридической статистике.
- 5 Роль юридической статистики в повышении правопорядка и обеспечении законности в обществе.

5 Абсолютные и относительные величины и их применение в юридической статистике

5.1 Понятие абсолютных и относительных величин

Абсолютные показатели – величины суммарные, подсчитанные или взятые из сводных статистических отчетов без всяких преобразований. Они получаются в итоге сложения значений признаков различных юридически значимых явлений в результате их сводки и группировки.

Абсолютные показатели

– это именованные числа. Они выражают размеры качественно определенных социально-правовых или

криминологических явлений (гражданских исков, браков, разводов, преступлений, заключенных, при-

чин, несовершеннолетних правонарушителей и т.д.) в присущих им единицах измерения.

Эти единицы

могут быть натуральными (численность обвиняемых, вес изъятых наркотиков) и денежными (ущерб

или вред, рассчитанный в рублях или иной валюте).

Абсолютные показатели являются базовыми.

Относительные величины в статистике представляют собой важные обобщающие показатели, которые раскрывают числовую меру соотношения двух сопоставляемых статистических величин. При исчислении относительных величин наиболее часто сравнивают две абсолютные, но можно сопоставлять и средние, и относительные величины, получая новые относительные показатели.

Абсолютная величина, с которой сравниваются другие величины, называется основанием или базой сравнения, а сравниваемый показатель – величиной сравнения.

В юридической статистике применяются следующие виды относительных величин:

- 1) Относительные величины распределения.
 - 2) Относительные величины интенсивности.
 - 3) Относительные величины динамики.
 - 4) Относительные величины, характеризующие выполнение плана.
 - 5) Относительные величины степени и сравнения.
- К относительным величинам примыкают индексы.

5.2 Относительные величины распределения (структуры)

Отношения, характеризующие структуру совокупности, или отношения распределения, – это пространственная относительная величина, выражаемая в процентах отдельных частей совокупности изученных явлений (преступлений, преступников, гражданских дел, исков, причин, мер предупреждения и т.д.) к их общему итогу, принимаемому за 100 %.

Структура преступности (преступников) раскрывает соотношение групп или видов преступлений в общей совокупности учтенной преступности, либо соотношение различных категорий лиц, совершивших преступления, в общей структуре выявленных правонарушителей. Учтенная преступность или выявленные правонарушители берутся за определенный период времени (год, квартал, месяц) на определенной территории (страна, регион, город). Структура преступности измеряется в абсолютных (именованных числах) и относительных (процентах, долях, коэффициентах) показателях, которые характеризуют преступность не только с количественной, но и с качественной стороны.

Для оценки некоторых структурных показателей криминологии иногда используют вспомогательный коэффициент поражаемости преступностью различных групп и слоев населения. Данный показатель представляет собой отношение удельных весов преступников из определенной категории граждан ко всем гражданам данной категории в структуре населения.

5.3 Относительные величины интенсивности

Отношение части к целому, или отношение интенсивности, представляет собой обобщающую относительную величину, которая позволяет выявить распространенность определенного признака в наблюдаемой совокупности.

Интенсивность преступности представляет собой сложный качественно-количественный параметр криминологической обстановки в стране, регионе, районе или населенном пункте, указывающий на уровень преступных проявлений, темпы их роста или степень общественной опасности (тяжести).

Интенсивность преступности характеризуется коэффициентом преступности, т.е. числом преступлений на 100 или 10 тыс. жителей, и рассчитывается по формуле

$$КП = \frac{П \cdot 100\ 000}{Н},$$

где П – абсолютное число учтенных преступлений; Н – абсолютная численность всего населения.

Оба показателя берутся в одном и том же территориальном и временном объеме. Число преступлений обычно рассчитывается на 100 тыс. населения. Но при малых числах преступлений и населения (в городе, районе, на предприятии) КП может рассчитываться на 10 тыс. или на 1 тыс. жителей.

При необходимости расчета коэффициента преступности за несколько месяцев года, используется следующая формула

$$КП_n = \frac{П_n \cdot 12 \cdot 100\ 000}{Н_n},$$

где П_n – абсолютное число преступлений, зарегистрированных за n месяцев; 12 – постоянный коэффициент, равный 12 месяцам в году; 100 000 – размерность коэффициента преступности; Н – абсолютная численность всего населения; n – число месяцев, за которые производится расчет коэффициента.

5.4 Относительные величины динамики

Отношения, характеризующие динамику, представляют собой обобщающие относительные вели-

чины, показывающие изменение во времени тех или иных показателей юридической статистики: числа браков, разводов, предъявленных исков, рассмотренных гражданских дел, штатной численности судей,

93

прокуроров, следователей, учтенных преступлений, выявленных правонарушителей, осужденных и оправданных лиц, лиц, арестованных в порядке избрания меры пресечения, заключенных и т.д.

За временной интервал обычно принимается год. Но изменение преступности и других юридически значимых явлений может отслеживаться по пятилетиям, что сглаживает их динамику, по кварталам, месяцам и даже дням, что дает возможность выявить все имеющиеся колебания. Выбор интервала зависит от цели и характера изучения юридически значимых явлений.

За основание (базу), равное 1, или 100 %, принимаются сведения об изучаемом признаке определенного года, который был чем-то характерен для изучаемого явления.

Данные базового года выполняют роль неподвижной базы, к которой процентируются показатели последующих лет. Задачи статистического анализа часто требуют ежегодных (или по иным периодам) сопоставлений, когда за базу принимаются данные каждого предыдущего года (месяца или другого периода). Такие относительные показатели называются величинами, вычисляемыми цепным способом (данные каждого последующего года сопоставляются с данными предыдущего и показатели динамики образуют как бы непрерывную цепь). Подобная база называется подвижной.

Отношение, характеризующее динамику преступности, – один из ее комплексных качественно-количественных показателей. Оно отражает изменение во времени как состояния (уровня) преступности (количественный показатель), так и ее структуры (качественный показатель).

К динамике преступности относятся территориальные изменения преступных проявлений: в одних субъектах федерации преступность интенсивно растет, в других – сокращается, в третьих – имеется относительная стабильность, в четвертых регистрируется ее качественное изменение и т.д. Особое место в динамике занимают изменения в уровне латентной преступности. Рост удельного веса латентной преступности (скрытой) – серьезный симптом ухудшения криминологической обстановки в стране или регионе. Латентная преступность не имеет официального учета. Но социологические и статистические

методы ее установления в количественных величинах дают возможность более или менее адекватно отслеживать ее в целом и по отдельным видам преступлений. Динамика уровня и структуры преступности, имеющая относительно устойчивый и продолжительный характер, свидетельствует не только о негативных или позитивных изменениях, но и о важных тенденциях и даже закономерностях изменения преступности, на основе которых можно прогнозировать ее развитие на ближайшее будущее.

Тенденции раскрывают основную направленность развития явления и его отдельных видов в прошлом, настоящем и как прогноз в возможном будущем. Тенденции преступности раскрываются на основе динамики уровня преступности в целом, а также ее отдельных групп и видов на основе динамики структурных сдвигов внутри самой преступности.

5.5 Относительные величины, характеризующие выполнение плана

Планы строятся на прогнозах и предположениях. Они не являются догмой в условиях меняющейся ситуации. Тем не менее их выполнение требует постоянного анализа. В противном случае они утрачивают свою организующую функцию. Особое общегосударственное значение приобрел анализ выполнения плана в правоохранительной деятельности в последние годы, когда ее стратегия и даже тактика предопределяются федеральными программами борьбы с преступностью.

Техника вычисления относительных величин выполнения планов проста – план принимается за базу (100 %), а фактическое его выполнение процентируется к плану.

5.6 Относительные величины степени и сравнения

Относительные величины степени и сравнения позволяют сопоставлять различные показатели в целях выявления, какая величина и на сколько больше другой, в какой мере одно явление отличается от другого или схоже с ним, что имеется общего и отличительного в наблюдаемых статистических процессах и т.д. Сравнительный анализ количественных показателей – один из важных приемов в юридической практике статистических обобщений.

1 Показатели распределения или структуры совокупности обычно измеряются в процентах удельных весов и открывают большие возможности для сопоставлений.

2 Показатели отношения части к целому, или отношения интенсивности, чаще всего измеряются в коэффициентах (в числе преступлений, осужденных, дел, исков и т.д.) на 100 тыс. населения. Этот относительный показатель был разработан не только для более объективной оценки массовых явлений, но и для сравнения несопоставимых абсолютных величин. Несопоставимые сведения о деятельности юридических учреждений, гражданском и уголовном судопроизводстве, судимости, преступности, правонарушаемости, зафиксированные в разных странах, регионах, районах и населенных пунктах, после пересчета на население становятся более или менее сопоставимыми и сравнимыми.

5.7 Индексы

В широком понимании слово «индекс» означает любой обобщающий показатель, характеризующий изучаемое явление. В статистике индекс понимается как обобщающий показатель двух или более совокупностей, состоящих из элементов, которые не поддаются суммированию. Это необходимо как для оценки положения дел, так и для сравнительного изучения. В таких или аналогичных случаях рассчитываются специально разработанные показатели – индексы. Индексы делятся на индивидуальные, групповые, агрегатные (совокупные) и исчисляются в долях, процентах, размах, коэффициентах.

Индивидуальным индексом при оценке преступности или результативности деятельности какого-либо юридического учреждения может быть отношение уровня наблюдаемого явления текущего периода к уровню того же явления сравнимого (базового) периода.

Для расчета индекса тяжести совокупности преступлений можно использовать следующую формулу

$$\text{ИТП} = \frac{\sum \text{ПТ} \square \text{БТ}}{\sum \text{Пб} \square \text{Бб}},$$

где ИТП – индекс тяжести преступлений; $\sum \text{ПТ}$ – сумма преступлений текущего периода; БТ – баллы тяжести преступлений (они должны быть одни и для текущего, и для базового периода); $\sum \text{Пб}$ – сумма преступлений базового периода.

При расчете агрегированного индекса судимости берутся числа осужденных, в отношении которых

обвинительные приговоры вступили в законную силу, но также – по составам преступлений, им вменяемых.

Расчет индекса судимости, как и расчет индекса тяжести преступности, производится по формуле агрегатного индекса, но с некоторым уточнением единиц измерения.

$$\text{ИС} = \frac{\sum \text{ОТ} \square \text{БТ}}{\sum \text{Об} \square \text{Бб}},$$

где ИС – индекс судимости; $\sum \text{ОТ}$ – суммарное число осужденных в текущем периоде; БТ – баллы тяжести преступлений, выраженные в годах лишения свободы; $\sum \text{Об}$ – суммарное число осужденных базового периода, с которым производится сравнение.

КОНТРОЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

1 Что такое абсолютные величины и каково их значение в изучении материалов юридической статистики?

2 Дайте определение относительной величины в статистике и назовите основные виды относительных величин.

3 В чем различие между базовыми и текущими абсолютными величинами?

95

4 К какому виду относительных величин относится коэффициент преступности? Каковы способы расчета коэффициента преступности?

5 Что такое индекс? Какие виды индексов наиболее часто используются в юридической статистике?

КОНТРОЛЬНЫЕ ЗАДАНИЯ

1 Определить коэффициент преступности на 100 тыс. населения в Тамбовской области в 2000 г., при условии, что общая численность населения области равна 1,2 млн. человек, а количество зарегистрированных преступлений за данный период времени составило 6 тыс.

2 Известно, что в 1998 г. в г. Рассказово было совершено: 20 убийств, 100 краж, 80 грабежей, 150

хулиганств. Было осуждено за убийства 15 чел., за кражи 80 чел., за грабежи 70 чел., за хулиганства 120 чел.

В 1999 г. количество тех же преступлений составило соответственно: 30, 90, 70, 130, а количество осу-

женных соответственно: 25, 80, 65, 110. Необходимо определить индекс тяжести преступлений и индекс судимости.

8.1 Понятие о рядах динамики и их виды

В судах, органах прокуратуры, внутренних дел, налоговой полиции, таможенной службы, адвокатуре, нотариате и других государственных и общественных юридических учреждениях ведется многолетний непрерывный государственный и ведомственный учет преступности, судимости, административной правонарушаемости, гражданско-правовых споров, рождений, браков, смертей и других юридически значимых явлений. Это дает возможность по накопленным в течение десятков лет данным выявлять и отслеживать происходящие изменения во времени многих тысяч различных статистических показателей. Ежедневный, ежемесячный и ежегодный сбор огромного статистического материала был бы абсолютно неоправданным, если его всесторонне не анализировать по «вертикали» (структура, состояние, взаимосвязи) и по «горизонтали» (тенденции, динамика, сезонность), «назад» (ретроспектива, интерполяция) и «вперед» (экстраполяция, прогноз). Анализ динамики юридически значимых явлений за длительный период времени дает возможность понять их развитие в прошлом, настоящем и возможном будущем, оценить эффективность деятельности юридических учреждений и спланировать ее на перспективу.

Основная тенденция в изменении явлений во времени в статистической литературе, особенно зарубежной, нередко именуется трендом. Характер тренда изучаемого явления иногда очевиден при первом ознакомлении с динамическими рядами абсолютных показателей. Но чаще всего тенденции и закономерности развития явления проявляются в процессе различных преобразований рядов динамики с использованием относительных и средних величин.

Грамотный статистический анализ рядов динамики – залог объективных выводов об изучаемых статистических явлениях. Ряды динамики, или временные ряды, представляют собой ряды числовых значений конкретных статистических величин за какой-то определенный отрезок времени (месяц, квартал, год, пятилетка и т.д.). В ряду динамики имеются два основных показателя: показатель времени (шкала времени) и уровень ряда (шкала уровня ряда). Уровень ряда, обычно обозначаемый символом

«У», изначально выражен в абсолютных показателях, на основе которых в процессе аналитической работы рассчитывается множество производных обобщающих величин, относительных и средних.

Наглядно ряды динамики, как правило, излагаются в виде хронологических таблиц и графиков. В последних шкалы времени обычно располагаются на оси абсцисс, а шкалы уровня ряда – на оси ординат. В зависимости от вида приводимых в динамических рядах обобщающих показателей их делят на

103

ряды динамики абсолютных, относительных и средних величин. По характеру отражения реальных

ряды динамики делятся на моментные и интервальные, которые в свою очередь могут иметь множество

разновидностей: ряды темпов роста, темпов прироста, коэффициентов, индексов, средних квадратиче-

ских отклонений, дисперсии и т.д. Многие из этих показателей в той или иной мере рассматривались

нами в главах об абсолютных, относительных и средних величинах. В данной главе, специально посвя-

щенной рядам динамики, предстоит изложить интегральные особенности динамических рядов тех или

иных величин.

Моментные ряды характеризуют уровни изменения юридически значимых явлений на определен-

ные моменты времени (дата учета), например, на начало месяца, квартала, года или по состоянию на 1

января,

30 июня, 31 декабря и т.д. Типичные моментные ряды в юридической статистике – количество заклю-

ченных в колониях, тюрьмах, следственных изоляторах или число судей, прокуроров, следователей, ад-

вокатов, юрисконсультов в учреждениях, регионе, стране, взятые на какую-то дату за несколько лет.

Период между датами в моментных рядах называется интервалом ряда. Он может быть годовым, квар-

тальным, месячным. Особенностью моментного ряда является то, что его показатели, раскрывая то или

иное состояние, не могут суммироваться или укрупняться. Число судей, числящихся по состоянию на

1 января 1997 г., нельзя суммировать с числом судей, числящихся на 1 июля, т.е. на начало второго по-

лугодия данного года, или на 1 января 1998 г., поскольку это могут быть одни и те же штатные едини-

цы, если даже общее число судей как-то изменилось (некоторые судьи уволились или перешли на дру-

гую работу, а на их место или на вновь открывшиеся вакансии пришли новые).

142

Интервальные ряды характеризуют величину изучаемого показателя, полученного за какой-то период времени (интервал). В моментном ряду интервал – промежуток времени между датами учета сведений, а в интервальном ряду интервал – тот же промежуток времени, но за который обобщены приведенные сведения, когда они накапливались. Поэтому месячные данные можно суммировать по кварталам, квартальные – по годам, годовые – по пятилетиям и т.д. В моментном ряду величина уровня ряда не зависит от размера интервала. И на начало каждого месяца, и на начало каждого года общее число сотрудников прокуратуры в городе N может быть одним и тем же. В интервальном ряду величина уровня ряда существенно зависит от размера интервала. Число учтенных преступлений за год может быть (примерно) в 12 раз больше, чем за любой из его месяцев. Иногда говорят, что моментный ряд учитывает состояние на какой-то момент, а интервальный ряд отражает деятельность (совершение преступлений, борьба с преступностью, установление юридических фактов и т.д.), сведения о которой характеризуются накопительностью.

На основе рядов динамики абсолютных величин в моментном и интервальном рядах могут быть получены ряды динамики относительных и средних величин, что дает возможность многократно увеличить аналитические возможности динамических рядов. Ряды динамики, выраженные в относительных величинах (процентах, долях, коэффициентах, индексах) или в средних величинах (средней арифметической, средней геометрической, среднем квадратическом отклонении, дисперсии) иногда именуется динамическими рядами обобщающих величин. Это не совсем точно, поскольку суммарные абсолютные показатели, на основе которых рассчитываются относительные и средние величины, тоже являются величинами обобщающими.

8.2 Показатели анализа динамики

Динамические ряды могут состоять из какого-то n числа варьирующих уровней, которые как всякая статистическая совокупность могут быть выражены в тех или иных показателях.

Наиболее распространенные показатели – это абсолютный прирост или снижение (разность между последующими и предыдущими абсолютными суммарными величинами), темпы роста или снижения (изменения уровня ряда в процентах по сравнению с постоянным базовым показателем или пере-

менным показателем предыдущего уровня), среднегодовые темпы прироста или снижения (средняя геометрическая величина годовых темпов роста или снижения). Наряду с указанными показателями в

104

динамическом ряду может быть рассчитан средний уровень ряда. Он применим для любого ряда динамики, интервального и моментного, абсолютных, относительных и средних величин.

Для любых интервальных рядов, для интервальных и моментных рядов средних величин средний уровень ряда рассчитывается по правилам средней арифметической:

$$y = \frac{\sum_{i=0}^n U_i}{n},$$

где U_i – i -й – годовой уровень; $i = 1, \dots, n$ – число уровней.

Наличие среднего уровня ряда динамики позволяет рассчитывать среднее квадратическое отклонение отдельных уровней от общей средней (σ), а также коэффициент вариации (V).

Оперируя этими показателями, особенно в сравнительных исследованиях, можно найти отли-

чительные характеристики, которые при обычных сравнениях сопоставляемых динамических рядов не так очевидны.

8.3 Выравнивание динамических рядов

В юридической статистике не так часто можно встретить с плавно меняющимися или неизменными уровнями рядов динамики, особенно в наше сложное в правовом отношении время. Уровни динамики имеют заметные колебания. Эти колебания показателей динамики связаны с непоследовательностью проведения правовой реформы, недостаточным правовым обеспечением процессов переходного периода, противоречивостью действующего законодательства, формированием новых юридических подходов и многими другими причинами.

В условиях большой колеблемости показателей динамических рядов очень важно выявить три компонента динамики: 1) основные тенденции, выражающие долговременные изменения; 2) систематические, но кратковременные изменения; 3) несистематические случайные колебания, которые часто обу-

словлены субъективными и иными частными причинами.

Необходимость отделения наносного, случайного и временного от устойчивого и закономерного в уровнях динамических рядов диктуется потребностями изучения основных тенденций и закономерностей развития того или иного явления. С этой целью уровни рядов динамики подвергают различным математическим преобразованиям, которые позволяют выявить главные изменения уровней ряда.

Смыкание динамических рядов имеет особую актуальность в юридической статистике. Изменения законодательства, принципов и форм учета не позволяют дать единый динамический ряд сопоставимых показателей. Например, некоторое время в УК РСФСР был один перечень тяжких преступлений, в 1994 г. его существенно расширили, а в 1997 г., после вступления в силу УК 1996 г., принципиально изменили. В этих условиях обычный ряд динамики тяжких преступлений за 1991 – 1997 гг. не может быть составлен, так как имеющиеся данные несопоставимы.

Аналогичные трудности возникают при изменении единиц учета, территории и при других основаниях несопоставимости. Чтобы выявить общую тенденцию изменения уровня тяжких преступлений, можно осуществить смыкание рядов динамики. Покажем это на конкретном примере.

Таблица 3
Динамика тяжких преступлений в городе N (1991 – 1996 гг.)

Показатели	1991	1992	1993	1994	1995	1996
ЧИСЛО ТЯЖКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ:						
	52	60	78	80		
		150	155		167	
						105

старый перечень
новый перечень

Сомкнутый ряд, %	65	75	97,5	100,0	103,3	111,3
В % к 1991 г.	100,0	115,4	150,0	153,8	158,5	171,2

В табл. 2 мы имеем два фактических ряда: один (1991 – 1994 гг.) – по старому перечню тяжких преступлений, другой (1994 – 1996 гг.) – по новому, расширенному. Для смыкания этих несопоставимых

рядов мы принимаем уровень 1994 г. по старому и новому перечню за 100 % (за базу), а затем процентируем к ней влево – уровни преступлений по старому перечню и вправо – уровни преступлений по новому перечню. После этого мы можем принять относительный показатель 1991 г. за базу (за 100 %) и рассчитать относительные числа к новой базе по всем годам. Таким образом, мы получили сомкнутый динамический ряд, который более или менее точно раскрывает основную тенденцию роста тяжких преступлений в целом.

Сглаживание рядов динамики предполагает приближение их к основной тенденции, к тренду, способами укрупнения интервалов, скользящей средней, выравниванием по прямой, выравниванием по показательной функции, по параболе, при помощи ряда Фурье и другими методами.

8.4 Способы расчета сезонной динамики

Сезонные колебания свойственны абсолютному большинству юридически значимых явлений.

Некоторые сезонные волны имеют различные сдвиги по фазе и даже находятся между собой в

противофазе. В автономных системах деятельности это не имеет особого значения, а в зависимых

системах различия в сезонных колебаниях могут иметь отрицательные последствия.

Это замеча-

ние имеет прямое отношение к системе «преступность – борьба с преступностью».

Сезонные «пики» преступности в целом (некоторые виды деяний имеют свои «пики») чаще

всего падают на весну и осень, а точнее, на март и октябрь, а «провалы» регистрируются зимой

(декабрь-январь), т.е. в конце и в начале отчетного периода. В летние месяцы (июль) уровни пре-

ступности ниже, чем весной и осенью. Можно предположить, что уровень преступной деятельно-

сти как-то коррелирует с активностью работы правоохранительной системы, на которую заметное

влияние оказывает отпускной период. Неслучайно некоторые криминологи полагают, что учтен-

ная преступность – это не столько ее реальный уровень, сколько реальный уровень активности

правоохранительных органов. Чем он выше, тем выше и уровень учтенных деяний. Во всяком

случае этого нельзя исключать. На кривую сезонности преступности оказывает воздействие се-

зонная динамика других обстоятельств: криминальных мотиваций, работоспособности милиции,

показ полугодовых и годовых (отчетные периоды) «успехов» борьбы с преступностью, расслаб-

ленность правоохранительных органов в начале года и т.д.

Изучать сезонность юридически значимых явлений необходимо в интересах адекватной организа-

ции управленческой деятельности. Статистика выработала несколько способов определения сезонности.

Наиболее простой метод выявления и измерения сезонных колебаний – это расчет среднего уровня

(средней арифметической) изучаемых явлений по месяцам за год и сопоставление месячных данных со

средним уровнем. Это отношение уровней, выраженное в процентах, именуется индексом сезонности.

Он рассчитывается по формуле

106

$$ИС = \frac{У_m}{У} \cdot 100 \%,$$

где ИС – индекс сезонности; $У_m$ – уровень по месяцам (реальный); $У$ – средний уровень ряда за год.

Контрольные вопросы

- 1 Дайте определение тренда и приведите примеры трендов в статистике.
- 2 Что называют в динамике рядами динамики? Назовите их виды.
- 3 С какой целью исследуются данные рядов динамики правонарушений?
- 4 Что такое показатель анализа динамики? Какие виды показателей вы знаете?
- 5 Перечислите основные способы выравнивания динамических рядов.
- 6 Каким образом можно рассчитать сезонную динамику правонарушений?

Контрольные задания

1 Определить индексы сезонности преступлений в Тамбовской области в период с 1998 по 2000 гг. и выявить закономерности развития преступности. Данные приведены в следующей таблице.

Месяц	Число преступлений
-------	--------------------

	1998 г.	1999 г.	2000 г.
Январь	1023	1037	1042
Февраль	956	944	968
Март	1073	1061	1052
Апрель	1054	1069	1079
Май	1275	1290	1298
Июнь	1385	1398	1415
Июль	1372	1384	1397
Август	1424	1442	1460
Сентябрь	1401	1431	1420
Октябрь	1283	1306	1316
Ноябрь	1169	1148	1130
Декабрь	1087	1072	1098

9 СТАТИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ ЮРИДИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ

9.1 Понятие статистических взаимосвязей и причинности

107

Общественные явления, в том числе и юридически значимые, взаимосвязаны между собой, зависят друг от друга и обуславливают друг друга. Имеющиеся взаимосвязи реализуются в форме причинности, функциональной связи, связи состояний и т.д. Особая роль во взаимосвязях общественных явлений принадлежит причинности, т.е. частице всемирной связи, но не субъективной, а объективно реальной. Эта объективно необходимая связь, в которой одно или несколько взаимосвязанных явлений, именуемых причиной (фактором), порождают другое явление, именуемое следствием (результатом), и может быть названа причинностью.

Между причинностью в криминологии и в праве имеется не только общность, но и существенные различия. Причинная связь между криминогенными факторами и совершением преступления (причинами и преступностью) по времени предшествует причинной связи между общественно опасным дейст-

вием (бездействием) и преступными последствиями. Последней присущи главным образом динамические закономерности и функциональные связи, а между криминогенными факторами и преступным поведением в основном действуют статистические закономерности и корреляционные связи.

Любая закономерная связь предполагает повторяемость, последовательность и порядок в явлениях, но рассматриваемые связи проявляются по-разному: функциональные – в каждом единичном случае, а корреляционные – в большой массе явлений. Например, между ударом ножом и телесным повреждением существует прямая причинная функциональная связь (если, конечно, повреждение не осложнено заражением раны, неквалифицированной медицинской помощью и т.д.). Функциональная зависимость характеризуется тем, что изменение какого-либо одного признака, являющегося функцией, сопряжено с изменением другого признака. Эта взаимосвязь одинаково проявляется у всех единиц любой совокупности.

Причинная зависимость между каждым признаком-фактором и признаком-следствием характеризуется неоднозначностью: тот или иной признак-следствие изменяется под воздействием комплекса признаков-факторов, а каждому значению признака-фактора соответствуют (под влиянием других признаков-факторов) несколько значений признака-следствия. Поэтому связь между причиной (совокупностью причин) и следствием (преступлением или преступностью) многозначна и носит вероятностный характер.

Многозначность заключается не только в том, что каждое правонарушение (и правонарушаемость в целом) есть результат действия многих причин, но и в том, что каждая причина, взаимодействуя с тем или иным набором других причин, может порождать не одно, а несколько следствий, в числе которых – различные виды противоправного и правомерного поведения.

Вероятностная сторона многозначности причинной связи в криминологии и социологии права «стоит в том, что при замене какого-либо условия, даже при одной и той же причине, получается иной результат». Такая форма причинной связи, при которой причина определяет следствие не однозначно, а лишь с определенной долей вероятности, является неполной и называется корреляционной связью. Она отражает статистическую закономерность и действует во всех неавтономных, зависящих от постоянно меняющихся внешних условий системах с очень большим количеством элементов (факторов).

Между криминогенными факторами и преступностью существует прямая корреляционная связь (со знаком «+»). Например, чем выше уровень алкоголизации в обществе, тем выше преступность, причем преступность специфичная («пьяная»). Между факторами антикриминогенными и преступностью действует обратная корреляционная зависимость (со знаком «-»). Например, чем выше социальный контроль в обществе, тем ниже преступность. И прямые, и обратные связи могут быть прямолинейными и криволинейными.

Прямолинейные (линейные) связи проявляются тогда, когда с увеличением значений признака-фактора происходит возрастание или уменьшение величины признака-следствия. Математически такая связь выражается уравнением прямой (уравнением регрессии):

$$y = a + bx,$$

где y – признак-следствие; a и b – соответствующие коэффициенты связи; x – признак-фактор.

108

Криволинейные связи носят иной характер. Возрастание величины факторного признака оказывает неравномерное влияние на величину результирующего признака. Вначале эта связь может быть прямой, а затем – обратной. В юридической науке такие связи почти не изучались, а они наличествуют. Известный пример – связь преступлений с возрастом правонарушителей. Вначале криминальная активность лиц растет прямо пропорционально увеличению возраста правонарушителей (приблизительно до 30 лет), а затем с увеличением возраста преступная активность снижается. Причем вершина кривой распределения правонарушителей по возрасту сдвинута от средней влево (к более молодому возрасту) и является асимметричной.

Корреляционные прямолинейные связи могут быть однофакторными, когда исследуется связь между одним признаком-фактором и одним признаком-следствием (парная корреляция). Они могут быть многофакторными, когда исследуется влияние многих взаимодействующих между собой признаков-факторов на признак-следствие (множественная корреляция).

Парная корреляция давно находит применение в юридической статистике, а множественная

корреляция практически не используется, хотя в криминологии, деликтологии и социологии права многофакторные связи, можно сказать, доминируют. Это обусловлено рядом трудностей: ненастроенным учетом признаков-факторов, недостаточной математической, статистической и социологической подготовкой юристов и другими обстоятельствами объективного характера.

Корреляционные связи одних явлений с другими видны уже на первых стадиях статистической

обработки данных. Сводка и группировка статистических показателей, исчисление относительных

и средних величин, построение вариационных, динамических, параллельных рядов позволяют ус-

тановить наличие взаимосвязи изучаемых явлений и даже ее характер (прямой и обратный). Если,

построив вариационный ряд преступников по возрасту, мы обнаруживаем, что основные частоты

группируются в интервале молодежного возраста, у нас есть достаточные основания полагать, что

молодежный возраст – наиболее криминогенный. Хотя возраст (как мы установили в предыдущих

главах) и выступает не в своем собственном значении, а лишь как интегрированный выразитель

криминогенных условий, взаимодействующих с соответствующими возрастными изменениями

человека.

Дати вступ 0,5 сторінки

Система показників правової статистики охоплює спектр даних, які характеризують кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові явища та процеси, а також характеризують діяльність органів слідства, судів, прокуратури, виправно-трудоу закладів.

показники кримінально-правової статистики містять дані про:

- кількість кримінальних справ у провадженні правоохоронних органів, їх рух та строки розгляду;
- чисельність осіб притягнутих до відповідальності, а також склад обвинувачених та виправданих;
- призначені вироками судів міри покарань, їх виконання.

У статистиці окремо вивчаються дані про правопорушення залежно від ступеня їх соціальної небезпеки та заходів впливу держави та суспільства щодо порушників. Система показників правової статистики охоплює широкий спектр даних, які характеризують кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові явища та процеси, а також характеризують діяльність органів слідства, судів, прокуратури, виправно-трудова закладів.

Види правопорушень визначаються класифікаційними групами правопорушень за різними ознаками, які розмежовуються між собою:

за ступенем суспільної небезпеки (на злочини і провини);

за належністю норм права, які порушуються, до відповідних галузей права: кримінальні, цивільні, адміністративні, правопорушення у сфері трудового законодавства і інші;

за об'єктами посягань;

за суб'єктами;

за розповсюдженням;

за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони;

за процедурами їх розгляду.

За ступенем суспільної небезпеки правопорушення поділяються на злочини і проступки. Щодо їх поділу основним являється характер і ступінь суспільної шкідливості.

Суспільно небезпечні діяння, які несуть найбільшу небезпеку для суспільства і особи називаються злочинами. Кримінальний кодекс дає вичерпний перелік злочинів. До них відносять посягання на суспільний лад, власність, економічні, політичні, трудові, майнові, культурні і особисті права людини.

У Кримінальному законодавстві виділяють такі види злочинів:

1) Особливо тяжкі злочини (умисне вбивство, бандитизм, державна зрада та ін.);

2) Тяжкі злочини (умисне тяжке тілесне пошкодження, контрабанда, розголошення державної таємниці та ін.);

3) Менш тяжкі злочини (втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, зловживання владою або посадовим становищем тощо);

4) Злочини, що не становлять великої суспільної небезпеки (глуз над державною символікою, незаконне полювання тощо).

Менш небезпечні правопорушення, відповідальність за які не передбачено кримінальним законодавством, відносять до проступків. Проступки – менш небезпечні для суспільства діяння. Вони посягають на цінності, що охороняються всіма іншими (крім кримінально-правових) нормами права – цивільного, адміністративного, трудового, екологічного, фінансового тощо. Тому серед проступків розрізняють адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, конституційні, матеріальні та ін.

Адміністративним проступком вважається протиправна дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративне правопорушення багато в чому нагадує злочин – так само воно може бути спрямоване проти громадського порядку, власності, прав і свобод громадян тощо. Головною ознакою, за якою адміністративні правопорушення відрізняються від кримінальних злочинів, є менший ступінь суспільної небезпеки. Адміністративне правопорушення переростає у злочин: якщо адміністративний проступок набув ознак складу злочину; якщо адміністративне правопорушення вчинене вдруге.

Дисциплінарні проступки – це суспільно небезпечні вчинки, які заподіюють шкоду внутрішньому порядку діяльності підприємств, установ, організацій і тягнуть за собою дисциплінарну відповідальність. У Кодексі законів про працю визначено два види стягнень, що можуть бути накладені на працівників – догана і звільнення. Робота деяких категорій працівників пов'язана з підвищеним ризиком і небезпекою, що зумовлює потребу в додержанні чіткої дисципліни і порядку (залізничники, авіатори, митники та ін.)

Цивільно-правові проступки – це суспільно небезпечні порушення майнових і пов'язаних з ними особистих відносин, які регулюються нормами цивільного, трудового, сімейного, фінансового, аграрного права. На відміну від злочинів, цивільні проступки не мають вичерпного переліку у законодавстві, а їх юридичні наслідки тягнуть за собою правовідновлюючі заходи (невиконання обов'язків за цивільно-правовим договором). Цивільно-правова відповідальність носить в значній мірі компенсаційний характер.

Головна мета цивільно-правової відповідальності, на відміну від кримінальної і адміністративної – не покарання чи перевиховання, а відшкодування завданих збитків, оскільки цивільне порушення завдає шкоди насамперед конкретній фізичній чи юридичній особі.

Конституційні проступки – завдають шкоди державному ладу; його об'єктом є закріплені Основним Законом порядок організації та діяльності органів державної влади і глави держави, порядок утворення інших органів держави, форма правління та устрій держави, отже, об'єктом такого проступку можуть ставати форма або апарат держави; ним можуть бути також конституційні права людини.

Новим видом правопорушення являються податкові проступки – суспільно небезпечні протиправні діяння, які порушують права і законні інтереси суб'єктів податкових правовідносин. За їх здійснення встановлена юридична відповідальність.

Матеріальні проступки – суспільно небезпечні протиправні вчинки, які складаються в винному нанесенні збитків майну підприємства його робітником. Матеріальну відповідальність покладено за шкоду, заподіяну підприємству чи організації внаслідок порушення трудових обов'язків.

Трудове правопорушення (порушення трудового законодавства) – це винне протиправне діяння суб'єкта трудового права, яке складається з невиконання, порушення трудових обов'язків і заборонене санкціями, які містяться в нормах законодавства про працю.

Отже, проступки – звичайні, ординарні правопорушення. Вони відрізняються один від одного не ступенем своєї шкідливості для суспільства, а іншими матеріальними рисами і ознаками, обумовленими особливостями тієї сторони правопорядку, на яку вони посягають.

В залежності від характеру цивільно-правового порушення розрізняють: договірні правопорушення і позадоговірні правопорушення. Перші зв'язані з порушенням зобов'язань сторін цивільно-правового договору, другі – з невиконанням чи з недотриманням умов цивільно-правових норм.

Базуючись на наявності економічних, соціальних, політичних відносин суспільства, розрізняють три види правопорушень:

- а) в сфері соціально-економічних відносин (власність, праця, розподіл і ін.);
- б) в сфері побуту і дозвілля (сім'я, суспільний порядок);
- в) в суспільно-політичній сфері (діяльність державного апарату).

Можлива класифікація правопорушень і за іншими критеріями (наприклад, в наукових цілях). Так, можна розрізняти правопорушення, які посягають на духовні чи матеріальні блага, суспільні чи особисті інтереси, правопорушення в сфері нормотворчої діяльності.

Правопорушення по колу осіб: особисті і групові (колективні).

Груповими називаються правопорушення, скоєні об'єднанням дій членів групи, які характеризуються визначенням ступенем загальності інтересів, цілей і єдністю дій.

Поряд із національним правом держав існує і міжнародне право. Порушення міжнародно-правової норми є міжнародним правопорушенням, яке породжує міжнародно-правову відповідальність.

Структура преступности

Структура преступности определяется соотношением в ней различных групп преступлений, выделяемых по криминологическим или уголовно-правовым основаниям. Основные показатели структуры преступности:

- Соотношение особо тяжких, тяжких, менее тяжких преступлений и преступлений небольшой тяжести.
- Соотношение видов преступлений по их классификации, данной в Уголовном кодексе.
- Доли наиболее распространённых преступлений.
- Соотношение видов преступлений по доминирующей мотивационной направленности.
- Доля преступности [несовершеннолетних](#).
- Доля групповой и [организованной](#) преступности.
- Доля [рецидива](#).
- Доля [беловоротничковой](#) преступности. (см. [Коррупция](#))
- География преступности.
- Цена преступности.

[\[правиль\]](#) Динамика преступности

Динамика преступности — это изменение её уровня и структуры за тот или иной период времени.

Динамика преступности испытывает на себе определенное влияние как со стороны [причин и условий преступности](#), так и со стороны изменений в [уголовном законодательстве](#).

[\[правиль\]](#) Латентная преступность

Не все совершенные преступления учитываются в статистике [правоохранительных органов](#). Выделяют скрытую и скрываемую преступность. К числу скрытых преступлений относятся деяния, о совершении которых правоохранительным органам неизвестно (ввиду отсутствия сообщения о них). К числу скрываемых относятся преступления, сведения о которых имелись у правоохранительных органов, но которые не были официально зарегистрированы в соответствующих документах.

Преступность - социально-правовое явление, включающее преступления, совершённые на конкретной территории в течение определённого периода времени, и характеризующееся количественными и качественными показателями.

Преступление – виновно совершённое общественно опасное деяние, запрещённое Уголовным кодексом Российской Федерации под угрозой наказания.

Зарегистрированное преступление – выявленное и официально взятое на учёт общественно -опасное деяние предусмотренное уголовным законодательством.

Лица, совершившие преступления – официально взятые на учёт органами внутренних дел лица, на которых заведены уголовные дела.

Преступность несовершеннолетних – совокупность преступлений, совершённых подростками, которым ко времени совершения преступления исполнилось четырнадцать, но не исполнилось восемнадцати лет.